

RZECZNIK PRAW OBYWATELSKICH

Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.w.

dr Aleksandra Iwanowska

Warszawa 2013

Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art.164 k.k.w.

Autorka:

Aleksandra Iwanowska – Zespół „Krajowy Mechanizm Prewencji”
w Biurze RPO

Wydawca:

Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich
al. Solidarności 77, 00-090 Warszawa
Zespół Społeczny
www.rpo.gov.pl
Infolinia Obywatelska 800 676 676

© Copyright by Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich
Warszawa 2013
Skrót do cytowania

ISBN 978-83-938366-1-1

Oddano do składu w listopadzie 2013 r.
Podpisano do druku w listopadzie 2013 r.
Nakład: 500 egz.

Projekt okładki: Grażyna Dziubińska

Opracowanie DTP, korekta, druk i oprawa:

Pracownia C&C Sp. z o.o.
www.pracowniacc.pl

Spis treści

Zagadnienia wprowadzające.....	5
--------------------------------	---

Rozdział I

Przygotowanie skazanych do życia na wolności i pomoc postpenitencjarna – aspekt historyczny i międzynarodowy	7
1. Zarys historii pomocy postpenitencjarnej w Polsce	8
2. Geneza instytucji przygotowania skazanego do zwolnienia z zakładu karnego	16
3. Przygotowanie skazanego do zwolnienia z zakładu karnego i pomoc postpenitencjarna w standardach międzynarodowych	20

Rozdział II

Przygotowanie skazanych do zwolnienia w obowiązującym ustawodawstwie oraz poglądach doktryny.....	25
1. Przygotowanie skazanego do zwolnienia z zakładu karnego na podstawie art. 164 k.k.w.....	26
1.1. Tryb postępowania przy wyznaczeniu okresu przygotowania do zwolnienia	26
1.2. Przebieg okresu przygotowania skazanego do zwolnienia	30
2. Programy readaptacji społecznej jako element przygotowania skazanego do zwolnienia z zakładu karnego	37
3. Pomoc udzielana skazanym.....	42
3.1. Pomoc postpenitencjarna w świetle obowiązujących regulacji prawnych	42
3.2. Miejsce społeczeństwa w systemie pomocy skazanym	49

Rozdział III

Przygotowanie skazanych do zwolnienia z zakładu karnego w świetle badań	57
1. Dobór próby	58
2. Charakterystyka respondentów	59
3. Tryb postępowania przy wyznaczeniu okresu przygotowania do wolności.....	70

4. Program wolnościowy.....	75
5. Diagnozowanie problemów i zadania nakładane w programie wolnościowym....	82
6. Realizacja programu wolnościowego	90
7. Zezwolenie na czasowe opuszczenie zakładu karnego	97
8. Pomoc udzielana skazanym.....	100
10. Wpływ okresu przygotowania do zwolnienia na szanse społecznej readaptacji	104
Zakończenie	112
Bibliografia	115

Zagadnienia wprowadzające

W gronie osób przebywających w zakładach karnych część ma za sobą dość długą historię kryminalną¹, zmagają się z uzależnieniem od alkoholu lub środków odurzających, cierpi z powodu upośledzenia psychicznego lub fizycznego, a przed osadzeniem pozostawała przez długie okresy bez zatrudnienia, a nawet dachu nad głową. Skazani ci kiedyś opuszczą więzienne mury, ale większość niestety nie będzie lepiej przygotowana do prowadzenia na wolności życia zgodnego z porządkiem prawnym, niż była przed okresem detencji. Ze względu na wielowymiarowość problemów oczekujących skazanych po zwolnieniu udzielenie im pomocy w readaptacji nie jest zadaniem łatwym i wymaga dokładnego rozpoznania potrzeb osób opuszczających zakłady karne, spodziewanych trudności i zagrożeń, a także barier w społecznej integracji.

Twórcy Europejskich Reguł Więziennych z 2006 r.² uznali, iż kara pozbawienia wolności powinna być wykonywana tak, by ułatwić więźniom reintegrację w wolnym społeczeństwie. W tym celu niezwłocznie po przyjęciu do zakładu karnego należy przygotować opracowanie dotyczące sytuacji osobistej skazanego, proponowanych planów wykonania jego kary oraz strategii przygotowania do zwolnienia. Europejskie Reguły Więziennicze z 2006 r. zalecają ponadto, aby osoby odbywające karę pozbawienia wolności przed zwolnieniem otrzymywały wsparcie w postaci stosownych procedur oraz programów umożliwiających im przejście z życia więziennego do życia na wolności.

Należy zauważyć, że w obowiązującym kodeksie karnym wykonawczym³, mimo iż prace nad nim trwały w okresie obowiązywania Europejskich Reguł Więziennych z 1987 roku, możemy znaleźć nawiązania do postulatów zawartych w Europejskich Regułach Więziennych z roku 2006. W kodeksie wprowadzono bowiem szereg instytucji, które mają pomóc skazanemu w readaptacji społecznej już na etapie wykonywania kary. Należą do nich m. in. określenie statusu skazanego, oddziaływanie na skazanych poprzez pracę, naukę, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe oraz podtrzymywanie więzi osób pozbawionych wolności ze światem zewnętrznym. Ponadto, ustawodawca przewidział możliwość zintensyfikowania działań na rzecz przygotowania skazanego do życia na wolności w końcowym etapie odbywania przez niego kary oraz udzielania pomocy osobom zwalnianym z więzień.

Na tej podstawie można wysunąć wniosek, że proces przygotowania skazanego do życia na wolności powinien składać się z trzech etapów: oddziaływań prowadzonych w trakcie całego pobytu skazanego w zakładzie karnym, wzmaganie działań przygotowawczych przed końcem kary oraz udzieleniu pomocy w okresie po zwolnieniu z zakładu karnego. Przygotowanie do zwolnienia powinno zatem polegać zarówno na podjęciu przez personel więzienny określonych działań tuż przed opuszczeniem zakładu karnego przez skazanych, jak i na systemowym oddziaływaniu, będącym elementem readaptacji

¹ Zgodnie z danymi na dzień 31.12.2012 r. wśród ogólnej liczby 76 657 skazanych było 39 370 recydywistów penitencjarnych, Dane Centralnego Zarządu Służby Więziennej, Roczna Informacja Statystyczna za rok 2012, <http://sw.gov.pl/pl/o-službie-wieziennej/statystyka/statystyka-roczna/>.

² Zalecenie Rec (2006)2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych, Przegląd Więziennictwa Polskiego 2011, nr 72-73, s. 33-73.

³ Dalej k.k.w.

społecznej (zwłaszcza, jeśli weźmie się pod uwagę sytuację społeczną i rodzinną skazanego) oraz udzieleniu pomocy w okresie po zwolnieniu z jednostki penitencjarnej⁴.

Z wymienionych trzech etapów przygotowania skazanego do życia na wolności naj słabiej rozpoznany jest etap działań podejmowanych w końcowym okresie odbywania kary przez skazanego. Ustawodawca tej kwestii poświęca zaledwie dwa artykuły: art. 164 k.k.w. oraz 165 k.k.w., w których w sposób bardzo ogólny zakreśla ramy działań podejmowanych w celu przygotowania skazanego do zwolnienia.

Duża populacja osób odbywających karę pozbawienia wolności, a wśród nich znaczny odsetek recydywistów, szerokie spektrum problemów jakie po zwolnieniu większość skazanych może napotkać, niewielka liczba publikacji naukowych oraz badań empirycznych w tym zakresie stały się inspiracją do zajęcia się wskazanym problemem i uczynienia przedmiotem rozważań podjętych w niniejszej pracy instytucji przygotowania skazanego do życia na wolności na podstawie art. 164 k.k.w.

Niemniej ważnym czynnikiem uzasadniającym wybór wskazanego przedmiotu badań jest fakt, iż obecnie coraz większą wagę przypisuje się wszelkim działaniom podejmowanym na rzecz przeciwdziałania marginalizacji i wykluczeniu społecznemu. Zjawiska marginalizacji i wykluczenia analizowane są przez demokratyczne rządy oraz organizacje międzynarodowe. Promowanie pełnej integracji społecznej i gospodarczej stanowi także ważny element polityki Unii Europejskiej. Osoby opuszczające zakłady karne niewątpliwie należą do grup defaworyzowanych we współczesnej szybko zmieniającej się rzeczywistości społeczno-gospodarczej. Dlatego też wydaje się, że przewidziana przez ustawodawcę możliwość zintensyfikowania w końcowym okresie odbywania kary pozbawienia wolności działań na rzecz ułatwienia skazanym życia na wolności może być uznana za ważny czynnik sprzyjający społecznej readaptacji. Dla części skazanych objęcie art. 164 k.k.w. może stanowić bowiem ostatnią szansę na zmianę niekorzystnych uwarunkowań jeszcze przed opuszczeniem zakładu karnego, a także niwelować syndrom indywidualnego piętna skazanego, wyrównywać deficyt jakości ich życia oraz umożliwiać optymalną adaptację do funkcjonowania na wolności.

Zaprezentowany w niniejszej pracy teoretyczny oraz praktyczny model przebiegu okresu przygotowania do zwolnienia na podstawie art. 164 k.k.w. został przygotowany na potrzeby rozprawy doktorskiej zatytułowanej *Przygotowanie skazanych do życia na wolności*.

⁴ E. Rekosz, Przygotowanie skazanych do zwolnienia. Wyniki badań na temat oddziaływań penitencjarnych w polskich zakładach karnych, Analizy, Raporty, Ekspertyzy Stowarzyszenia Interwencji Prawnej, Nr 3/2010, s. 3.

Rozdział I

Przygotowanie
skazanych do życia
na wolności i pomoc
postpenitencjarna –
aspekt historyczny
i międzynarodowy

1. Zarz historyi pomocy postpenitencjarnej w Polsce

Kształtowanie się idei ulżenia doli więźniów związane było z dostrzeżeniem w karze pozbawienia wolności nie tylko środka izolacji przestępców ze społeczeństwa, ale także możliwości poprawy skazanego w trakcie odbywania kary oraz przypisania jej roli wychowawczo-zapobiegawczej. Konieczność niesienia pomocy skazanym i osobom opuszczającym więzienia znajduje swoje odzwierciedlenie w postulatach głoszonych przez polskich uczonych pierwszej połowy XIX wieku.

Już w 1807 r. J. U. Niemcewicz⁵ proponował, aby w trakcie wykonywania kary kierować się trzema zadaniami: poprawą przestępcy, zastraszaniem innych w celu powstrzymania ich przed braniem z niego przykładu oraz wynagrodzeniem szkody społeczeństwu i stronie poszkodowanej. Za najskuteczniejsze środki poprawy uznał natomiast pracę i wstrzeźliwość. Dzięki pracy więźniowie mogli wyuczyć się rzemiosła, a także gromadzili pewną sumę pieniędzy dającą szansę na prowadzenia po zwolnieniu uczciwego i pracowitego życia. K. Potocki⁶ w swojej pracy zatytułowanej *Uwagi do projektu ogólnego i szczególnego ulepszenia administracji i stanu więzień publicznych w Królestwie Polskiem* pisał, iż wszelkiego rodzaju więzienia należy urządzać w taki sposób, aby zachować dobrostan moralny i fizyczny więźnia, usunąć wszystkie możliwości moralnego zepsucia, a wszelkimi dostępnymi metodami uczyć, poprawiać obyczaje, kierować na drogę cnoty i dobrego postępowania.

W Królestwie Polskim w 1814 r. założone zostało *Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności*⁷, które zajmowało się jednak przede wszystkim starcami, kalekami, chorymi, bezdomnymi i sierotami, a więźniami lub byłymi więźniami jedynie w bardzo ograniczonym zakresie⁸. Pierwsze konkretne wysiłki niesienia pomocy więźniom datują się na okres powstania styczniowego. Opieką otaczano jednak wówczas wyłącznie więźniów politycznych⁹.

We Lwowie w 1881 r. powołano do życia *Galicyjskie Stowarzyszenie Opieki nad Uwolnionymi Więźniami*. Z jego pomocy mogli korzystać jedynie skazani pierwszy raz karani, którzy nienagannie zachowywali się podczas odbywania kary oraz zostali poleceni stowarzyszeniu przez administrację więzienną i kapelana. Zgodnie ze statutem podopiecznych otaczano opieką moralną oraz materialną. Mimo szczytnych założeń, stowarzyszenie nie rozwinęło jednak szerszej działalności¹⁰.

W zaborze rosyjskim z kolei w 1882 r. prof. W. Miklaszewski przedstawił gubernatorowi warszawskiemu *Projekt ustawy towarzystwa pomocy dla wychodzących z zakładów więziennych*. Korespondencja w tym przedmiocie trwała do 1884 r. i mimo uwzględnienia większości żądanych przez władzę poprawek projekt ustawy nie został

⁵ J. U. Niemcewicz, Memoriał o nowym systemie więzień ustanowionym w Stanach Zjednoczonych Ameryki, Warszawa 1962, s. 68-69.

⁶ K. Potocki, Uwagi do projektu ogólnego i szczególnego ulepszenia administracji i stanu więzień publicznych w Królestwie Polskiem (w:) Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1928, red. Z. Bugajski, Warszawa 1929, s. 22.

⁷ Zob. Z. Podgórska-Klawe, *Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności 1814-1914* (w:) Warszawa XIX wieku 1795-1918, Warszawa 1970, s. 141-184.

⁸ E. Kaczyńska, Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815-1914, Warszawa 1989, s. 440.

⁹ A. J. Budzyński, Pomoc dla więźniów politycznych 1863-1915, Z Pola Walki 1981, nr 3-4, s. 167.

¹⁰ M. Porowski, Kamień i chleb (studium z dziedziny polityki penitencjarnej), Warszawa 1993, s. 146-147.

zatwierdzony¹¹. Dopiero w 1908 r. wydane zostały przepisy normujące sytuację prawną patronatów. W dniu 23 września 1908 r. zatwierdzono bowiem *Ustawę normalną towarzystw opieki nad osobami uwolnionymi z więzień (patronatów)*¹².

Celem *Patronatu* było wspieranie osób uwolnionych z więzień w celu umożliwienia im uczciwego życia oraz wspieranie żyjących w niedostatku rodzin osób uwięzionych lub zesłanych (art. 1). Towarzystwo mogło przyjmować pod swą opiekę osoby wypuszczone z więzień, zarówno pierwszy raz karanych, jak i recydywistów, skazanych przedterminowo zwolnionych, osoby, w stosunku do których umorzono dochodzenie karne, wydano wyrok uniewinniający, bądź te, które uwolniono od kary, rodziny osób uwięzionych lub zesłanych (art. 3). Celem lepszego rozpoznania potrzeb osób zwalnianych członkowie *Patronatu*, po uzyskaniu zgody gubernatora, mieli prawo do odwiedzania skazanych w więzieniach (art. 39).

Na podstawie ustawy i z zachowaniem zawartego w niej statutu w 1909 r. w Warszawie związał się pierwszy na ziemiach polskich *Patronat Opieki nad Więźniami*. Po trzech latach działalności oddziały *Patronatu* istniały już we wszystkich miastach, w których były więzienia, na terenie całej Kongresówki. Opiekowały się one osobami zwalnianymi z więzień i odbywającymi karę, organizowały dla nich opiekę lekarską, uruchamiały warsztaty pracy, biblioteki i rozpoczynały nauczanie¹³.

Po odzyskaniu niepodległości *Patronat* działał nadal jako instytucja penitencjarna i uzyskał nową nazwę *Towarzystwa Opieki nad Więźniami, Uwolnionymi z Więzień i ich Rodzinami „Patronat”*. W latach 1918-1920 Ministerstwo Sprawiedliwości przyznało mu nawet pewne fundusze subwencyjne, które jednak w 1921 r. zostały skreślone ze względów oszczędnościowych¹⁴.

Pod koniec lat dwudziestych minionego wieku istniało pięć samodzielnych towarzystw *Patronatu*: dwa w Warszawie (*Warszawskie Towarzystwo „Patronat”* i *Warszawskie Towarzystwo „Patronatu nad nieletnimi”*), w Bydgoszczy, Nowogrodku i Wilnie. Oddziały *Warszawskiego Towarzystwa „Patronat”* zarejestrowano natomiast w 41 miastach¹⁵. W 1928 r. *Patronat* krakowski nabył dom, w którym powstało schronisko dla kobiet opuszczających więzienie, a dla dzieci skazanych prowadzono zakłady wychowawcze i schroniska w Radości, na Okęciu koło Warszawy, Wilnie, Lwowie, a w Krakowie funkcjonowało pogotowie opiekuńcze dla chłopców¹⁶.

Jednym z najważniejszych osiągnięć ówczesnego *Patronatu* było powołanie kuratorów więziennych. Ich zadaniem było pomaganie więźniom, wyjaśnianie słuszności ich skarg, interweniowanie u władz więziennych o właściwy stan sanitarny więzień, kuchni, sanitaratów i łaźni. Kuratorzy byli ponadto łącznikami pomiędzy więźniem

¹¹ W. Miklaszewski, Ustawa normalna Towarzystw opieki nad uwolnionymi z więzień (patronatu) z d. 10 września 1908 roku, *Gazeta Sądowa Warszawska* nr 4, 23 stycznia 1909 r., s. 51.

¹² Ustawa normalna towarzystw opieki nad uwolnionymi z więzień (patronatów) zatwierdzona przez Ministra Sprawiedliwości w dniu 10/23 września 1908 roku, *Gazeta Sądowa Warszawska*, 9 stycznia 1909 r., nr 2, s. 23-24 oraz *Gazeta Sądowa Warszawska*, 16 stycznia 1909 r., nr 3, s. 39-41.

¹³ K. Pawlak, *Za drutami więzień i kratami obozów (zarys dziejów więziennictwa w Polsce)*, Kalisz 1997, s. 47.

¹⁴ J. Zakrzewski, *Jak powstało polskie więziennictwo (w:) Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1929*, red. Z. Bugajski, Warszawa 1929, s. 54.

¹⁵ E. Neymark, *Współpraca społeczeństwa z administracją penitencjarną (w:) Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1929*, red. Z. Bugajski, Warszawa 1929, s. 226.

¹⁶ K. Pawlak, *Więziennictwo polskie w latach 1918-1939*, Kalisz 1995, s. 111-112.

i jego rodziną, podejmowali sprawy dotyczące zabezpieczenia mienia więźnia oraz ułatwiali im załatwienie wszelkich spraw osobistych¹⁷.

Władze państwowe natomiast w okresie dwudziestolecia międzywojennego przez wiele lat praktycznie nie interesowały się losem osób opuszczających jednostki penitencjarne. Wydane wówczas akty prawne podejmowały kwestie związane z niesieniem pomocy skazanym oraz zwalnianym z zakładów karnych w jedynie bardzo ograniczonym zakresie.

Pierwsze uregulowanie omawianej kwestii zawarte zostało w *Ustawie z dnia 16 sierpnia 1923 r. o pomocy społecznej*¹⁸. W rozumieniu jej przepisów opieką społeczną było zaspakajanie ze środków publicznych niezbędnych potrzeb życiowych osób, które trwale lub chwilowo posiadanymi środkami lub własną pracą potrzeb tych nie mogły zaspokoić (art. 1). Do grona takich osób ustawa zaliczyła m. in. więźniów po odbyciu kary (art. 2).

Natomiast *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r.*¹⁹ w sprawie organizacji więziennictwa, uchylające ustawodawstwo z okresu zaborów oraz wydany w 1919 r. *Dekret Naczelnika Państwa w sprawie tymczasowych przepisów więziennych*²⁰, zaledwie w jednym artykule podejmowało kwestię udzielenia pomocy osobie zwalnianej z więzienia stanowiąc, iż więźniowi należy umożliwić powrót do miejsca zamieszkania na koszt Skarbu Państwa, jeżeli on sam nie posiada na to dostatecznych środków.

Regulamin więzienny wydany w 1931 r.²¹ również właściwie pominął zagadnienie udzielania pomocy osobom zwalnianym z zakładów karnych. Szczegółowiej uregulowano w nim jedynie podstawy funkcjonowania komitetów więziennych, poświęcając im cały dział rozporządzenia. Komitety były powoływane w celu zorganizowania współpracy społeczeństwa z administracją więzienną (§ 53). Współdziałanie obu podmiotów dotyczyło udostępniania więźniom nauk moralnych i pocieszenia religijnego, organizowania nauczania, wychowania fizycznego, tworzenia bibliotek, a także organizowania zatrudnienia w sposób, który umożliwi więźniom przysposobienie się do pracy, jaką będą wykonywali na wolności (§ 54). Mimo, iż komitety nadal działały przede wszystkim na terenie więzienia zobowiązano je również do nawiązywania kontaktu z urzędami opieki społecznej oraz *Towarzystwem Patronatu Więziennego* w celu zapewnienia osobom zwalnianym z więzienia środków utrzymania (§ 59). W regulaminie znalazły się także uregulowania przewidujące możliwość udzielenia osobie zwalnianej z więzienia doraźnej pomocy.

W 1939 r. wydana została pierwsza ustawa regulująca kwestię organizacji więziennictwa²². W ustawie pewne uregulowania dotyczące pomocy postpenitencjarnej zawarto w rozdziale „*Współpraca społeczeństwa z władzami więziennymi*”. W rozdziale tym obok przepisów regulujących funkcjonowanie komitetów więziennych w art. 63 przewidziano możliwość powoływania przy poszczególnych więzieniach patronatów w celu udzielania skazanym, ich rodzinom oraz osobom zwolnionym z więzień pomocy materialnej, moralnej i prawnej.

¹⁷ K. Pędowski, O ratowaniu ludzi, s. 14, Warszawa 1993.

¹⁸ Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 r. o opiece społecznej, Dz. U. Nr 92, poz. 726.

¹⁹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa, Dz. U. Nr 29, poz. 272.

²⁰ Dekret w sprawie tymczasowych przepisów więziennych z dnia 8 lutego 1919 r., Dz. U. Nr 15, poz. 202.

²¹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego, Dz. U. Nr 71, poz. 577.

²² Ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa, Dz. U. Nr 68, poz. 457.

Wybuch II wojny światowej spowodował, że ustawa o organizacji więziennictwa z 1939 r. nie weszła w życie, a tym samym zawarte w niej rozwiązania dotyczące pomocy skazanym nie doczekały się realizacji.

Po wojnie, do czasu uchwalenia nowej ustawy organizacja więziennictwa miała być oparta na wydanej przez Ministra Bezpieczeństwa Publicznego instrukcji w sprawie regulaminu więziennego z dnia 11 czerwca 1945 r. Instrukcja ta była przystosowanym do nowych potrzeb regulaminem z 1931 r., a zatem w kwestii udzielania osobom zwalnianym z więzień pomocy nie zaszły żadne istotne zmiany, poza przejściem przez państwo obowiązku zaopatrzenia skazanych opuszczających zakłady karne²³.

Po zakończeniu wojny swoją działalność próbował kontynuować *Patronat*, jednakże w 1948 r. Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego nakazało zlikwidowanie działalności *Patronatu*²⁴. Po roku 1945 państwo polskie odrzuciło model filantropijno – charytatywnej działalności patronatów i przejęło opiekę nad więźniami. Zdecydowały o tym względy ideologiczne. Już bowiem wspomniana instrukcja z 1945 r. wprowadziła całkowite oddzielenie więzień od społeczeństwa²⁵.

W latach 1948-49 wydano szereg przepisów, zawartych w *Zbiorze Przepisów na dzień 1 stycznia 1948 r.*, które określiły obowiązki administracji więziennej w zakresie udzielania pomocy osobom zwalnianym z zakładów karnych. W przepisach przewidziano możliwość pokrywania kosztów podróży skazanego z zakładu karnego do miejsca zamieszkania oraz utworzenia z zarobków uzyskanych przez więźnia w zakładzie karnym funduszu rezerwowego, który był mu wypłacany dopiero w chwili wyjścia na wolność²⁶.

Usprawnieniu i koordynacji opieki postpenitencjarnej miało służyć pismo okólne wydane w 1958 r. przez Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej wspólnie z Ministerstwem Sprawiedliwości. W dokumencie tym ustalono jednolity tryb i zasady postępowania w zakresie opieki nad osobami zwolnionymi z zakładów karnych oraz rodzinami skazanych, przyjmując następujące zasady: organy pomocy społecznej prezydiów powiatowych, miejskich i dzielnicowych rad narodowych, na terenie których znajdowały się zakłady karne zobowiązane zostały do udzielania niezbędnej pomocy materialnej osobom zwolnionym z zakładów karnych, a także rodzinom skazanych, jeżeli z powodu przebywania w zakładzie karnym ich jedyne go żywiciela znalazły się w trudnej sytuacji materialnej²⁷.

W tym samym roku powołano do życia *Polski Komitet Pomocy Społecznej*, którego sekcje pomocy postpenitencjarnej świadczyły pomoc byłym skazanym, osobom zwalnianym z zakładów karnych i ich rodzinom. Mimo, iż działania tej organizacji ograniczały się jedynie do świadczenia pomocy materialnej, to dla wielu skazanych stanowiła jedyne wsparcie w okresie po wyjściu na wolność. Nigdy jednak *Komitet* nie rozciągnął swojej działalności na osoby przebywające w jednostkach penitencjarnych²⁸.

²³ P. Wierzbicki, *Opieka postpenitencjarna w Polsce*, Warszawa 1966, s. 63 i 65.

²⁴ K. Pędowski, *Nowy „Patronat”*, *Palestra* 1991, nr 8/9, s. 57.

²⁵ J. Utrat-Milecki, *Więziennictwo w Polsce w latach 1944-1956*, Warszawa 1996, s. 57.

²⁶ S. Walczak, *Prawo penitencjarne PRL*, Warszawa 1968, s. 393-394.

²⁷ S. Walczak, *Prawo penitencjarne. Zarys systemu*, Warszawa 1972, s. 487.

²⁸ T. Szymanowski, *Powrót skazanych do społeczeństwa*, Warszawa 1989, s. 45.

Uchwałą Rady Ministrów z dnia 5 marca 1959 r. powołano opiekunów społecznych²⁹. Do ich zadań należało bezpośrednio organizowanie i prowadzenie akcji pomocy społecznej, m. in. w zakresie opieki nad rodzinami, których jedyny żywiciel został pozbawiony wolności oraz udzielania pomocy osobom zwalnianym z zakładów karnych³⁰.

W 1959 r. wprowadzono natomiast instytucję referenta socjalnego w zakładach karnych w celu realizacji zadań związanych z opieką postpenitencjarną. Referent socjalny, pozostając w kontakcie w wychowawcami, zbierał informacje na temat skazanych i ich rodzin i na tej podstawie typował osoby, którym należało udzielić pomocy. W sprawach związanych z zatrudnieniem osoby zwolnionej z zakładu karnego referent mógł sam znaleźć przyszłe miejsce pracy, udzielić informacji o możliwościach zatrudnienia lub interweniować u dawnego pracodawcy. Zwolnionych, którzy nie mieli miejsca zamieszkania ani rodziny kierował do zakładów pomocy społecznej, zapewniał otrzymanie przez osoby opuszczające zakłady karne odpowiedniego ubrania, biletu na przejazd, dowodu osobistego, świadectwa nauki oraz świadectwa zdobytych kwalifikacji zawodowych. Druga grupa obowiązków wypełnianych przez referenta socjalnego dotyczyła spraw powstałych już po zwolnieniu więźnia, do których zaliczano interweniowanie o wypłatę rent osobowych, organizowanie leczenia na wolności, ułatwianie dalszej nauki³¹.

W okresie tym w zakładach karnych zaczęto powoływać do życia fundusz samopomocy więźniów. Skazani sami deklarowali początkowo dobrowolne składki na ten fundusz, natomiast od roku 1962 przyjęto zasadę przekazywania na niego 5% zarobków więźniów. Ze środków zgromadzonych na funduszu udzielną była pomoc znajdującym się w trudnych warunkach materialnych osobom pozbawionym wolności i ich rodzinom³².

Pewne kwestie związane z pomocą postpenitencjarną uregulowało Zarządzenie Ministra sprawiedliwości z dnia 7 lutego 1966 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności³³. Regulamin stanowił, że z wynagrodzenia za pracę więźnia potrąca się 5% z przeznaczeniem na zapobieganie przestępczości, zwłaszcza na opiekę nad osobami zwalnianymi z więzień, osobami pokrzywdzonymi przestępstwem i rodzinami więźniów (§ 100 ust. 1). W akcie tym zawarto także zalecenie, aby administracja zakładu rozwijała współdziałania z organizacjami społecznymi oraz uspołecznionymi zakładami pracy w dziedzinie opieki postpenitencjarnej (§ 140 ust. 1)³⁴.

Dopiero jednak w k.k.w. z 1969 r.³⁵ wprowadzono nowe organizacyjne ujęcie pomocy postpenitencjarnej³⁶. Przede wszystkim, nazwę „opieka postpenitencjarna” zastąpiono „pomocą postpenitencjarną”, przez co ustawodawca podkreślił, iż działalność określana tym mianem ma wspierać skazanego w jego własnych wysiłkach na rzecz adaptacji

²⁹ Uchwała Nr 92 Rady Ministrów z dnia 5 marca 1959 r. w sprawie powołania opiekunów społecznych, M. P. Nr 32, poz. 135.

³⁰ Zarządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 27 października 1959 r. o zakresie i trybie działania opiekunów społecznych, M. P. Nr 93, poz. 496.

³¹ P. Wierzbicki, *Opieka postpenitencjarna...*, s. 104.

³² R. Musidłowski, *Pomoc postpenitencjarna w systemie pomocy społecznej (w:) System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, pod red. T. Bulendy i R. Musidłowskiego, Warszawa 2003, s. 278-279.

³³ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 lutego 1966 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności, Dz. Urz. MS Nr 2, poz. 12.

³⁴ J. Migdał, *Polski system penitencjarny w latach 1956-2008 w ujęciu doktrynalnym, normatywnym i funkcjonalnym. Kontynuacja czy zmiana?*, Gdańsk 2008, s. 586.

³⁵ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 roku Kodeks karny wykonawczy, Dz. U. Nr 13, poz. 98.

³⁶ S. Walczak, *Postępowanie ze skazanymi w polskim systemie penitencjarnym*, Warszawa 1992, s. 171.

społecznej po odbyciu przez niego kary pozbawienia wolności³⁷. Pomocy postpenitencjarnej poświęcono w kodeksie cały rozdział, jednakże obejmujący zaledwie dwa artykuły – art. 34 i art. 35, w którym zawarto jedynie delegację ustawową. Art. 34 § 1 k.k.w. z 1969 r. stanowił, że pomoc osobom zwolnionym z zakładu karnego lub ośrodka przystosowania społecznego powinna być udzielana przez właściwe organy prezydiów rad narodowych oraz organizacje społeczne. W § 2 omawianego artykułu określono natomiast, iż udzielanie pomocy polegało przede wszystkim na ułatwieniu znalezienia pracy oraz na zapewnieniu w razie potrzeby czasowego zakwaterowania. Takie ujęcie zakresu świadczonej pomocy różnicowało obowiązki organów świadczących pomoc oraz położenie prawne osób z niej korzystających. Organy pomocy nie były zobowiązane znaleźć pracę osobom zwalnianym z więzień, a tylko im to ułatwić. Natomiast obowiązek zapewnienia czasowego zakwaterowania ciążył na organach świadczących pomoc jako obowiązek prawny, złagodzony jedynie określeniem „w razie potrzeby”³⁸. Podstawę materialną świadczonej pomocy, zgodnie z art. 52 k.k.w., stanowiły potrącenia w wysokości 5% z należności za pracę skazanego.

Delegację ustawową zawartą w art. 35 k.k.w. z 1969 r. Prezes Rady Ministrów zrealizował dopiero w roku 1974 wydając rozporządzenie w sprawie pomocy postpenitencjarnej³⁹. W stosunku do przepisów k.k.w. rozporządzenie znacznie rozszerzyło zakres podmiotowy świadczonej pomocy. O pomoc mogły ubiegać się bowiem osoby zwolnione z zakładów karnych w wypadkach uzasadnionych ich sytuacją rodzinną i majątkową (§ 2 ust. 1), osoby pokrzywdzone przestępstwem i ich rodziny (§ 15 ust. 1), rodziny osób pozbawionych wolności oraz osoby odbywające karę pozbawienia wolności, które nie mogły być zatrudnione ze względu na stan zdrowia, kalectwo lub podeszły wiek i nie otrzymywały pomocy spoza zakładu karnego (§ 15 ust. 2), a także osoby tymczasowo aresztowane, umieszczone w ośrodku przystosowania społecznego lub w zakładzie przeznaczonym do wykonywania środków zabezpieczających (§ 16). Zakres przedmiotowy udzielanej pomocy obejmował z kolei ułatwienie znalezienia pracy lub przygotowania zawodowego, zapewnienie w razie potrzeby czasowego zakwaterowania, umożliwienie dalszego leczenia, udzielanie świadczeń materialnych, w tym przede wszystkim dostarczanie odzieży, bielizny obuwia, żywności lub bonów żywnościowych, a w szczególności uzasadnionych wypadkach wypłacania zapomóg pieniężnych (§ 2 ust. 3).

Zgodnie z omawianym rozporządzeniem terenowe organy administracji państwowej zwalnianych z zakładów karnych zaliczały do kategorii osób pilnie poszukujących zatrudnienia i w razie potrzeby kierowały je do odpowiednich zakładów pracy (§ 6). Uspołeczniony zakład prac miał natomiast obowiązek przyjąć do pracy zwolnionego z więzienia, jeżeli dysponował wolnymi miejscami pracy oraz w miarę możliwości i potrzeby zapewnić miejsce w hotelu robotniczym (§ 7 ust. 1 i 2).

Omawiany akt unormował także kwestie związane z funkcjonowaniem systemu pomocy postpenitencjarnej. Organem odpowiedzialnym za koordynowanie działań w zakresie pomocy był Minister Sprawiedliwości, który ponadto dokonywał podziału środków przeznaczonych na ten cel (§ 9 ust. 1 i 2). Jako organ doradczy przy Ministrze Sprawiedliwości powołano Radę Pomocy Postpenitencjarnej, skupiającą przedstawicieli

³⁷ S. Lelental, Wykład prawa karnego wykonawczego z elementami polityki kryminalnej, Łódź 1996, s. 259.

³⁸ J. Śliwowski, Prawo i polityka penitencjarna, Warszawa 1982, s. 243.

³⁹ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 maja 1974 r. w sprawie pomocy postpenitencjarnej, Dz. U. Nr 21, poz. 126.

wszystkich organów państwowych i organizacji społecznych, które były do świadczenia pomocy zobowiązane lub mogły ją świadczyć. Do zadań Rady należało: przedstawianie wniosków w sprawie koordynowania pomocy postpenitencjarnej, przedstawianie wniosków w sprawie podziału środków przeznaczonych na tę pomoc, ocena bieżących potrzeb w sprawie świadczenia pomocy (§ 10).

Pewne kwestie dotyczące świadczenia pomocy postpenitencjarnej znalazły się także w regulaminach wykonywania kary pozbawienia wolności⁴⁰ i tymczasowego aresztowania⁴¹ z 1974 roku. W regulaminach wprowadzono pojęcie tzw. kwoty niezbędnej na pokrycie kosztów przejazdu z zakładu karnego do miejsca zamieszkania i na wyżywienie w ciągu kilku dni po zwolnieniu. Kwota ta nie podlegała egzekucji, a skazany lub tymczasowo aresztowany otrzymywał ją dopiero w chwili zwolnienia. Regulaminy zawierały ponadto przepisy dotyczące zwalniania skazanych i tymczasowo aresztowanych, wydawania im świadectwa zwolnienia, informacji o wynikach badań lekarskich oraz świadectw lekarskich dla wymagających dalszego leczenia⁴².

W latach 1980-1981 nastąpiły zmiany w kwestii partycypacji społeczeństwa w udzielaniu pomocy postpenitencjarnej. Na mocy zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z 1981 r.⁴³ zaczęły działać społeczne rady penitencjarne. Miały one zapewnić współdziałanie społeczeństwa i administracji zakładów karnych w resocjalizacji skazanych, a przede wszystkim w przygotowaniu więźniów do warunków życia na wolności i udzielania im pomocy w adaptacji społecznej po zwolnieniu. Pierwsze rady powstały po zakończeniu stanu wojennego w 1983 r. i składały się z przedstawicieli organizacji politycznych i społecznych zakładów pracy zatrudniających skazanych oraz kuratorów sądowych⁴⁴.

W 1981 r. podjęto próbę wznowienia działalności *Patronatu*. Nowy statut wymienił m. in. następujące cele jego działalności: pomoc dla osób pozbawionych wolności – materialną, żywnościową, odzieżową, farmakologiczną, prawną i oświatową, pomoc dla osób pozbawionych wolności przez opiekę prawną, lekarską oraz nadzór kuratorski nad dziećmi, opiekę postpenitencjarną dla osób, które opuściły zakłady karne – materialną, mieszkaniową, odzieżową, prawną, organizowanie domów czasowego pobytu dla osób zwolnionych z zakładów karnych, organizowanie domów opieki nad dziećmi osób pozbawionych wolności i zwolnionych z zakładów karnych. Jednakże organizacja *Patronatu* została zawieszona w wyniku wprowadzenia stanu wojennego⁴⁵.

W tym samym roku zarejestrowano *Polskie Stowarzyszenie Penitencjarne*, którego założyciele i członkowie wywodzili się ze środowisk naukowych oraz osób zawodowo związanych z resortem sprawiedliwości. Zadania stowarzyszenia zostały zakrojone podobnie do zadań *Patronatu*. Działalność *Polskiego Stowarzyszenia Penitencjarnego* miała rozciągać się na wszystkie zakłady izolujące ludzi, a przede wszystkim jednostki penitencjarne i zakłady dla nieletnich. W grudniu 1981 r. *Stowarzyszenie* podzieliło los

⁴⁰ Zarządzenie nr 11 Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 stycznia 1974 r. w sprawie tymczasowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności, Dz. Urz. MS Nr 2, poz. 12 ze zm.

⁴¹ Zarządzenie nr 12 Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 stycznia 1974 r. w sprawie tymczasowego regulaminu wykonywania tymczasowego aresztowania, Dz. Urz. MS Nr 2, poz. 2 ze zm.

⁴² J. Migdał, *Polski system penitencjarny...*, s. 592-593.

⁴³ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z nr 43/81/CZZK z dnia 4 listopada 1981 r. w sprawie szczegółowych zasad organizacji i działalności społecznych rad penitencjarnych (niepublikowane).

⁴⁴ K. Dziedzic, *Spoleczne uwarunkowania udziału społeczeństwa w świadczeniu pomocy postpenitencjarnej* (w:) *Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*, red. A. Jaworska, Kraków 2009, s. 94-95.

⁴⁵ K. Pędowski, „Patronat” – historia i program działania w przyszłości, *Palestra* 1982, nr 6/7, s. 70.

*Patronatu*⁴⁶. W roku 1989 obie wymienione organizacje połączono tworząc nowe stowarzyszenie – *Patronackie Stowarzyszenie Penitencjarne*⁴⁷.

W 1989 r. wszedł również w życie nowy regulamin wykonywania kary pozbawiania wolności⁴⁸. Przyjęto w nim, iż kwota niezbędna na pokrycie kosztów przejazdu i wyżywienia w ciągu najbliższych dni po zwolnieniu będzie równa najniższemu miesięcznemu wynagrodzeniu pracowników uspołecznionych zakładów pracy, jeśli skazany odbywał karę pozbawienia wolności do jednego roku lub dwukrotnej wysokości tego wynagrodzenia, jeśli odbywał karę dłuższą. Kwota ta znajdowała się w depozycie i skazany nie mógł nią swobodnie dysponować (§ 17). Skazanemu zwalnianemu z zakładu karnego, który nie posiadał środków pieniężnych ani stosownej do pory roku odzieży, bielizny lub obuwia administracja więzienna udzielała niezbędnej pomocy, a w razie potrzeby zapewniała także artykuły żywnościowe na czas podróży do miejsca zamieszkania (§ 127 ust. 4).

W kwestii pomocy postpenitencjarnej znaczenie miała również ustawa z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej⁴⁹. Określono w niej, że pomoc społeczna jest instytucją polityki państwa mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych. Państwo zobowiązane było udzielić odpowiedniego wsparcia zawsze, gdy obywatele nie są w stanie poradzić sobie sami, wykorzystując własne środki, możliwości i uprawnienia. Zgodnie z art. 3 ust. 10 ustawy pomocą objęte były także osoby mające trudności w przystosowaniu do życia po opuszczeniu zakładu karnego. Organizowanie pomocy społecznej spoczęło na organach administracji rządowej i samorządowej. Zobowiązano ją do współpracy w tym zakresie z organizacjami społecznymi, kościołem katolickim, innymi kościołami, związkami wyznaniowymi, fundacjami, stowarzyszeniami, pracodawcami oraz osobami fizycznymi i prawnymi.

W latach 90-tych minionego wieku znacznemu ograniczeniu uległy możliwości świadczenia pomocy postpenitencjarnej. Po zmianach ustrojowych, które zaszły po 1989 r. nastąpiło bowiem pogorszenie się sytuacji materialnej części społeczeństwa, spowodowane przede wszystkim powstaniem i utrzymywaniem się bezrobocia. Zjawiska te wystąpiły również w zakładach karnych, co spowodowało znaczne zmniejszenie efektywności udzielania pomocy postpenitencjarnej, ponieważ głównym źródłem środków finansowych na ten cel były potrącenia z należności za pracę skazanych⁵⁰. Skazani nie mieli ponadto możliwości odłożenia środków finansowych na okres po zwolnieniu. W latach 80-tych wskaźnik zatrudnienia skazanych zdolnych do pracy wynosił 86%. Taka sytuacja oznaczała, że spośród 10 zwalnianych, 8-9 osadzonych dysponowało własnymi środkami, a tylko 1-2 wymagało pomocy w chwili zwolnienia. Po 1989 r. proporcje te odwróciły się⁵¹.

Problem związany ze świadczeniem pomocy postpenitencjarnej był na tyle poważny, że zainteresował się nim Rzecznik Praw Obywatelskich. Rzecznik skierował do Mini-

⁴⁶ T. Szymanowski, Powrót skazanych do społeczeństwa..., s. 59-61.

⁴⁷ K. Pędowski, Nowy „Patronat”..., s. 57.

⁴⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 maja 1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności, Dz. U. Nr 31, poz. 166.

⁴⁹ Ustawa z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej, Dz. U. Nr 64, poz. 414.

⁵⁰ R. Musiśłowski, Pomoc postpenitencjarna, Biuletyn RPO nr 34, Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa, Część III, Warszawa 1998, s. 292.

⁵¹ K. Dubiel, Środki oddziaływania penitencjarnego (w:) Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1989-2009, Warszawa 2009, s. 189.

stra Sprawiedliwości wystąpienie w sprawie zwiększenia efektywności świadczenia pomocy postpenitencjarnej, postulując podjęcie działań zmierzających do usprawnienia pracy kuratorów sądowych, wyeliminowania nieprawidłowości związanych ze świadczeniem pomocy postpenitencjarnej przez jednostki penitencjarne, usprawnienie systemu informowania o możliwościach uzyskania pomocy postpenitencjarnej i wydanie przepisów wykonawczych dostosowanych do warunków ustrojowych, organizacyjnych i gospodarczych⁵².

Nowelizacją k.k.w. z 1995 r.⁵³ zwiększono z 5 do 10% wysokość potrąceń za należności skazanych na pracę na cele pomocy postpenitencjarnej oraz zapobiegania przestępczości, a wysokość należności za pracę przypadającą skazanemu podwyższono natomiast do 50%. Zmiany te stworzyły podstawę do zwiększenia środków finansowych przeznaczonych na świadczenie pomocy postpenitencjarnej i poprawę sytuacji materialnej skazanego jeżeli został zatrudniony⁵⁴.

W tym samym roku znowelizowano również regulamin wykonywania kary pozbawienia wolności⁵⁵. Określono w nim, iż na cel związany z pokryciem kosztów przejazdu z zakładu karnego do miejsca zamieszkania i na wyżywienie w ciągu najbliższych dni po zwolnieniu przewiduje się 50% kwoty zdeponowanej przy przyjęciu do zakładu karnego, nie więcej jednak niż kwotę odpowiadającą najniższemu miesięcznemu wynagrodzeniu.

Większość postulowanych przez Rzecznika Praw Obywatelskich zmian znalazła swoje odzwierciedlenie w k.k.w. z 1997 r.

2. Geneza instytucji przygotowania skazanego do zwolnienia z zakładu karnego

Praktyka penitencjarna znacznie wyprzedziła przyjęte rozwiązania ustawowe odnośnie przygotowania skazanych do zwolnienia z zakładu karnego.

Już w połowie lat 60-tych minionego stulecia pewne rozwiązania proponował P. Wierzbicki⁵⁶. W zamyśle Autora cały okres wykonywania kary pozbawienia wolności należało podzielić na trzy okresy. Treścią pierwszego i zarazem najdłuższego okresu powinna być praca administracji więziennej zmierzająca do podniesienia kwalifikacji zawodowych i życiowych skazanego, eliminowanie ujemnych nawyków oraz pomoc w utrzymaniu więzi ze światem poza murami więziennymi. Zgodnie z prezentowaną koncepcją drugi etap wykonywania kary stanowiłby okres przygotowania do zwolnienia z zakładu karnego. W trakcie jego trwania pożądanym byłoby przeniesienie więźnia do zakładu półotwartego lub otwartego, zwiększenie częstotliwości spotkań z najbliższymi, udzielanie urlopu w celu załatwienia spraw związanych z przyszłym zatrudnieniem, udzielanie informacji o mogących oczekiwać skazanego problemach w readaptacji oraz sposobach ich przezwyciężania i instytucjach mogących świadczyć pomoc. Trzeci okres

⁵² Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich z dnia 16 maja 1994 r., RPO/156154/94/VII/9.

⁵³ Ustawa z dnia 12 lipca 1995 r. o zmianie Kodeksu karnego, Kodeksu karnego wykonawczego oraz o podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywnien i nawiązek w prawie karnym, Dz. U. Nr 95, poz. 475.

⁵⁴ R. Musiśłowski, Pomoc postpenitencjarna w systemie pomocy społecznej (w:) System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce, pod red. T. Bulendy i R. Musiśłowskiego, Warszawa 2003, s. 283.

⁵⁵ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 grudnia 1995 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności, Dz. U. Nr 153, poz. 788.

⁵⁶ P. Wierzbicki, Opieka postpenitencjarna..., s. 160-161.

to dni poprzedzające zwolnienie z więzienia, kiedy to zaopatruje się skazanego w odpowiednią odzież i obuwie, bilet na podróż, zapomogę lub wyżywienie, wydaje się odpowiednie dokumenty lub zaświadczenia.

Przytoczone rozwiązanie jest dowodem potwierdzającym, że idea odpowiedniego przygotowania skazanych do powrotu do społeczeństwa towarzyszy polskiej myśli penitencjarnej już od kilku dziesięcioleci.

Blisko 10 lat przed wejściem w życie k.k.w. z 1997 r. J. Korecki postulował konieczność poprawy stanu przygotowania skazanych do samodzielnego życia na wolności poprzez modyfikację praktyki penitencjarnej i odpowiednich przepisów ustawy karnej wykonawczej, dzięki której możliwe byłoby: stopniowe łagodzenie rygoru więziennego w miarę zbliżania się terminu zwolnienia, wspomoczenie aktywności samych skazanych w zapewnieniu sobie odpowiednich warunków przyszłej readaptacji oraz utrzymywanie przez kuratorów kontaktów ze skazanymi w okresie kilku miesięcy przed opuszczeniem przez nich zakładu karnego⁵⁷. A już w roku 1986 w województwie opolskim rozpoczęto realizację programu przygotowania do wolności skazanych na długoterminowe kary pozbawienia wolności. *Opolski model warunkowego zwolnienia* zakładał odroczenie zwolnienia skazanego z zakładu karnego na okres do 6 miesięcy od daty wydania przez sąd penitencjarny postanowienia o warunkowym zwolnieniu. Rozwiązanie takie przewidziane było zwłaszcza w odniesieniu do skazanych, którzy po opuszczeniu więzienia mogli mieć trudności ze znalezieniem zatrudnienia i mieszkania. Zgodnie z założeniami osadzony w trakcie tego okresu powinien być przeniesiony do zakładu karnego przejściowego lub zakładu karnego położonego najbliżej miejsca jego przyszłego zamieszkania, gdzie wspólnie z wyznaczonym imiennie kuratorem podejmie próbę rozwiązania oczekujących go na wolności problemów⁵⁸.

Kres prowadzonemu na Opolszczyźnie eksperymentowi położyło orzeczenie, w którym Sąd Najwyższy uznał za niedopuszczalne, zgodnie z ówczesnym stanem prawnym, określenie w dniu orzekania o warunkowym zwolnieniu późniejszego terminu wykonania tego orzeczenia⁵⁹. W głosie do tego orzeczenia L. Sługocki⁶⁰ stwierdził, iż co prawda zwolnienie w terminie o kilka miesięcy późniejszym od daty wydania postanowienia w przedmiocie warunkowego zwolnienia było niedopuszczalne ze względu na brak oparcia w obowiązującym prawie, to jednak, zdaniem Autora, swoją uchwałę Sąd Najwyższy sformułował w sposób zbyt restrykcyjny.

Eksperyment opolski nie stanowił jednak odosobnionej próby polepszenia sposobu przygotowania skazanych do zwolnienia z zakładu karnego. Blisko czterdzieści lat temu S. Paweł⁶¹ zgłaszał postulat mianowania kuratora dla konkretnego skazanego już przed zwolnieniem go z więzienia. W opinii Autora takie kontakty kuratora z osadzonym stworzyłyby podstawy nie tylko do zbierania informacji o skazanym, ale także do wpływania na administrację, aby wcześniej zajęła się przygotowaniem spraw związanych ze

⁵⁷ J. Korecki, *Kara 25 lat pozbawienia wolności w Polsce*, Warszawa 1988, s. 201.

⁵⁸ Zob.: J. Korecki, *Przygotowanie do wolności skazanych odbywających kary długoterminowe. Opolska koncepcja warunkowego zwolnienia*, *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 1999 r., nr 22-23, s. 54-55; J. Korecki, *Przygotowanie do wolności skazanych odbywających kary długoterminowe: opolska koncepcja warunkowego przedterminowego zwolnienia (w): Model społecznej readaptacji skazanych w reformie prawa karnego*, red. G. B. Szczygieł, P. Hofmański, Białystok 1999, s. 268-269.

⁵⁹ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 28.09.1987 r., VI KZP 19/87.

⁶⁰ L. Sługocki, *Głosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 28.09.1987 r.*, *Palestra* 1988, nr 10, s. 126.

⁶¹ S. Paweł, *Resocjalizacja recydywistów w systemie nadzoru ochronnego*, Warszawa 1977, s. 192, 198.

zwolnieniem go z zakładu karnego. Koncepcja S. Paweli znalazła swoje odzwierciedlenie w instytucji kuratora penitencjarnego.

Idea wprowadzenia kuratora zawodowego do zakładu karnego w celu przygotowania skazanego do zwolnienia narodziła się już w połowie lat siedemdziesiątych w środowisku kuratorów białostockich. W okresie tym przyjęto prekursorską praktykę udziału kuratora zawodowego w posiedzeniach sądu penitencjarnego, na terenie Aresztu Śledczego w Białymstoku, rozpatrującego wnioski o warunkowe zwolnienie oraz orzeczenie nadzoru ochronnego. Kurator miał za zadanie udzielać skazanemu informacji odnośnie zasad i obowiązków okresu próby, a także o możliwościach i źródłach otrzymania pomocy⁶². Kuratorzy wskazywali ponadto, że wbrew funkcjonującym stereotypom ich zadaniem jest pomoc skazanym w przezwyciężaniu problemów, a nie jedynie kontrola warunkowo zwolnionych. Współpraca kuratorów z administracją więzienną została przerwana w latach 80-tych⁶³.

Na ogólnopolskich konferencjach kuratorów zawodowych organizowanych w latach 1980-1986, przedstawiciele okręgu białostockiego nadal jednak podnosili potrzebę powrotu do modelu ścisłej współpracy ze służbą penitencjarną w celu ułatwienia skazanym powrotu do społeczeństwa. Z inicjatywy środowiska białostockiego także do rozporządzenia o kuratorach wprowadzono przepisy umożliwiające kuratorom kontakt z osobami pozbawionymi wolności⁶⁴.

Wspomniane rozporządzenie zostało wydane w 1986 roku⁶⁵. Akt ten stanowił, iż do obowiązków kuratora sądowego dla dorosłych należy m. in. współpraca ze służbą penitencjarną zakładów karnych (§ 22 pkt 8) oraz współdziałanie w organizowaniu i świadczeniu pomocy postpenitencjarnej (§ 23 pkt 4). W celu realizacji wymienionych obowiązków kuratorzy zostali uprawnieni do odwiedzania osób przebywających w zakładach karnych (§ 26 pkt 1).

Także rozporządzenie w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności z 1989 r.⁶⁶ zawierało pewne rozwiązania dotyczące omawianego zagadnienia. Zobowiązało ono administrację zakładu karnego do udzielenia skazanemu pomocy w podjęciu starań o zapewnienie miejsca zatrudnienia, znalezienie miejsca zamieszkania po zwolnieniu, a także nawiązania kontaktu z osobą najbliższą dla skazanego (§ 124 ust. 2). W razie potrzeby administracja miała również umożliwić skazanemu nawiązanie kontaktu z kuratorem sądowym oraz organizacjami i instytucjami mogącymi udzielić mu pomocy (§ 125 ust. 2).

Wskazane przepisy, mimo iż oficjalnie stworzyły podstawy do współpracy kuratorów z administracją zakładów karnych w podjęciu wysiłków na rzecz przygotowania skazanych do zwolnienia i niesienia im pomocy, w praktyce pozostały martwe aż do przełomu lat 1989-1990. Dopiero transformacja ustrojowa w Polsce sprawiła, że więzie-

⁶² M. Kokorzecka-Piber, Założenia instytucji „kuratora penitencjarnego” i warunki jej wprowadzenia w Okręgu białostockim (w:) ABC kuratora penitencjarnego (doświadczenia z pracy kuratorów zawodowych), Białystok 2000, s. 7.

⁶³ G. B. Szczygieł, Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym, Białystok 2002, s. 203.

⁶⁴ M. Kokorzecka – Piber, Kuratela penitencjarna – eksperyment białostocki (w:) Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1989-2009, Warszawa 2009, s. 229.

⁶⁵ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 listopada 1986 r. w sprawie kuratorów sądowych, Dz. U. Nr 43, poz. 212.

⁶⁶ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 maja 1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności, Dz. U. Nr 31, poz. 166.

nia otworzyły swoje bramy dla stowarzyszeń i organizacji zajmujących się przestrzeganiem praw człowieka, pracowników socjalnych i kuratorów sądowych⁶⁷.

W 1990 r. powstał białostocki oddział *Patronackiego Stowarzyszenia Penitencjarnego „Patronat”*. Jego działalność stanowiła weryfikację potrzeby udziału kuratorów w procesie przygotowania skazanych do zwolnienia. W ramach zadań statutowych kuratorzy pełnili dyżury w Areszcie Śledczym w Białymstoku, interweniowali w sprawach leczenia skazanych, ich zatrudnienia, transportu do innych jednostek, prowadzili mediację w konfliktach pomiędzy więźniami i funkcjonariuszami więziennymi, a także udzielali poręczeń przy wnioskach o warunkowe zwolnienie⁶⁸.

W oparciu o doświadczenia zdobyte podczas dyżurów w zakładzie karnym oraz wykorzystując rozwiązania funkcjonujące w państwach Europy Zachodniej, kuratorzy białostoccy opracowali projekt modelu kurateli penitencjarnej. Projekt ten zyskał aprobatę Prezesa Sądu Rejonowego w Białymstoku, Naczelnika Rejonowego Aresztu Śledczego w Białymstoku oraz Kuratora Wojewódzkiego⁶⁹.

Warunki do realizacji idei *kuratora penitencjarnego* powstały w okręgu białostockim w końcu 1992 r. W okresie tym zwiększyła się liczba etatów kuratorskich, kuratorzy dzięki cyklicznym szkoleniom z udziałem wychowawców i psychologów więziennych poznali zasady odbywania kary, a środowisko więźniaków, od lat utrzymujące kontakty z kuratorami, było dostatecznie przygotowane i otwarte na nową koncepcję stałych dyżurów kuratora w jednostce penitencjarnej. Dzięki temu możliwe stało się wprowadzenie z dniem 2 listopada 1993 r. do Aresztu Śledczego w Białymstoku pierwszego kuratora penitencjarnego w Polsce⁷⁰.

Kuratorzy penitencjarni realizowali szereg działań na potrzeby sądu penitencjarnego, kuratorów sądowych wykonujących środki probacyjne, ale przede wszystkim na rzecz skazanych, w tym m. in. czynności, które miały na celu przygotowanie skazanego do zwolnienia z zakładu karnego. Kuratorzy podejmowali pracę ze skazanymi na 4-5 miesięcy przed nabyciem przez nich uprawnień do warunkowego przedterminowego zwolnienia. Przy uczestnictwie skazanego opracowywali program wolnościowy, a w jego ramach prowadzili doradztwo w sprawach rodzinnych i socjalno bytowych, pomagali w rozwiązywaniu problemów osobistych, analizowali przewidywane trudności adaptacyjne, wskazywali sposoby przezwyciężania problemów, a także nawiązywali kontakty z organizacjami powołanymi do niesienia pomocy skazanym⁷¹. Tym samym praca białostockich kuratorów nie tylko torowała drogę do wprowadzenia tej instytucji w innych zakładach karnych⁷², ale także stworzyła podstawy powołanej do życia w k.k.w. z 1997 r. instytucji przygotowania do zwolnienia z zakładu karnego.

⁶⁷ M. Kokorzecka – Piber, Kuratela penitencjarna – eksperyment..., s. 229.

⁶⁸ M. Kokorzecka-Piber, Wprowadzenie do modelu kurateli penitencjarnej (w:) Kurator penitencjarny – wstęp do probacji, Białystok 1997, s. 32.

⁶⁹ G. B. Szczygieł, Społeczna readaptacja..., s. 203-204.

⁷⁰ M. Kokorzecka-Piber, Założenia instytucji „kuratora penitencjarnego” i warunki jej wprowadzenia w okręgu białostockim (w:) Probacyjne środki polityki karnej – stan i perspektywy, Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Praw Człowieka i Praworządności, 20-21 października 2000, s. 142-143; zob. również: K. Keller, Kuratela penitencjarna (w:) Problemy więziennictwa u progu XXI wieku, red. B. Hołyst, S. Redo, Warszawa – Wiedeń – Kalisz 1996, s. 524; M. Kokorzecka-Piber, Założenia, realizacja i perspektywy instytucji kuratora penitencjarnego (w:) Model społecznej readaptacji skazanych w reformie prawa karnego, red. G. B. Szczygieł, P. Hofmański, Białystok 1999, s. 215.

⁷¹ T. Gałan, Kurator penitencjarny – wstęp do probacji (w:) Kurator penitencjarny – wstęp do probacji, Białystok 1997, s. 46.

⁷² T. Szymanowski (w:) T. Szymanowski, Z. Swida, Kodeks karny wykonawczy. Komentarz, Warszawa 1998, s. 379-380.

3. Przygotowanie skazanego do zwolnienia z zakładu karnego i pomoc postpenitencjarna w standardach międzynarodowych

Proces kształtowania się międzynarodowych standardów wykonywania kary pozbawienia wolności, w tym przygotowania skazanych do życia na wolności oraz udzielania im pomocy rozpoczął się jeszcze w XIX wieku, jednakże dopiero od roku 1955 nabrał wyrazistego i uniwersalnego charakteru⁷³. Na zorganizowanym w 1955 r. w Genewie I Kongresie Narodów Zjednoczonych w sprawie Zapobiegania Przeszłości i Postępowania z Przeszłymi uchwalono Wzorcowe Reguły Minimum Postępowania z Więźniami⁷⁴ – rezolucję skierowaną do państw członkowskich ONZ. Celem Reguł Minimalnych jest przede wszystkim zabezpieczenie praw skazanych w czasie pobytu w zakładzie karnym, ale również promowanie takiego modelu oddziaływań, który oparty będzie o ideę progresji i społecznej rehabilitacji więźniów⁷⁵. Dlatego też w omawianym dokumencie nie mogło zabraknąć uregulowań związanych z przygotowaniem skazanego do życia na wolności. Reguły zawierają zalecenie przedsięwzięcia niezbędnych działań, które przed końcem wykonywania kary zapewnią więźniowi stopniowy powrót do społeczeństwa. Postawiony cel można osiągnąć przez zorganizowanie reżymu przejściowego w tym samym lub innym odpowiednim zakładzie karnym albo przez zwolnienie warunkowe z orzeczeniem dozoru (reg. 60 ust. 2). Co więcej, zgodnie z Regułami Minimum, postpenitencjarna przyszłość więźnia powinna być brana pod uwagę już od momentu przekroczenia przez niego bramy zakładu karnego, dlatego też należy go zachęcać i wspierać, aby nawiązywał i podtrzymywał kontakty ze wszelkimi podmiotami, które ułatwią mu społeczną readaptację (reg. 80). Pomoc postpenitencjarną świadczą organizacje oraz instytucje, rządowe i pozarządowe, do tego powołane, zapewniając skazanym wydanie potrzebnych dokumentów i dowodu tożsamości, odzieży odpowiedniej do pory roku i klimatu, środków na pokrycie kosztów podróży, środków finansowych niezbędnych do samodzielnego utrzymania się w okresie bezpośrednio po zwolnieniu oraz odpowiednie mieszkanie i pracę (reg. 81 ust. 1). Twórcy Reguł Minimum zalecają zatem, aby pomoc taka miała nie tylko charakter doraźnych świadczeń na rzecz zwalnianych, ale także pozwalała osiągnąć pewną stabilizację życiową.

Twórcy Wzorcowych Reguł Minimum już w uwagach wstępnych zaznaczyli, że ich celem nie jest określenie modelowego systemu penitencjarnego, a jedynie dobrych zasad i praktyki postępowania z więźniami. Przyjęli także za oczywiste, że z racji ogromnych różnic w sferach prawnych, społecznych, ekonomicznych i geograficznych między państwami nie wszystkie reguły będą miały zastosowanie w każdym miejscu i czasie. Być może dlatego w Regułach nie określono jakie konkretnie zadania będą spoczywały na administracji zakładu karnego i na samym skazanym w ramach reżymu przej-

⁷³ Zob. T. Szymanowski, Międzynarodowe standardy wykonywania kary pozbawienia wolności i ich respektowanie w polskim systemie penitencjarnym, Przegląd Więziennictwa Polskiego 2006, nr 50, s. 23.

⁷⁴ Wzorcowe reguły minimum postępowania z więźniami oraz procedury ich efektywnego realizowania, zatwierdzone przez Radę Społeczno-Gospodarczą – rezolucja 663 CI (XXIV) z dnia 31 lipca 1957 r., Archiwum Kryminologii 1989, t. XVI, s. 277 i n.

⁷⁵ L. Stodolska, Międzynarodowe standardy postępowania z więźniami oraz ochrona prawna osadzonych (w:) Zagadnienia penitencjarne: skrypt dla słuchaczy szkoły podoficerskiej SW, Kalisz 2004, s. 8.

ściowego, przygotowującego do zwolnienia. Nie sprecyzowano również w jaki sposób należy wspierać skazanego w podtrzymywaniu kontaktów z podmiotami ułatwiającymi społeczną readaptację, wskazano natomiast, że pomoc postpenitencjarną odpowiednie instytucje świadczą jedynie „na ile to możliwe i konieczne”. M. Płatek⁷⁶ podkreśla, że Reguły Minimalne zawierają normy wyrażone w bardzo ogólnych pojęciach, a więc ich zastosowanie jest możliwe zarówno w państwach o nowoczesnym i humanitarnym systemie więziennym, jak i w państwach, w których więziennictwo jest mocno zacofane.

Omawiana problematyka szczegółowej została podjęta na gruncie europejskim, a mianowicie w Europejskich Regułach Więziennych z 1987 r.⁷⁷, będących zmienioną wersją uchwalonych przez Radę Europy w 1973 r. wzorcowych reguł minimum postępowania z więźniami⁷⁸. W ujęciu Europejskich Reguł Więziennych z 1987 r. przygotowanie skazanego do zwolnienia powinno rozpoczynać się tak wcześnie, jak to tylko możliwe po przyjęciu do zakładu karnego (reg. 70 ust. 1). Regulacja taka jest przejawem dynamicznego ujęcia programów rehabilitacji i reintegracji społecznej więźniów, oznaczającego, że są one realizowane w trakcie całego pobytu więźnia na terenie zakładu karnego, począwszy od pierwszego kontaktu z instytucją penitencjarną, aż do etapów następujących bezpośrednio po zwolnieniu⁷⁹. Zgodnie z Europejskimi Regułami Więziennymi z 1987 roku więźniom należy zapewnić udział w zajęciach, które pomogą im w powrocie do społeczeństwa, życia rodzinnego i środowiska pracy. Realizacji tego celu ma służyć opracowanie przez administrację zakładu karnego odpowiednich procedur oraz kursów (reg. 87). W przypadku skazanych na kary długoterminowe niezbędne natomiast jest łagodzenie swoistego „szoku wolnościowego” i zapewnienie im stopniowego powrotu do życia w społeczeństwie poprzez zorganizowanie rygoru przejściowego, politykę warunkowych zwolnień (reg. 88) lub też odpowiednio zapewniony tryb ciągłych kontaktów z rodziną, czy szerokie dopuszczenie aktywności państwowych i społecznych organizacji świadczących pomoc postpenitencjarną⁸⁰. Osoby zwalniane z zakładów karnych należy zaopatrzyć w niezbędne dokumenty oraz dowód tożsamości, odpowiednią odzież, środki na podróż do miejsca, do którego dana osoba się udaje oraz środki utrzymania na okres najbliższy po zwolnieniu. W Europejskich Regułach Więziennych przewidziano także konieczność udzielenia pomocy dalekosiężnej, czyli w znalezieniu pracy i mieszkania (reg. 89 ust. 2). Powyższa regulacja, w rozumieniu Europejskich Reguł Więziennych, stanowi niezbędne minimum, które musi być spełnione przez administrację więzienną w momencie zwalniania skazanego.

Przełomowe podejście do kary pozbawienia wolności, a w tym także do problematyki przygotowania skazanych do opuszczenia zakładu karnego zawarte zostało w nowych Europejskich Regułach Więziennych⁸¹. Europejskie Reguły Więzienne z 2006 r. postu-

⁷⁶ M. Płatek, Europejskie Reguły Więzienne a polskie prawo i praktyka penitencjarna, www.wuw.pl/ksiegarnia/tresci/studiuridica/34/34_8.pdf, 22.06.2012 r.

⁷⁷ Zalecenie nr R(87) 3 dla państw członkowskich Rady Europy przyjęte dnia 12 lutego 1987 r. w sprawie Europejskich Reguł Więziennych, <http://www.uncjin.org/Laws/prisrul.htm>, 22.06.2012 r.

⁷⁸ J. Zagórski, Europejskie Reguły Więzienne i ich stosowanie w polskim prawie i praktyce penitencjarnej (zarys problematyki) (w:) Model społecznej readaptacji skazanych w reformie prawa karnego, red. G. B. Szczygieł, P. Hofmański, Białystok 1999, s. 131, A. Rzepliński, Wzorcowe reguły minimum postępowania z więźniami oraz procedury efektywnego ich realizowania, *Archiwum Kryminologii* 1989, tom XVI, s. 285.

⁷⁹ D. Gajdus, B. Gronowska, Europejskie standardy traktowania więźniów, Toruń 1998, s. 145.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 146.

⁸¹ Zalecenie Rec (2006) 2, Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy przyjęte dnia 11 stycznia 2006 roku w sprawie Europejskich Reguł Więziennych.

lują, aby skazany, odpowiednio wcześniej przed zwolnieniem, otrzymał stosowne wsparcie w postaci specjalnych programów i procedur, które umożliwią mu przejście z życia w więzieniu do prowadzenia życia zgodnego z prawem w społeczeństwie (reg. 107 ust. 1). Cel ten osiągnąć jest poprzez prowadzone w więzieniu programy lub poprzez warunkowe zwolnienie połączone z dozorem i opieką społeczną (reg. 107 ust. 3). W odróżnieniu zatem od swojej poprzedniczki, nowa regulacja nie mówi o „pomocy w powrocie do społeczeństwa”, a o „wsparciu w przejściu” z życia w izolacji penitencjarnej do życia w społeczeństwie. Tym samym nowe Reguły Więziennicze nie akcentują, dokonującej się w wyniku uwięzienia ekskluzji skazanych, a wręcz przeciwnie podkreślają, że osoby przebywające w zakładach karnych nadal pozostają pełnoprawnymi członkami społeczeństwa.

Twórcy Europejskich Reguł Więzienniczych z 2006 roku stoją na stanowisku, że cały okres odbywania kary powinien być wykorzystany na zdobywanie konkretnych umiejętności życiowych oraz kształtowanie swego miejsca w społeczeństwie po jej zakończeniu. Dlatego też strategię przygotowania do wolności opracowuje się zaraz po przyjęciu do zakładu karnego (reg. 103 ust. 2), a indywidualne plany wykonywania kary każdego skazanego obejmują obok pracy i edukacji przygotowanie do zwolnienia (reg. 103 ust. 4). Sprzyja temu niewątpliwie zorganizowanie życia w więzieniu w sposób jak najbardziej zbliżony do pozytywnych aspektów życia na wolności (reg. 5), co w praktyce oznacza, że zadania, obowiązki i warunki odbywania kary mają być zbliżone do tych, jakie ma przeciętny obywatel na wolności⁸².

W Europejskich Regułach Więzienniczych z 2006 roku doceniono także rolę, jaką w procesie przygotowania osadzonego do opuszczenia zakładu karnego pełnią instytucje społeczne. Na administrację więzienną nałożono obowiązek współdziałania z organizacjami i instytucjami wspomagającymi więźniów w ponownym znalezieniu sobie miejsca w życiu społecznym, rodzinnym i zawodowym (reg. 107 ust. 4) oraz umożliwienia przedstawicielom takich organizacji wzięcia czynnego udziału w przygotowaniu skazanych do zwolnienia i opracowywania programów wspomagających, realizowanych już po zwolnieniu (reg. 107 ust. 5).

Nowe Europejskie Reguły Więziennicze, podobnie jak poprzednie omówione regulacje, nakazują udzielanie zwalnianym pomocy doraźnej w postaci odzieży, dokumentów, środków na podróż i utrzymanie w okresie bezpośrednio po zwolnieniu. Osoby opuszczające zakłady karne powinny również otrzymać wsparcie w znalezieniu mieszkania i pracy (reg. 33 ust. 7 i reg. 33 ust. 8).

Problematyka odpowiedniego przygotowania osób opuszczających zakłady karne do prowadzenia na wolności życia zgodnego z porządkiem prawnym była na gruncie europejskim podnoszona nie tylko w Europejskich Regułach Więzienniczych.

Zgodnie z Rekomendacją w sprawie społecznej sytuacji więźniów⁸³ polityka penitencjarna powinna być zorientowana na umożliwienie więźniom prowadzenia po odbyciu kary społecznie odpowiedzialnego życia, do którego muszą być przygotowani w okresie pobytu w zakładzie karnym. Za podstawowy czynnik podjęcia przez osadzonych normalnego życia po zwolnieniu uznaje się zatrudnienie oraz edukację. W ramach

⁸² M. Płatek, Europejskie Reguły Więziennicze z 2006 r., Państwo i Prawo 2008, nr 2, s. 6.

⁸³ Rekomendacja 914 (1981) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w sprawie społecznej sytuacji więźniów, Przegląd Więziennictwa Polskiego 2011, nr 72-73, s. 205-210.

przygotowania skazanego do zwolnienia szczególną uwagę należy zwrócić zatem na znalezienie dla niego miejsca zatrudnienia lub innego źródła utrzymania oraz odpowiednie miejsca zamieszkania. Skazany powinien mieć również zagwarantowany dostęp do edukacji i szkoleń kursowych, a ponadto należy mu udzielić pomocy finansowej, socjalnej oraz medycznej.

Efektywne przygotowanie skazanych do życia na wolności postrzegane jest także jako jeden ze środków służących zmniejszaniu populacji więziennej. W Rekomendacji dotyczącej przeludnienia w więzieniach oraz wzrostu populacji więziennej⁸⁴ Komitet Ministrów Rady Europy postuluje bowiem dążenie do zredukowania przypadków recydywy poprzez ułatwienie przestępcom powrotu do społeczeństwa. W tym celu należy opracować i wdrożyć skuteczne programy postępowania ze skazanymi oraz nadzoru nad nimi po zwolnieniu (rek. 26).

Niewątpliwie szczególne trudności w powrocie do społeczeństwa mogą napotkać skazani na długoterminowe kary pozbawienia wolności. Zgodnie z Rekomendacją o wykonywaniu przez administrację więzienne kary dożywotniego pozbawienia wolności oraz innych długoterminowych kar pozbawienia wolności⁸⁵ życie więzienne powinno być maksymalnie upodobnione do życia ludzi wolnych (rek. 4), a skazanym należy stworzyć możliwość ponoszenia odpowiedzialności za swoje codzienne życie więzienne (rek. 5). W celu ułatwienia więźniom dożywotnim oraz długoterminowym powrotu do społeczeństwa wykonywanie wobec nich kary pozbawienia wolności powinno być zaplanowane z odpowiednim wyprzedzeniem przy uwzględnieniu w szczególności: specyficznych potrzeb więźniów długoterminowych, zagrożeń w ich readaptacji społecznej, kontynuowania oddziaływań poprzez odpowiednie programy realizowane po zwolnieniu, leczenia rozpoczętego w okresie pozbawienia wolności oraz potrzebę współdziałania administracji więziennej ze służbami kuratorskimi, socjalnymi oraz medycznymi (rek. 33).

Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy w Rekomendacji o społecznej reintegracji skazanych⁸⁶ dostrzegło, iż kara pozbawienia wolności nie spełnia jednego z postawionych przed nią celów, jakim jest przygotowanie skazanych do zwolnienia z więzienia oraz społecznej readaptacji. Na taki stan rzeczy wpływa m. in. brak wsparcia więźniów ze strony administracji więziennej w poszukiwaniu w końcowym okresie odbywania kary pracy i miejsca zamieszkania, asymilacja kultury więziennej, brak ofert kształcenia zawodowego, brak pomocy ze strony rodziny oraz stygmatyzacja społeczna. W opinii twórców Rekomendacji polityka penitencjarna musi być ukierunkowana na przygotowanie więźniów, jeszcze na etapie odbywania przez nich kary, do prowadzenia społecznie odpowiedzialnego życia po zwolnieniu. W tym celu należy zapewnić skazanym dostęp do zajęć edukacyjnych oraz sportowych (rek. 7), dostęp do informacji o wydarzeniach na świecie, zapewniających poczucie przynależności do środowiska

⁸⁴ Rekomendacja Nr R (99) 22 Komitetu Ministrów z dnia 30 września 1999 r. dotycząca przeludnienia w więzieniach i wzrostu populacji więziennej, *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 2011, Nr 72-73, s. 131-137.

⁸⁵ Rekomendacja Rec (2003) 23 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich przyjęta w dniu 9 października 2003 o wykonywaniu przez administrację więzienne kary dożywotniego pozbawienia wolności oraz innych długoterminowych kar pozbawienia wolności, *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 2011, nr 72-73, s. 111-122.

⁸⁶ Rekomendacja 1741(2006) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy o społecznej reintegracji skazanych, *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 2011, nr 72-73, s. 221-224.

poza murami więziennymi (rek. 8), stosowania elastycznych zasad dotyczących odwiedzin (rek. 12.1.6), umożliwienia skazanym uczestnictwa w kursach zawodowych (12.1.7).

Zawarte we wskazanych wyżej standardach międzynarodowych zalecenia dają podstawę przypuszczać, że kwestie związane ze społeczną readaptacją skazanych stają się znaczącymi, nie tylko z punktu widzenia wykonywania kary pozbawienia wolności, ale odnoszą się również do szerszego, ogólnospołecznego kontekstu. Ekskluzja i pozostawianie na marginesie skazanych nie mieszczą się bowiem w ramach standardów wyznaczanych przez postępujący proces demokratyzacji stosunków społecznych, politycznych i ekonomicznych współczesnego świata. Budowa nowych mechanizmów legitymizacji struktur społecznych opierać się powinna na podmiotowej akceptacji wszystkich członków społeczeństwa.

Rozdział II

Przygotowanie
skazanych do zwolnienia
w obowiązującym
ustawodawstwie oraz
poglądach doktryny

1. Przygotowanie skazanego do zwolnienia z zakładu karnego na podstawie art. 164 k.k.w.

1.1. Tryb postępowania przy wyznaczeniu okresu przygotowania do zwolnienia

Z chwilą opuszczenia murów więziennych skazani stają w obliczu trudnego wyzwania, jakim jest życie na wolności. Wyzwanie to jest tym trudniejsze, im dłużej skazany przebywał w zakładzie karnym i tym samym pozostawał pod wpływem szkodliwych zjawisk związanych z izolacją penitencjarną. Ponadto, więźniowie po okresie detencji bardzo często wracają do zupełnie nowej rzeczywistości, w której nie mają do kogo zwrócić się o pomoc, pozbawieni są podstawowych środków do życia, a nawet szans na znalezienie dachu na głowę i zatrudnienia. Wszystko to powoduje, że w wielu wypadkach powrót do życia na wolności jest trudniejszy niż pobyt w więzieniu. Jednakże nie tylko czynniki zewnętrzne, niezależne od samych skazanych utrudniają im powrót do życia poza więziennymi murami. Przyczyną problemów w społecznej readaptacji mogą być również negatywne cechy samych skazanych i ich najbliższego otoczenia⁸⁷. Uzależnienie od alkoholu, środków odurzających, niechęć do pracy i nauki z pewnością nie należą do postaw aprobowanych i sprzyjających życiu zgodnemu z porządkiem prawnym i zasadami współżycia społecznego. Jeśli skazani nie zostaną zatem odpowiednio przygotowani do powrotu do społeczeństwa i w chwili opuszczenia zakładu karnego nie otrzymają niezbędnej pomocy „powrócą tam, gdzie są oczekiwani i mogą uzyskać pomoc oraz poczucie bezpieczeństwa. Wrócą do dawnego, często zdemoralizowanego środowiska, a to już tylko krok od powrotu do przestępstwa i do zakładu karnego”⁸⁸.

Na gruncie polskim dostrzeżono i doceniono znaczenie odpowiedniego przygotowania skazanych do zwolnienia po okresie uwięzienia. W uzasadnieniu projektu kodeksu stwierdzono, że: „Właściwe przygotowanie skazanych do zwolnienia z zakładów karnych może wywierać istotny wpływ na efekty wykonywania kary – może je zwiększać albo przeciwnie – może je niekiedy wręcz unicestwiać”⁸⁹. W obowiązującym k.k.w. przewidziano zatem możliwość wyodrębnienia okresu do 6 miesięcy przed przewidywanym warunkowym zwolnieniem lub wykonaniem kary w całości jako czasu niezbędnego na przygotowanie skazanego do życia w warunkach wolnościowych (art. 164 k.k.w.).

Ustanowienie jednak okresu zintensyfikowania działań na rzecz przygotowania skazanego do zwolnienia nie jest instytucją obligatoryjną. Stosuje się ją jedynie, gdy jest to „niezbędne” lub „w miarę potrzeby”, co ustala się na podstawie stanu faktycznego danej sprawy. „Potrzeba” i „niezbędność” wykluczają wszelkie arbitralne decyzje w tym przedmiocie⁹⁰.

Okres ten może wyznaczyć komisja penitencjarna bądź sąd penitencjarny. Ustawodawca nie sprecyzował, czy z wnioskiem o wyznaczenie okresu przygotowawczego

⁸⁷ T. Szymanowski, Powrót skazanych do społeczeństwa, Warszawa 1989 r., s. 154.

⁸⁸ G. B. Szczygieł, Przygotowanie skazanych do opuszczenia zakładu karnego (na przykładzie białostockiego modelu kurateli penitencjarnej), Przegląd Więziennictwa Polskiego 2001, nr 31, s. 64.

⁸⁹ Projekt kodeksu karnego wykonawczego wraz z uzasadnieniem, Warszawa 1994, s. 95.

⁹⁰ Z. Hołda, K. Postulski, Kodeks karny wykonawczy. Komentarz, Gdańsk 2005, s. 557.

może wystąpić sam skazany. Zdaniem M. Kiryłuk⁹¹ należy dopuścić taką możliwość, ze względu na uprawnienie skazanego do składania wniosków i prośb do administracji więziennej na podstawie art. 6 k.k.w. W przypadku ustalenia trwającego do sześciu miesięcy okresu przygotowawczego przez komisję penitencjarną wymagana jest zgoda skazanego (art. 164 § 1 k.k.w.). Jak twierdzi T. Szymanowski⁹² wspomniane uprawnienie komisji penitencjarnej uzasadnione jest jej odpowiedzialnością za podejmowanie najważniejszych decyzji dotyczących skazanego oraz dysponowaniem niezbędnymi w tym celu informacjami. Z kolei zgoda skazanego na objęcie działaniami przygotowującymi do zwolnienia jest ważna, gdyż możliwość korzystania z licznych i ważnych dla niego uprawnień musi wiązać się z podjęciem stosownego, choć nieformalnego zobowiązania do współpracy z administracją i wykorzystywania uprawnień zgodnie z ich przeznaczeniem. Wymóg zgody więźniów stanowi także wyraz zaakcentowania podmiotowości ich traktowania przez administrację zakładu karnego⁹³.

Zgoda skazanego nie jest wymagana w sytuacji wyznaczenia okresu przygotowania do zwolnienia przez sąd penitencjarny. Sąd może ustalić taki okres w postanowieniu o udzieleniu lub odmowie warunkowego zwolnienia (art. 164 § 2 k.k.w.). S. Lelental⁹⁴ sugeruje, że skorzystanie przez sąd penitencjarny z możliwości wyznaczenia okresu przygotowawczego w postanowieniu o odmowie warunkowego zwolnienia można traktować jako swoistą zapowiedź zastosowania tej instytucji w nieodległej przyszłości i zachętę do zmiany postawy przez skazanego albo uczynienia czegoś, co mogłoby wpłynąć na poprawę jego oceny prognozy społecznej. Zauważyć także należy, iż wyznaczenie przez sąd penitencjarny okresu na przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu z zakładu karnego w postanowieniu o odmowie warunkowego zwolnienia nie wyklucza ponownego wyznaczenia tego okresu w postanowieniu o warunkowym zwolnieniu, k.k.w. nie stawia bowiem przeszkód dla takich rozwiązań. Może to jednak stanowić drogę do odwlekania zwolnienia skazanego z zakładu karnego⁹⁵.

W literaturze przedmiotu⁹⁶ wskazywano na problem, jaki omawiana regulacja rodziła na tle art. 161 § 1 k.k.w. Przed nowelizacją kodeksu dokonaną ustawą z dnia 16 września 2011 r.⁹⁷ zgodnie z przywołanym przepisem w przypadku odmowy udzielenia warunkowego zwolnienia skazany mógł złożyć ponowny wniosek w tym przedmiocie po upływie 3 miesięcy od wydania poprzedniego postanowienia. Z kolei, odmawiając warunkowego zwolnienia, sąd penitencjarny może wyznaczyć czas aż do 6 miesięcy jako nieodzowny do przygotowania skazanego do życia po zwolnieniu. W związku z powyższym powstała wątpliwość, czy sąd powinien rozpatrzyć wniosek złożony przed upływem terminu wskazanego w orzeczeniu o odmowie warunkowego zwolnienia, jednakże z zachowaniem terminu przewidzianego w art. 161 § 3 k.k.w. Zgodnie ze stanowiskiem prezento-

⁹¹ M. Kiryłuk, Przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu (w trybie art. 164 i 165 k.k.w.), Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa, Część IV. Wybrane instytucje kodeksu karnego wykonawczego w praktyce penitencjarnej, Biuletyn RPO nr 42, Warszawa 2000, s. 356.

⁹² T. Szymanowski, Z. Świda, Kodeks karny wykonawczy. Komentarz, Warszawa 1998, s. 380.

⁹³ H. Machel, Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna, Gdańsk 2003, s. 283.

⁹⁴ S. Lelental, Odroczone warunkowe zwolnienie na czas niezbędny na przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu z zakładu karnego (art. 164-165 k.k.w.) (w:) Model społecznej readaptacji skazanych w reformie prawa karnego, red. G. B. Szczygieł, P. Hofmański, Białystok 1999, s. 30.

⁹⁵ S. Lelental, Kodeks karny wykonawczy. Komentarz, Warszawa 2012 r., s. 746-747.

⁹⁶ G. B. Szczygieł, Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym, Białystok 2002, s. 189.

⁹⁷ Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 240, poz. 1431.

wanym przez S. Lelental⁹⁸ i K. Postulskiego⁹⁹, wyznaczenie okresu przygotowania do zwolnienia w wymiarze powyżej 3 miesięcy nie stało na przeszkodzie do merytorycznego rozpoznania takiego wniosku przez sąd penitencjarny.

Wydaje się, że nowelizacja kodeksu karnego wykonawczego nie rozwiązała dotychczasowych wątpliwości. W odniesieniu do części skazanych wydłużyła jedynie okres, po upływie którego mogą oni składać ponowny wniosek o warunkowe zwolnienie. Zgodnie z obowiązującą regulacją art. 161 § 3 k.k.w. w sytuacji wydania orzeczenia odmawiającego udzielenia warunkowego przedterminowego zwolnienia ponowny wniosek w tej sprawie po upływie 3 miesięcy może być złożony jedynie, gdy orzeczona wobec skazanego kara lub suma kar nie przekracza 3 lat. W pozostałych sytuacjach okres po upływie którego można złożyć wniosek o warunkowe zwolnienie wynosi 6 miesięcy.

Sąd może wyznaczyć okres przygotowania do życia w warunkach wolnościowych również w postanowieniu o udzieleniu warunkowego zwolnienia. W doktrynie¹⁰⁰ orzeczenie takie nosi nazwę „odroczonego warunkowego zwolnienia”, a samo odroczenie trwa do końca okresu, jaki został przez sąd wyznaczony na przygotowanie skazanego do zwolnienia z zakładu karnego. W przekonaniu Sądu Apelacyjnego w Krakowie przeznaczeniem instytucji przygotowania skazanego do życia po przedterminowym zwolnieniu nie jest sprawdzenie zachowania skazanego w zakładzie karnym, a załatwienie wszelkich spraw sprzyjających społecznej readaptacji. „Jeżeli skazany ma odpowiednie warunki przyszłej adaptacji (mieszkanie, środowisko, rodzina, praca itd.) wyznaczenie okresu przygotowawczego jest zbędne, a sprowadza się do odłożenia decyzji co do przedterminowego zwolnienia z kary pozbawienia wolności”¹⁰¹.

Pewne wątpliwości powstają w sytuacji, gdy w okresie przygotowania do zwolnienia ustalonym w postanowieniu o udzieleniu warunkowego zwolnienia skazany zacznie się niepoprawnie zachowywać, ujawnione zostaną okoliczności podważające uprzednio sformułowaną pozytywną prognozę kryminologiczną, bądź w wyznaczonym czasie nie uda się zrealizować wszystkich zadań związanych z przygotowaniem skazanego do zwolnienia. Uznaje się¹⁰², że w przedstawionych przypadkach możliwe jest uchylenie przez sąd penitencjarny postanowienia o udzieleniu warunkowego zwolnienia na podstawie art. 24 § 1 k.k.w. Zgodnie z tą regulacją sąd penitencjarny może zmienić lub uchylić poprzednie postanowienie, jeżeli ujawnią się nowe lub wcześniej niezbrane okoliczności mające istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia. W omawianym kontekście należałoby przyjąć, że zmiana postanowienia byłaby możliwa, gdyby nie zdołano załatwić wszystkich spraw związanych z przygotowaniem skazanego do życia po zwolnieniu z zakładu karnego, zaś uchylenie postanowienia w pozostałych wskazanych sytuacjach¹⁰³.

Uprzednio, zgodnie z art. 24 § 2 k.k.w., zmiana lub uchylenie postanowienia na niekorzyść skazanego możliwe było tylko w terminie do 3 miesięcy od dnia uprawomocnienia się postanowienia. Brak konsekwencji w uregulowaniach art. 24 § 2 k.k.w. i art. 164 § 1 k.k.w. w praktyce oznaczać mógł niemożność zmiany postanowienia sądu

⁹⁸ S. Lelental, *Odroczone warunkowe...*, s. 31.

⁹⁹ K. Postulski (w:) Z. Hołda, K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy...*, 558-559.

¹⁰⁰ S. Lelental, *Odroczone warunkowe...*, s. 32.

¹⁰¹ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 16. 06. 1999 r., II AKz1 269/99, KZS 6-7/99 poz. 53, www.krakow.sa.gov.pl.

¹⁰² M. Kiryłuk, *Przygotowanie skazanego...*, s. 357, S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 683.

¹⁰³ S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy...*, s. 683.

penitencjarnego, gdy zachowanie skazanego w okresie przygotowawczym pogorszyło się po upływie 3 miesięcy od orzeczenia „odroczonego warunkowego zwolnienia”. Nowelizacja kodeksu karnego wykonawczego wydłużyła możliwość uchylenia lub zmiany postanowienia na niekorzyść skazanego do 6 miesięcy¹⁰⁴.

W okresie przygotowania do zwolnienia skazany powinien w miarę możliwości odbywać karę we właściwym zakładzie karnym położonym najbliżej przyszłego miejsca zamieszkania (art. 165 § 1 k.k.w.), dzięki czemu będzie miał możliwość samodzielnego podjęcia starań o zapewnienie sobie warunków przyszłej adaptacji. Jedynie w pewnych sytuacjach, zdaniem T. Szymanowskiego¹⁰⁵ zasada odbywania kary w zakładzie położonym najbliżej miejsca przyszłego zamieszkania może być ograniczana, np. gdy w dotychczasowym zakładzie karnym skazany kończy naukę lub przechodzi kurację odwykową, której nie należy przerywać.

Przed nowelizacją k.k.w. dokonaną we wrześniu 2011 r.¹⁰⁶ przytoczony przepis mówił jedynie o „zakładzie karnym położonym najbliżej miejsca przyszłego zamieszkania” rezygnując z zastrzeżenia, iż musi to być „właściwy zakład karny”. Skazany mógł być zatem, w okresie przygotowania do zwolnienia, przetransportowany do każdego zakładu karnego położonego najbliżej miejsca przyszłego zamieszkania, bez względu na jego rodzaj i typ. Tym samym uregulowanie art. 165 § 1 k.k.w. pozostawało w kolizji z ogólną regułą wyrażoną w art. 100 k.k.w., zgodnie z którą skazany odbywa karę we właściwym zakładzie karnym, położonym najbliżej miejsca jego zamieszkania, a przeniesienie do innego zakładu karnego może nastąpić tylko z uzasadnionych powodów.

Mimo to, poprzednie rozwiązanie miało swoich zwolenników. J. Korecki¹⁰⁷ podkreślał wręcz konieczność kierowania skazanych do zakładów karnych lub ewentualnie oddziałów dla skazanych w aresztach śledczych położonych faktycznie „najbliżej przyszłego miejsca zamieszkania”, gdyż bez spełnienia tego warunku funkcjonowanie całej instytucji przygotowania do zwolnienia mogło stać się w praktyce iluzoryczne. Ten sam Autor przekonywał również, że przenoszenie skazanego wcale nie musi obciążać budżetu państwa, gdyż może polegać na udzieleniu mu kilkudniowej przepustki, po której powróci do nowego miejsca odbywania kary. Wystarczyłoby w takim przypadku jedynie udzielić przepustki z odpowiednim wyprzedzeniem, poinformować o tym skazanego i przesłać jego akta do nowego zakładu karnego¹⁰⁸.

Wskazać także należy, iż wewnętrzne przepisy Służby Więziennej nie zezwalają na przetransportowywanie skazanych w okresie bezpośrednio poprzedzającym zwolnienie, jeżeli spowodowałyby to oddalenie ich od przyszłego miejsca zamieszkania lub zakłócenia w przygotowaniu do zwolnienia. Osoby takie mogą być przewiezione do innych jednostek penitencjarnych tylko wówczas, gdy zgodę na przetransportowanie wydał organ dysponujący albo prowadzący lub nadzorujący postępowanie karne bądź sąd prowadzący postępowanie cywilne¹⁰⁹.

¹⁰⁴ Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 240, poz. 1431.

¹⁰⁵ T. Szymanowski, Z. Świda, Kodeks karny wykonawczy..., s. 381-382.

¹⁰⁶ Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 240, poz. 1431.

¹⁰⁷ J. Korecki, Propozycje zmian w k.k.w. na tle dotychczasowej praktyki, Przegląd Więziennictwa Polskiego 2000, nr 26, s. 34.

¹⁰⁸ J. Korecki, Przygotowanie do wolności skazanych odbywających kary długoterminowe. Opolska koncepcja warunkowego zwolnienia, Przegląd Więziennictwa Polskiego 1999, nr 22-23, s. 58-59.

¹⁰⁹ Instrukcja 7/2010 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 13 sierpnia 2010 r. w sprawie transportowania skazanych.

1.2. Przebieg okresu przygotowania skazanego do zwolnienia

W okresie przygotowania do zwolnienia administracja zakładu karnego ułatwia skazanemu nawiązanie kontaktu z kuratorem sądowym lub ze stowarzyszeniami, fundacjami, organizacjami i instytucjami, których celem działania jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych. Zarówno kurator sądowy, jak i wymienione podmioty ustalają ze skazanym zakres niezbędnej pomocy i sposób jej udzielania (art. 165 § 3 k.k.w.). Tym samym ustawodawca postawił na równi kuratorów oraz podmioty, o których mowa w art. 38 § 1 k.k.w. Przeprowadzone badania ujawniają jednak, że udział organizacji i instytucji społecznych w procesie przygotowania skazanego do zwolnienia z zakładu karnego jest nieznaczny¹¹⁰.

Przepisy kodeksu karnego wykonawczego w art. 164 k.k.w. i 165 § 3 k.k.w. nie precyzują, czy czynności związane z przygotowaniem skazanego do zwolnienia może realizować jedynie kurator zawodowy, czy także kurator społeczny. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych¹¹¹ w § 13 jako podmiot realizujący wskazane czynności wymienia „kuratora dla dorosłych”. Wydaje się, iż wykonywanie wskazanych zadań umożliwi kuratorowi społecznemu art. 174 pkt 4 k.k.w., zgodnie z którym do zakresu jego działań należy współdziałanie z administracją zakładów karnych w zakresie odpowiedniego przygotowania skazanych do zwolnienia.

M. Kiryluk¹¹² zauważa, że w obowiązujących przepisach nie została jasno uregulowana kwestia właściwości kuratora wykonującego czynności związane z przygotowaniem skazanego do życia na wolności. Zgodnie bowiem z art. 3 ust. 1 ustawy o kuratorach sądowych¹¹³, kurator wykonuje swoje zadania w środowisku podopiecznych, a także na terenie zamkniętych zakładów i placówek, w szczególności na terenie zakładów karnych. W odniesieniu do realizacji czynności związanych z przygotowaniem skazanego do życia po opuszczeniu zakładu karnego jako środowisko skazanego można jednakże wskazać zarówno zakład karny, w którym aktualnie odbywa on karę, jak i miejsce swojego pobytu po opuszczeniu więzienia. Rozstrzygnięcia wymaga zatem kwestia, który kurator – właściwy ze względu na miejsce odbywania kary, czy miejsce przyszłego zamieszkania – powinien wykonywać czynności w trybie art. 164 k.k.w. Najkorzystniejsza – zdaniem Autorki – sytuacja zachodzi wówczas, gdy kurator właściwy ze względu na miejsce odbywania kary jest jednocześnie właściwy dla miejsca zamieszkania. Ułatwia to kuratorowi prowadzenie działań w ramach przygotowania skazanego do zwolnienia, ponieważ ma on możliwość bezpośredniej pracy ze skazanym, jak i w środowisku, do którego skazany powróci¹¹⁴.

Zadania, które realizuje kurator przygotowując skazanego do życia na wolności określa wspomniane uprzednio rozporządzenie w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych. Należą do nich: sporządzenie

¹¹⁰ M. Kiryluk, *Przygotowanie skazanego...*, s. 366.

¹¹¹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych, Dz. U. Nr 112, poz. 1064.

¹¹² M. Kiryluk, *Udział kuratora sądowego w przygotowaniu skazanego do życia po zwolnieniu* – w trybie art. 164 k.k.w. (w:) *Wykonywanie środków probacji i readaptacji skazanych w Polsce*, Biuletyn RPO nr 59, Warszawa 2008, s. 203.

¹¹³ Ustawa z 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych, Dz. U. Nr 98, poz. 1071.

¹¹⁴ *Ibidem*, s. 204.

w współdziałaniu ze skazanym programu wolnościowego, przygotowanie środowiska rodzinnego i społecznego do powrotu skazanego, współorganizowanie pomocy postpenitencjarnej poprzez rozpoznanie potrzeb skazanego i jego rodziny oraz kształtowanie umiejętności samodzielnego rozwiązywania problemów, współdziałanie ze stowarzyszeniami, fundacjami, organizacjami, instytucjami i innymi podmiotami, których celem działania jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych (§ 13).

Przygotowanie skazanego do zwolnienia z zakładu karnego można uznać za odmianę pracy z indywidualnym przypadkiem. Prowadzenie pracy z indywidualnym przypadkiem obejmuje w klasycznym modelu trzy etapy:

- rozpoznanie przypadku – diagnoza osobowości,
- opracowanie planu – kontrakt,
- realizacja planu – etap pracy z przypadkiem¹¹⁵.

Modelowy przebieg okresu przygotowania do zwolnienia także powinien obejmować trzy podstawowe etapy: zdiagnozowanie problemów, które mogą utrudnić skazanemu społeczną readaptację, opracowanie programu wolnościowego, a następnie realizację programu. Ponadto w pracy z indywidualnym przypadkiem, podobnie jak w pracy ze skazanym objętym art. 164 k.k.w. niewątpliwie trudno jest w praktyce wskazać wyraźne granice między poszczególnymi etapami, gdyż proces pracy składa się w ciąg przeplatających wzajemnie czynności o charakterze diagnostycznym, projektującym i realizacyjnym¹¹⁶.

Po otrzymaniu decyzji komisji penitencjarnej lub orzeczenia sądu penitencjarnego kurator nawiązuje kontakt ze skazanym, a swoją pracę rozpoczyna od zdiagnozowania problemów, które mogą skazanemu uniemożliwić bądź znacznie utrudnić społeczną readaptację. Trudności oczekujące na osobę zwalnianą ustala się w oparciu o informacje zgromadzone w aktach osobowych więźnia, aktach sprawy karnej, ale także w programie indywidualnego oddziaływania, jeśli skazany odbywał karę w systemie programowego oddziaływania, wywiadów środowiskowych z miejsca zamieszkania skazanego, dokumentów dodatkowych znajdujących się w sądach rodzinnych, szczególnie w odniesieniu do skazanych młodocianych, osób zنعających się nad rodziną i alkoholików oraz z rozmów z samym skazanym¹¹⁷. Niewątpliwie istotną rolę odgrywają także rozmowy z rodziną skazanego, dzięki którym kurator ma sposobność rozpoznać środowisko, do którego powróci skazany oraz ustalić, czy może on liczyć na pomoc i wsparcie ze strony najbliższych. Dzięki zgromadzonym w ten sposób danym możliwe jest rzetelne rozpoznanie sytuacji danej osoby, a w efekcie opracowanie wspólnie ze skazanym programu wolnościowego. Program ten zawiera konkretne zadania, których realizacja przez skazanego w trakcie okresu przygotowania do zwolnienia ma pomóc mu w przewyżczeniu oczekiwanych trudności. Skazany realizujący program wolnościowy zawiera z kuratorem rodzaj kontraktu, dlatego też powinien podporządkować się poleceniom oraz być świadomym ingerencji kuratora w osobiste sfery życia¹¹⁸.

¹¹⁵ H. Karaszewska, E. Silecka, W stronę readaptacji społecznej skazanych (w:) Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne, pod red. A. Jaworskiej, Kraków 2009, s. 153.

¹¹⁶ Ibidem, s. 153.

¹¹⁷ Zob. T. Gałań, Kurator penitencjarny – wstęp do probacji (w:) Kurator penitencjarny – wstęp do probacji, Białystok 1997, s. 46.

¹¹⁸ M. Kokorzecka-Piber, Założenia, realizacja i perspektywy instytucji kuratora penitencjarnego (w:) Model społecznej readaptacji skazanych w reformie prawa karnego, red. G. B. Szczygiel, P. Hofmański, Białystok 1999, s. 224.

Z praktyki kuratorów penitencjarnych okręgu białostockiego wynika także, iż w ramach programu wolnościowego kuratorzy mogą podejmować wiele innych działań na rzecz skazanych, m. in. prowadzić doradztwo w sprawach socjalno-bytowych, pomagać w rozwiązywaniu problemów osobistych, prowadzić rozmowy dotyczące uzależnień i form terapii odwykowej, zajmować się planowaniem pobytu na przepustkach, udzielać pomocy w redagowaniu pism do urzędów¹¹⁹.

Wypełnieniu zadań nałożonych na skazanego w programie wolnościowym służy, przewidziana w art. 165 § 2 k.k.w., możliwość udzielenia mu zezwolenia na opuszczenie zakładu karnego. Skazanemu takie zezwolenie może być w okresie przygotowania do zwolnienia udzielane kilkakrotnie, łącznie na czas do 14 dni. W trakcie przepustki skazany powinien wykonać nałożone na niego zadania, a zwłaszcza podjąć starania zmierzające do zapewnienia sobie miejsca przyszłego zamieszkania i zatrudnienia. Zezwolenia na opuszczenie zakładu karnego można udzielić jedynie skazanym, których postawa w trakcie odbywania kary uzasadnia przypuszczenie, że w czasie pobytu poza zakładem karnym będą przestrzegali porządku prawnego. Decyzję w tym przedmiocie podejmuje dyrektor zakładu karnego.

W trakcie przepustki udzielonej na podstawie art. 165 § 2 k.k.w. skazany ma obowiązek bezzwłocznego zgłoszenia się do jednostki Policji, terytorialnie właściwej ze względu na miejsce jego przebywania, w celu potwierdzenia miejsca pobytu, a w przypadku zmiany miejsca pobytu musi zgłosić się do jednostki Policji właściwej terytorialnie dla nowego miejsca przebywania (art. 140 § 1 i 2 k.k.w.). Także dyrektor zakładu karnego może zobowiązać skazanego do określonego zachowania, a przede wszystkim do przebywania w określonych w zezwoleniu miejscach lub częstego zgłaszania się do jednostki Policji (art. 140 § 3 k.k.w.). Czasu, który skazany spędził poza zakładem karnym nie odlicza się od okresu odbywania kary, chyba że sędzia penitencjarny zarządzi inaczej, jeśli skazany w tym czasie nadużył zaufania (art. 140 § 4 k.k.w.).

Czasowe opuszczenie zakładu karnego nie tylko sprzyja wykonaniu nałożonych zadań, ale może stanowić również sposób sprawdzenia jak skazany będzie się zachowywał poza więziennymi murami. Słusznie zatem uznał Sąd Apelacyjny w Krakowie¹²⁰, iż zwolnienie skazanego bez sprawdzenia zachowania poza zakładem karnym byłoby przedwczesne, a nawet ryzykowne dla porządku karnego, a zwłaszcza dla samego skazanego. „Możliwe są różne formy tego sprawdzenia, w tym z inicjatywy skazanego, nie tylko przepustki nagrodowe, ale i przepustki dla przygotowania warunków życia po zwolnieniu (...) wszystkie sprzyjające ponownemu adaptowaniu się skazanego w społeczeństwie bez ryzyka powrotu do przestępstwa”.

¹¹⁹ T. Gafan, Przygotowanie do wolności skazanych opuszczających zakłady karne (w:) : Probacyjne środki polityki karnej – stan i perspektywy, Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Praw Człowieka i Praworządności, 20-21 października 2000, s. 146-148; K. Keller, Kuratela penitencjarna (w:) Problemy więziennictwa u progu XXI, red. B. Hołyst, S. Redo, Warszawa – Wiedeń – Kalisz 1996, s. 524-525; G. B. Szczygieł, Społeczna readaptacja..., s. 208.

¹²⁰ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 19.12.2006 r., AKZw 984/06, KZS 2007, Nr 1, poz. 42.

Liczba przepustek udzielonych na podstawie art. 165 § 2 k.k.w. w latach 2001-2012 przedstawia się następująco¹²¹:

2001 rok	-	505	2007 rok	-	1 096
2002 rok	-	450		2008 rok	-	893
2003 rok	-	534		2009 rok	-	830
2004 rok	-	619		2010 rok	-	867
2005 rok	-	825		2011 rok	-	739
2006 rok	-	1 099		2012 rok	-	659

Powyższe dane obrazują, iż w okresie ostatnich kilku lat zauważalny jest spadek liczby udzielanych skazanym tzw. przepustek programowych. Odnotować jednakże należy, iż każdego roku wyższy procent niepowrotów, niż w przypadku przepustek udzielanych na podstawie art. 165 § 2 k.k.w., odnotowywano jedynie w odniesieniu do przepustek udzielanych na podstawie art. 141a § 1 k.k.w. bez asysty funkcjonariusza Służby Więziennej. Taki stan rzeczy może sugerować, iż obecnie okresem przygotowania do zwolnienia nie zawsze są objęte wyłącznie osoby wymagające wsparcia w przejściu do życia na wolności, ale także skazani upatrujący w tej instytucji możliwość otrzymania doraźnych korzyści, w tym przepustki programowej.

W ramach działań związanych z realizacją art. 164 k.k.w. kurator przygotowuje środowisko rodzinne na powrót skazanego. Jedną z największych trosk osób opuszczających zakłady karne jest właśnie zerwanie więzi z najbliższymi. S. Hoffman-Fishman¹²² dowodzi, że okres po opuszczeniu zakładu karnego jest niezwykle trudny nie tylko dla samego zwolnionego, ale także dla członków jego rodziny. W miarę zbliżania się terminu zwolnienia rodzina skazanego często doświadcza uczucia niepokoju i strachu, gdyż zdobyte przez nią dzięki nowym obowiązkom i pełnieniu nowych ról poczucie niezależności jest zagrożone przez powrót osoby, której umiejętności życiowe pozostały statyczne, i która często chce powielać te same wzorce postępowania z najbliższymi. Zdaniem Autorki, zwolnienie skazanego symbolizuje jego przejście do nowego życia, jednakże zarówno on, jak i członkowie jego rodziny mogą mieć zupełnie odmienne i nierzeczywiste wyobrażenie wspólnej przyszłości. W takiej sytuacji kurator może pomóc w nawiązaniu kontaktu i odbudowie dobrych relacji, a także oswojeniu rodziny skazanego ze specyficznymi problemami osoby opuszczającej zakład karny.

W procesie przygotowania skazanego do zwolnienia bardzo ważną rolę ogrywa również odpowiednie zaplanowanie i zorganizowanie niezbędnej pomocy. W trakcie rozmów ze skazanym i jego rodziną kurator określa potrzeby skazanego, a następnie zwraca się do instytucji i organizacji, których zadaniem jest zapewnienie skazanym godziwego startu na wolności, w celu ustalenia form pomocy postpenitencjarnej. Kurator informuje skazanego do jakich instytucji może się zgłosić po wyjściu na wolność¹²³. Dzięki temu osoba opuszczająca zakład karny ma poczucie bezpieczeństwa i wie gdzie może szukać pomocy w najtrudniejszym dla siebie okresie.

¹²¹ Dane Centralnego Zarządu Służby Więziennej, <http://www.sw.gov.pl/pl/o-sluzbie-wieziennej/statystyka/>.

¹²² S. Hoffman-Fishman, Losing a loved one to incarceration: The effect of imprisonment on family members, *The Prisoner and Guidance Journal*, Feb'81, Vol. 59, Issue 6, p. 373.

¹²³ G. B. Szczygieł, Przygotowanie skazanych..., s. 68.

Skazanemu objętemu okresem przygotowania do zwolnienia udziela się pomocy ze środków Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym i Pomocy Postpenitencjarnej. Pomoc przyznawana jest odpowiednio do zdiagnozowanych potrzeb związanych z przygotowaniem do readaptacji społecznej skazanego. Formę pomocy, czas jej trwania oraz warunki świadczenia ustala się w opracowanym dla skazanego programie wolnościowym (§ 16 ust. 5 rozporządzenia w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym i Pomocy Postpenitencjarnej¹²⁴).

Jak wynika z przedstawionych rozważań kurator sądowy odgrywa niebagatelną rolę w procesie przygotowania skazanego do życia na wolności. To właśnie od jego kompetencji i zaangażowania w dużym stopniu zależy powodzenie podejmowanych działań.

Podsumowując powyższe rozważania warto zwrócić uwagę na stanowisko prezentowane przez M. Korzeczką-Piber¹²⁵. Autorka wskazuje na trzy rodzaje motywów uzasadniających wprowadzenie kuratora do zakładu karnego w celu przygotowania skazanych do wyjścia na wolność. Za takim rozwiązaniem przemawiają przede wszystkim względy humanitarne, gdyż skazani obawiają się przyszłości, oczekujących ich na wolności problemów i własnych nierozwiązanych kłopotów. Względy społeczne z kolei ujawniają potrzebę wykonywania przez kuratora funkcji łącznika pomiędzy światem ludzi wolnych a zamkniętym światem skazanych. Skazani bowiem często oczekują od społeczeństwa pomocy i szansy na rozpoczęcie nowego życia, społeczeństwo natomiast się ich obawia i odwraca, nie troszcząc się o przyszłe życie skazanych na wolności. Względy prewencyjne mają na celu ochronę społeczeństwa przed powrotem osób opuszczających zakłady karne do przestępstwa.

Ponadto, jak dowodzi I. Dybalska¹²⁶, w niektórych przypadkach kompetencje administracji więziennej są niewystarczające, aby prawidłowo zorganizować warunki życia osobie opuszczającej zakład karny. Na wystąpienie problemów z przystosowaniem do życia na wolności może mieć wpływ przede wszystkim charakter przestępstwa, np. pedofilia lub spektakularne zabójstwo, a także właściwości osobiste samego sprawcy, np. psychodegradacja związana z uzależnieniem od alkoholu lub środków odurzających, bezdomność, niepełnosprawność fizyczna. W takich sytuacjach współpraca wychowawcy, wypełniającego swoje zadania jedynie na terenie zakładu karnego, z kuratorem jest niezbędna. Kurator ma wszelkie kompetencje, aby oddziaływać na środowisko społeczne i rodzinne i tym samym wspomóc skazanego w przewyciężeniu trudności adaptacyjnych.

Wychowawcy więzienni także doceniają wkład kuratorów w proces przygotowania skazanych do opuszczenia zakładu karnego. Badania¹²⁷ potwierdzają, że za jedno z najistotniejszych zadań wykonywanych przez kuratorów w zakładzie karnym uznają

¹²⁴ Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 stycznia 2012 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym i Pomocy Postpenitencjarnej, poz. 49.

¹²⁵ M. Korzeczką-Piber, Założenia instytucji „kuratora penitencjarnego” i warunki jej wprowadzenia w okręgu białostockim (w:) *Probacyjne środki polityki karnej – stan i perspektywy*, Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Praw Człowieka i Praworządności, 20-21 października 2000, s. 140-141.

¹²⁶ I. Dybalska, *Przygotowanie do społecznej readaptacji skazanych w polskim systemie penitencjarnym realizowane przez Służbę Więzienną w zakładach karnych i aresztach śledczych (w:) Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii i działań resocjalizacyjnych*, pod red. B. Skafiriak, Kraków 2007, s. 165.

¹²⁷ G. B. Szczygiel, *Instytucja „kuratora penitencjarnego” w opinii skazanych, wychowawców i kuratorów zawodowych, Więziennictwo – Nowe wyzwania*, red. B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stepniak, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001, s. 324-325; zob. także G. B. Szczygiel, *Próba oceny funkcjonowania instytucji kuratora penitencjarnego (opinie skazanych, wychowawców, kuratorów zawodowych) (w:) ABC kuratora penitencjarnego (doświadczenia z pracy kuratorów zawodowych)*, Białystok 2000, s. 37.

oni wspomóżenie skazanego w powrocie do społeczeństwa. Zgodnie z otrzymanymi wynikami wychowawcy oczekują od kuratorów przede wszystkim:

- rozpoznania warunków rodzinnych skazanego i ich potrzeb po opuszczeniu zakładu karnego (86,88% badanych);
- opracowania programu wolnościowego (67,21% badanych);
- informacji do opinii przy wniosku o warunkowe przedterminowe zwolnienie lub wniosku w sprawie przepustki (63,93% badanych);
- organizowania pomocy postpenitencjarnej (57,37% badanych);
- oceny trudności adaptacyjnych skazanego po opuszczeniu zakładu karnego (54,09% badanych);
- pomocy skazanemu w nawiązaniu kontaktu z rodziną (54,09% badanych);
- przygotowania rodziny na powrót skazanego (50,81% badanych);
- rozmowy z rodziną skazanego w celu skłonienia do nawiązania kontaktu ze skazanym (34,42% badanych);
- planowania pobytu skazanego na przepustkach i widzeniach poza zakładem karnym (24,59% badanych);
- rozmowy ze skazanym o szkodliwości nadużywania alkoholu (14,71% badanych).

Pewne obowiązki związane z realizacją art. 164 k.k.w. spoczywają również na administracji zakładu karnego. Zgodnie z Regulaminem organizacyjno-porządkowym wykonywania kary pozbawienia wolności¹²⁸, w celu przygotowania skazanego do życia na wolności, w okresie co najmniej sześciu miesięcy przed przewidywanym warunkowym zwolnieniem lub wykonaniem kary administracja aktualizuje zebrane w trakcie badań osobopoznawczych dane dotyczące jego potrzeb po zwolnieniu z zakładu karnego (§ 59 ust. 1). Skazanego informuje się o wszelkich zmianach w jego sytuacji życiowej, które mogą mieć wpływ na przygotowanie go do życia po zwolnieniu, a następnie ustala formę oraz zakres udzielanej pomocy (§ 60).

Pomimo niezwyklej wagi omawianej instytucji, problematyka przygotowania skazanego do zwolnienia z zakładu karnego wydaje się pozostawać na uboczu zainteresowań przedstawicieli doktryny i praktyków. Także ustawodawca instytucji przygotowania skazanego do zwolnienia z zakładu karnego poświęcił zaledwie dwa artykuły: 164 i 165 k.k.w.. Lakoniczność sformułowań ustawowych oraz brak przepisów wykonawczych sprawiają, że jej stosowanie w praktyce może sprawiać problemy i budzić wątpliwości.

Taki stan rzeczy potwierdzają przeprowadzone badania¹²⁹. Dyrektorzy jednostek penitencjarnych rozwiązanie zawarte w art. 164 k.k.w. ocenili jako pożyteczne i potrzebne. Jednakże wskazali wiele trudności związanych z jego realizacją. Jedną z najważniejszych wydaje się być brak współpracy w tym zakresie z kuratorami sądowymi. Jak wskazali dyrektorzy jednostek, bardzo często dochodzi do sytuacji, w której skazani objęci okresem przygotowania do zwolnienia mają z kuratorami wyłącznie listowny kontakt, a spotkania osobiste możliwe są jedynie podczas udzielonych skazanym przepustek. Często też zabiegi samych osób objętych art. 164 k.k.w. i administracji więziennej o kontakt z kuratorem pozostają bez odpowiedzi. W związku z powyższym dyrektorzy widzieli potrzebę wyznaczenia kuratorów zobligowanych do współdziałania z zakła-

¹²⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności, Dz. U. Nr 152, poz. 1493.

¹²⁹ M. Kiryluk, Przygotowanie skazanego..., s. 379-381.

dami karnymi lub, w przypadku dużych jednostek penitencjarnych, oddelegowania tam kuratorów na stałe.

Także kuratorzy ujawnili znaczne problemy związane z realizacją art. 164 k.k.w. w praktyce¹³⁰. Wskazali na brak jednolitych standardów współpracy z podopiecznymi, dotyczących form, zakresu wykonywanych czynności i częstotliwości kontaktów ze skazanymi, jak również sposobów dokumentowania prowadzonych działań, co powoduje, że poszczególne zespoły muszą samodzielnie w oparciu o własne doświadczenia wypracowywać modele postępowania w tych sprawach. Sporo uwag kuratorzy sformułowali również pod adresem administracji więziennej. Zwrócili uwagę przede wszystkim na zbyt wczesne ustanawianie okresu przygotowania do zwolnienia, na długi czas przed rzeczywistym opuszczeniem zakładu karnego przez skazanego, nierespektowanie zasady, zgodnie z którą w okresie przeznaczonym na przygotowanie do życia po zwolnieniu skazany powinien przebywać w zakładzie karnym położonym najbliżej jego przyszłego miejsca zamieszkania, przenoszenie w trakcie trwania tego okresu skazanych między jednostkami, często niedostateczne rozpoznanie przez komisję penitencjarną sytuacji skazanego, skutkujące w wielu przypadkach bezzasadnym wyznaczeniem tego okresu.

Na brak współpracy między służbą więzienną, kuratorami oraz pracownikami socjalnymi w okresie przygotowania do zwolnienia zwraca także uwagę P. Szczepaniak¹³¹. Zdaniem Autora, poza pozytywnymi doświadczeniami kurateli białostockiej, przepis art. 164 k.k.w. w tym zakresie pozostaje martwy. Receptą na taki stan rzeczy mogłoby być, w opinii P. Szczepaniaka, specjalizowanie się kuratorów, pracowników służby więziennej oraz pracowników socjalnych w obszarze pracy z więźniami powracającymi do społeczeństwa. Przedstawioną wyżej opinię należy uznać za niezmiernie ważną z uwagi na fakt, iż efektywne przygotowanie skazanego do życia na wolności powinno dotyczyć wielu sfer jego życia, m. in. zawodowego, rodzinnego, społecznego. Dlatego niezbędne jest wypracowanie modelowych zasad współpracy i koordynacji działań wszystkich podmiotów uczestniczących w tym procesie oraz ich merytorycznego przygotowania do wypełniania zadań.

Istnieje obawa, że problemy związane z instytucją przygotowania skazanych do zwolnienia mogą doprowadzić do całkowitego zaniechania lub sporadycznego stosowania art. 164 i 165 k.k.w. w praktyce penitencjarnej. W pewnym stopniu świadczyć mogą o tym badania R. Musidłowskiego¹³², dotyczące udzielanej skazanym pomocy postpenitencjarnej. Badaniami objęto 100 akt osób zwolnionych z pięciu zakładów karnych na terenie całego kraju w okresie od marca do maja 2003 r. Na potrzeby niniejszego opracowania wystarczy wskazać, że żaden skazany nie był przygotowany do zwolnienia w trybie art. 164 k.k.w.

Pomimo wszystko, z możliwości intensywniejszego przygotowania skazanych do życia na wolności powinno się korzystać jak najczęściej. O takiej potrzebie świadczą z kolei wyniki badań przeprowadzonych przez A. Szymanowską¹³³. Ujawniają one, że aż blisko 26% skazanych na miesiąc przed zwolnieniem nie miało sprecyzowanych planów

¹³⁰ M. Kiryluk, *Udział kuratora...*, s. 222-225.

¹³¹ P. Szczepaniak, *Aktualne problemy współpracy służb: socjalnej i penitencjarnej (w:) Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej*, red. W. Ambrozik, P. Stępnik, Poznań – Warszawa – Kalisz 2004, s. 422.

¹³² R. Musidłowski, *Pomoc postpenitencjarna w systemie pomocy społecznej (w:) System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, red. T. Bulenda, R. Musidłowski, Warszawa 2003, s. 293 i 296.

¹³³ A. Szymanowska, *Więzienie i co dalej*, Warszawa 2003, s. 275-283.

zyciowych, a 70,7% za najważniejsze dla siebie uznało znalezienie pracy po zwolnieniu. Badani jednocześnie, oprócz oczekiwania na pomoc materialną (75,1%), czy w uzyskaniu zatrudnienia (76%), akcentowali potrzebę uzyskania wsparcia psychicznego przed powrotem do życia w społeczeństwie ludzi wolnych (59,5%) .

Podobne wyniki ujawniły także badania B. Skafiriak¹³⁴. Wśród 126 poddanych badaniu kobiet osadzonych w Zakładzie Karnym w Krzywańcu, aż 44,4% uznało, co prawda, że ich sytuacja polepszy się po opuszczeniu zakładu karnego lub nie ulegnie zmianie (27%), ale 19 respondentek było przekonanych, iż ulegnie ona pogorszeniu. W odróżnieniu od oceny sytuacji po zwolnieniu, aż 78,6% badanych kobiet miało obawy dotyczące powrotu do społeczeństwa, wynikające w głównej mierze z braku pracy, zakwaterowania, odtrącenia przez społeczeństwo lub najbliższych. Co więcej, 62,7% skazanych nie czuło się przygotowanych do życia na wolności. Optymizmowi odnośnie sytuacji po zwolnieniu z zakładu karnego towarzyszyło jednocześnie poczucie braku kompetencji społecznych i lęk, czy warunki egzystencji na wolności okażą się sprzyjające readaptacji.

Podsumowując dotychczasowe rozważania warto przytoczyć słowa J. Kozielskiego¹³⁵, który pisze, że „człowiek nie jest kimś od razu, ale raczej kimś, kto dopiero ma stać się tym, kim być z natury może”. Dzięki działaniom podejmowanym w ramach okresu przygotowania do zwolnienia z zakładu karnego skazani mają szansę dostrzec kim są z natury i kim mogą być na wolności.

2. Programy readaptacji społecznej jako element przygotowania skazanego do zwolnienia z zakładu karnego

Współcześnie jesteśmy świadkami wielu przemian, dokonujących się zarówno w skali lokalnej, jak i globalnej, a także niezwykle postępu w sferze nauki i techniki. Postęp, mimo iż powszechnie kojarzony ze zmianą na lepsze, ma swoją cenę – wymaga bowiem od ludzi ustawicznego kształcenia oraz dostosowywania się do ewoluującej rzeczywistości. Taki stan rzeczy nie może oczywiście pozostać bez wpływu na zagadnienie przygotowania skazanych do życia na wolności. Obecnie coraz większą rolę zaczynają odgrywać działania, które bardziej niż na świadczeniu pomocy materialnej koncentrują się na wyposażeniu skazanych w konkretne umiejętności ułatwiające funkcjonowanie w środowisku wolnościowym i dzięki temu zwiększające ich szanse życiowe.

W literaturze socjologicznej szanse życiowe są kategorią, za pomocą której mierzy się możliwości realizacji potrzeb, pragnień, interesów w danym kontekście społecznym. Syntetycznie rzecz ujmując szanse życiowe traktowane są często jako funkcja więzów i możliwości. Więzy z kolei definiuje się najczęściej jako system powiązań między ludźmi oraz jakość oparcia we własnym środowisku społecznym. Możliwościom nadawany jest wymiar instrumentalny, w skład którego wchodzi m.in.: władza, pieniądze, wachlarz praw i uprawnień, zaplecze kulturowo-ekonomiczne¹³⁶. W kontekście szans

¹³⁴ B. Skafiriak, *Kobiety w warunkach izolacji więziennej a ich readaptacja do życia na wolności (w:) Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii i działań resocjalizacyjnych*, pod red. B. Skafiriak, Kraków 2007, s. 241-256.

¹³⁵ J. Kozielski, *Koniec nieodpowiedzialności XXI wieku*, Warszawa 1995, s. 98

¹³⁶ R. Dahrendorf, *O pojęciu szans życiowych (w:) Socjologia. Lektury*, red. P. Sztompka, M. Kucia, Kraków 2006, s. 433.

życiowych, realizowane w jednostkach penitencjarnych programy społecznej readaptacji stanowią dla skazanych szansę wyjścia poza własne, często kryminogenne środowisko, awansu w strukturze społeczno-zawodowej, zdobycia umiejętności wyznaczania własnych celów i dokonywania wyboru nowych wzorców, a także zmiany utartych ścieżek życiowych, które doprowadziły ich za więzienne mury.

Omówienie zagadnień związanych z programami readaptacji społecznej skazanych w kontekście przygotowania ich do życia na wolności uzasadnione jest faktem, iż często beneficjentami takich przedsięwzięć są skazani objęci art. 164 k.k.w., a uczestnictwo w różnego rodzaju szkoleniach i kursach może stanowić istotne wzbogacenie programów wolnościowych. Udział w programie readaptacji społecznej pozwala bowiem na wyzwolenie aktywności własnej skazanych, zdobycie kompetencji zawodowych, czy też umiejętności aktywnego poszukiwania pracy, które z kolei ułatwiają realizację zadań nakładanych w okresie przygotowania do zwolnienia.

Jednym z pierwszych programów readaptacji społecznej były przeprowadzone w latach 1996, 1997 i 1998 trzy edycje zupełnie nowatorskiego na gruncie penitencjarnym przedsięwzięcia pod nazwą „Program aktywizacji zawodowej skazanych”¹³⁷. Wobec zwiększającego się w zakładach karnych bezrobocia, twórcy programu chcieli poprzez promocję zatrudnienia rzetelnie przygotować skazanych do realiów życia, wykształcić w nich przekonanie o wartości pracy, podtrzymać gotowość do jej podejmowania, wzmocnić poczucie wpływu na sytuację osobistą.

W innych jednostkach penitencjarnych także dostrzeżono konieczność aktywizacji skazanych w procesie przygotowania ich do życia w społeczeństwie. Jako przykład można wskazać Zakład Karny we Wronkach, w którym już w 1998 r. powołano Więzienny Klub Pracy¹³⁸.

Ewolucja poglądów i praktyki na temat aktywnych form pomocy w przygotowaniu do readaptacji społecznej zauważalna była m. in. w podziale środków z Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej. Jak wskazuje K. Dubiel¹³⁹ do 2000 r. w stosunku do ogółu zwolnionych, niemal 60% otrzymało w chwili zwolnienia zapomogę pieniężną, a 85% środków przeznaczonych na wszystkie formy pomocy pochłaniały świadczenia doraźne, niezbędne w chwili opuszczenia zakładu karnego. Na szkolenia kursowe i programy readaptacyjne możliwe było wygospodarowanie jedynie około 5% środków pozostających do dyspozycji więziennictwa. W 2007 r. środki przeznaczone na specjalistyczne programy readaptacyjne i szkolenia kursowe stanowiły już 60% ogólnych kosztów zastosowanej pomocy, a zapomogi pieniężne i rzeczowe nie przekraczały 9% i 16% tych kosztów.

W latach 2009 i 2010 w jednostkach penitencjarnych zrealizowano odpowiednio niebagatelną liczbę 1 935 i 2 606 programów readaptacji społecznej. Objęto nimi w roku 2009 81 464 osadzonych, a w 2010 r. – 105 389 osadzonych. Wynika z tego, że w trakcie jednego roku kalendarzowego skazani otrzymywali więcej niż jedno wsparcie¹⁴⁰.

¹³⁷ I. Dybalska, Program aktywizacji zawodowej i społecznej skazanych jako aktywna forma pomocy postpenitencjarnej, *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 1999, nr 23-24, s. 121-139.

¹³⁸ J. Kwieciński, B. Waligóra, Zatrudnienie w strategii readaptacji społecznej skazanych – na przykładzie Zakładu Karnego we Wronkach, *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii i działań resocjalizacyjnych*, pod red. B. Skafiriak, Kraków 2007, s. 221-229.

¹³⁹ K. Dubiel, *Środki oddziaływania penitencjarnego (w:) Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1989-2009*, Warszawa 2009, s. 188.

¹⁴⁰ A. Bochniewicz, *Programy readaptacji społecznej skazanych (w:) Oddziaływania penitencjarne i terapeutyczne w zakładach karnych i aresztach śledczych w 2010 r.*, Warszawa 2011, s. 103.

Celem realizacji programów społecznej readaptacji jest wyposażenie skazanych w kompetencje, które umożliwią im w przyszłości przezwyciężenie spodziewanych problemów. Bez tego typu wsparcia wielu skazanych nie byłoby w stanie, w oparciu jedynie o własne zasoby i możliwości, poradzić sobie w trudnych sytuacjach. Wielość problemów i deficytów leżących po stronie osób przebywających w zakładach karnych powoduje, że podejmowane oddziaływania dotyczą wielu sfer życia człowieka. Wśród realizowanych programów można bowiem wyróżnić m. in. następujące ich kategorie: programy z zakresu kształcenia umiejętności społecznych i poznawczych, wypełniania i wzmocnienia ról rodzicielskich, wzmocnienia ról społecznych poprzez pracę z osobami niepełnosprawnymi lub opiekę nad zwierzętami i pielęgnację roślin, programy profilaktyki agresji i autoagresji, profilaktyki przemocy w rodzinie, profilaktyki uzależnień, programy edukacji kulturalno-oświatowej, aktywizacji kulturowej, rozwijania twórczości własnej, programy aktywizacji zawodowej oraz programy przygotowujące do życia na wolności¹⁴¹.

Obecnie wszelkim inicjatywom związanym z aktywizacją zawodową skazanych należy przypisać niebagatelne znaczenie. Pozycja byłych więźniów na rynku pracy jest wyjątkowo niekorzystna, ponieważ są oni naznaczeni swoją przeszłością. Potencjalni pracodawcy mogą wybierać wśród pracowników z reguły zatrudniają niekaranych. Ponadto, sam proces poruszania się na rynku pracy wymaga obecnie szeregu umiejętności, np. pisania życiorysu, listu motywacyjnego, komunikowania się z pracodawcą, rozpoznawania własnych predyspozycji i możliwości, a także wiedzy na temat skutecznego poszukiwania zatrudnienia. Dynamiczna i skomplikowana sytuacja na rynku pracy sprawia, że skazani bez merytorycznego wsparcia i odpowiedniego przygotowania nie są w stanie sprostać jego wymaganiom.

Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej pojawiły się nowe źródła, z których działania na rzecz społecznej readaptacji skazanych mogą być wspomagane. Najważniejszym z nich jest Europejski Fundusz Społeczny. Ze środków Funduszu była finansowana Inicjatywa Wspólnotowa EQUAL, będąca częścią strategii Unii Europejskiej na rzecz stworzenia większej liczby lepszych miejsc pracy i zapewnienia do nich szerokiego dostępu. Podstawowymi zasadami EQUAL-u były: partnerstwo, zaangażowanie grup dyskryminowanych, współpraca ponadnarodowa oraz włączanie rezultatów do głównego nurtu polityki¹⁴².

Wśród podjętych w ramach Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL przedsięwzięć można wymienić projekt „Wyjść na prostą” z rezultatem w postaci standardu oceny predyspozycji zawodowych skazanego i stworzenia mu tzw. indywidualnego planu działania zgodnie z metodologią stosowaną przez doradców zawodowych w służbach zatrudnienia¹⁴³. Celem projektu było przełamanie barier w integracji i reintegracji zawodowej skazanych. Aby go zrealizować utworzono dwufilarowy system polegający z jednej strony na wsparciu zawodowym i osobowościowym samych skazanych, a z drugiej – na synchronizacji działań instytucji niosących im pomoc¹⁴⁴.

¹⁴¹ Zob. M. Marczak (red.), Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez służbę więzienną w Polsce, Kraków 2009.

¹⁴² Program operacyjny – Program Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL dla Polski 2004-2006 – załącznik do Rozporządzenia Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 11 sierpnia 2004 r. w sprawie przyjęcia programu operacyjnego – Program Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL dla Polski 2004-2006, s. 6.

¹⁴³ Projekt „Wyjść na prostą” szerzej patrz: <http://www.equal.org.pl/baza.php?M=10&PID=10&lang=pl>, 17.05.2011 r.

¹⁴⁴ A. Nowosad, Innowacyjny model wsparcia osób pozbawionych wolności. Projekt „Wyjść na prostą” Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL (w:) Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych, red. W. Ambrozik, H. Machel, P. Stępiak, Poznań – Gdańsk – Warszawa 2008, s. 864-871.

Projekt „Możemy więcej” zaowocował przygotowaniem programu interwencji socjalizacyjnej i edukacyjnej, umożliwiającej usamodzielnienie się i ułatwienie reintegracji społecznej i zawodowej młodych ludzi opuszczających zakłady karne i poprawczce poprzez założenie i prowadzenie spółdzielni socjalnej¹⁴⁵. Inicjatywa „Praca i godne życie dla kobiet – ofiar przemocy” zrodziła modelowe rozwiązania zintegrowanego systemu pomocy psychologicznej, socjalnej i prawnej oraz z zakresu aktywizacji zawodowej, ułatwiającej kobietom, ofiarom przemocy, jak i po odbytych karach pozbawienia wolności orzeczonych za zabójstwo sprawców przemocy, podnoszenie kwalifikacji zawodowych, znalezienie zatrudnienia, powrót i utrzymanie się na rynku pracy¹⁴⁶. Koalicja „Powrót do wolności” przygotowała z kolei kompleksowe rozwiązania służące podnoszeniu kwalifikacji zawodowych skazanych, jak również przywrócenie ich społeczeństwu poprzez zmianę sposobu myślenia i uwolnienie się od złych przyzwyczajęń¹⁴⁷. W zakładzie karnym w Wołowie realizowano projekt „Czarna owca – skazani na ochronę przyrody”, w ramach którego stworzono system szkoleń przygotowujących byłych więźniów do wykonywania zawodów związanych z ochroną środowiska lub wykorzystujących technologie ekologiczne¹⁴⁸.

Na uwagę zasługuje również projekt „Nowa droga dla byłych więźniów”, którego twórcy zauważyli, że pomimo istnienia szeregu rozwiązań wspomagających byłych więźniów, świadczona pomoc jest niezintegrowana i niespójna, a przez to mało efektywna. Rezultatem powołanej przez nich inicjatywy było stworzenie wzorcowego modelu współpracy instytucji należących do różnych sfer życia społecznego, pozwalającego na udzielanie kompleksowej pomocy, a przez to faktycznej poprawie sytuacji więźniów wracających do społeczeństwa. W skład modelu weszły: programy aktywizacji społeczno-zawodowej, programy szkoleń odpowiadające na zapotrzebowanie lokalnego rynku pracy, system dozoru i pomocy dla skazanych po wyjściu na wolność oraz działania terapeutyczne obejmujące również rodziny skazanych¹⁴⁹.

Efektywność przeprowadzonych szkoleń i kursów mogą potwierdzać wyniki badań dotyczących sytuacji społeczno-zawodowej beneficjentów ostatecznych projektu „Nowa Droga” oraz skazanych nie będących uczestnikami projektu¹⁵⁰. Badaniami zostało objętych 101 beneficjentów programu oraz 35 osobowa grupa kontrolna skazanych, którzy nie uczestniczyli w szkoleniach w ramach programu „Nowa Droga”. Wśród skazanych, którzy wzięli udział w programie 76% podjęło zatrudnienie po opuszczeniu zakładu karnego, a 24% poszukiwało pracy. W grupie kontrolnej z kolei zatrudnienie podjęło 35,3% badanych, pracy poszukiwało 24%, natomiast aż 14,7% w ogóle pracy nie szukało. Praca zarobkowa stanowiła podstawowe źródło utrzymania dla 72,3% beneficjentów programu, 17,8% pozostawało na utrzymaniu rodziny, a 5% utrzymywało się z zasił-

¹⁴⁵ Projekt „Możemy więcej” szerzej patrz: <http://www.equal.org.pl/baza.php?M=9&PID=40&lang=pl>, <http://www.moze-mywiecej.pl/>, 17.05.2011 r.

¹⁴⁶ Projekt „Praca i godne życie dla kobiet – ofiar przemocy” szerzej patrz: <http://www.equal.org.pl/baza.php?M=10&PID=67&lang=pl>, <http://www.partnerstwo.cpk.org.pl>, 17.05.2011 r.

¹⁴⁷ Szerzej patrz: EQUAL – nowe szanse dla byłych więźniów, Warszawa 2007, s. 8-9.

¹⁴⁸ Szerzej patrz: A. Szklaruk, Nauczyciel więźniów pracy, Biuletyn EQUAL 2005, nr 1, s. 12-13; projekt „Czarna owca – skazani na ochronę przyrody” szerzej patrz: <http://www.equal.org.pl/baza.php?M=10&PID=25&lang=pl>, 17.05.2011 r.

¹⁴⁹ Projekt „Nowa droga dla byłych więźniów” szerzej patrz: <http://www.equal.org.pl/baza.php?M=10&PID=12&lang=pl>, EQUAL – nowe szanse dla byłych więźniów ..., s. 12-13.

¹⁵⁰ Readaptacja i sytuacja społeczno-zawodowa beneficjentów ostatecznych Projektu Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL „Nowa Droga” oraz skazanych nie będących uczestnikami projektu. Raport wstępny z badań na zlecenie Partnerstwa na rzecz Rozwoju „Nowa Droga”, Instytut Socjologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2007, s. 43-57.

ków z pomocy społecznej. Badani z grupy kontrolnej natomiast częściej pozostawali na utrzymaniu rodziny (42,9% respondentów), niż utrzymywali się z pracy zarobkowej (37,1% respondentów) lub zasiłków z pomocy społecznej (2,9%). Kursy i szkolenia przeprowadzone w ramach projektu, zdaniem blisko połowy badanych (49%) pomogły w znalezieniu pracy na wolności, a pozostałe osoby wyraziły przekonanie, że przydadzą się im w przyszłości. Ponadto, udział w programie wzbudził w skazanych aktywność i chęć do podnoszenia kwalifikacji zawodowych, gdyż aż 46% planowało dokończenie lub już uczestniczyło w kolejnych kursach, a 31% badanych dostrzegało konieczność dalszego rozwoju (w grupie kontrolnej 28,6% osób nie widziało takiej potrzeby). Badani w obu grupach zadeklarowali, że w swoim otoczeniu mają osoby, do których mogą zwrócić się o pomoc, przede wszystkim z grona rodziny lub znajomych. Beneficjenci „Nowej Drogi” wśród tych, którym ufają wymienili ponadto pracowników projektu, co niewątpliwie także można uznać za sukces przedsięwzięcia.

Na podstawie przyjętych przez Radę Ministrów w dniu 29 listopada 2006 r. Narodowych Strategicznych Ram Odniesienia całość interwencji Europejskiego Funduszu Społecznego w Polsce na lata 2007-2013 została ujęta w ramy Programu Operacyjnego *Kapitał Ludzki*, którego celem jest umożliwienie pełnego wykorzystania potencjału zasobów ludzkich, poprzez wzrost zatrudnienia oraz potencjału adaptacyjnego przedsiębiorstw i ich pracowników, podniesienie poziomu wykształcenia społeczeństwa, zmniejszenie obszarów wykluczenia społecznego i wsparcie dla budowy struktur administracyjnych państwa¹⁵¹.

Obecnie Centralny Zarząd Służby Więziennej w ramach Programu Operacyjnego *Kapitał Ludzki* realizuje 4 projekty współfinansowane ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego: *Podniesienie kwalifikacji zawodowych funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej realizujących zadania związane z przywieziennymi Klubami Pracy*, *Penitencjarny doradca zawodowy*, *Cykl szkoleniowo-aktywizacyjny służący podniesieniu kwalifikacji zawodowych osób pozbawionych wolności oraz przygotowaniu ich do powrotu na rynek pracy po zakończeniu odbywania kary pozbawienia wolności*, *Aktywizacja społeczno-zawodowa skazanych niepełnosprawnych oraz osób skazanych na karę pozbawienia wolności na podstawie art. 209 § 1 i art. 207 § 1 Kodeksu karnego*¹⁵². Projekt *Cykl szkoleniowo-aktywizacyjny służący podniesieniu kwalifikacji zawodowych osób pozbawionych wolności oraz przygotowaniu ich do powrotu na rynek pracy po zakończeniu odbywania kary pozbawienia wolności* realizowany był od 1 sierpnia 2008 r. do 30 listopada 2012 r. Skazani – beneficjenci projektu zostali objęci szkoleniami przygotowującymi do wykonywania zawodów aktualnie poszukiwanych na rynku pracy oraz oddziaływaniami aktywizująco-wzmacniającymi, które pozwolą na utrzymanie właściwych relacji w grupie pracowniczej, wzmocnią pozytywny wizerunek własny i utrwalać mocne strony uczestnika szkoleń. Szacowano, że przez cały okres trwania projektu weźmie w nim udział około 38 tys. skazanych ze 128 jednostek penitencjarnych¹⁵³. Tytułem przykładu można wskazać, iż w 2010 r. w ramach Programu Operacyjnego *Kapitał Ludzki* więziennictwo zrealizowało 660 kursów zawodowych, w których uczestniczyło

¹⁵¹ Program Operacyjny Kapitał Ludzki, Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007, s. 4.

¹⁵² http://www.efs.gov.pl/Strony/lista_beneficjentow_POKL.aspx, 18.05.2011 r.

¹⁵³ <http://sw.gov.pl/pl/o-sluzbie-wieziennej/fundusze-unijne/realizowane-projekty/>, 18.05.2011 r.

łącznie 7 600 skazanych. Jednocześnie uczestnicy szkoleń korzystali m. in. z poradnictwa zawodowego, zajęć w klubie pracy oraz innych programów mających podnieść kompetencje społeczne¹⁵⁴.

Na podstawie przytoczonych przykładów można wysunąć wniosek, że założeniem realizowanych programów readaptacji społecznej skazanych jest, aby w miarę przystosowywania się do warunków życia na wolności osoby opuszczające więzienne mury dążyły do uniezależniania się od innych, samodzielnego decydowania o sobie oraz przejawiania aktywności w sferze zawodowej, intelektualnej i społecznej. Tym samym wszczepiają one w skazanych pierwiastek człowieka transgresyjnego, czyli przekraczającego własne możliwości, działającego i realizującego wytyczone cele. Człowiek transgresyjny zdobywa wiedzę o tym jak przystosowywać się do nowego świata i jak go kreować, dzięki czemu doznaje mniej frustracji, niepowodzeń i lęków¹⁵⁵. Przyszłość staje się dla niego szansą, a nie ścianą płaczu¹⁵⁶.

Jednakże, jak słusznie zauważają G. Berman i A. Fox¹⁵⁷, wszelkie przedsięwzięcia, tego typu niosą ze sobą niebezpieczeństwo wzbudzenia nadmiernych oczekiwań. Największym wyzwaniem dla takich inicjatyw jest pokonanie rozbieżności pomiędzy oczekiwaniami społecznymi a rzeczywistymi możliwościami. Należy uświadomić sobie, że osoby przebywające w więzieniach i opuszczające zakłady karne często obciążone są bagażem uzależnień, chorób, ubóstwa materialnego lub duchowego. Pomoc w skierowaniu ich życia na właściwe tory nie jest łatwym zadaniem i nie zawsze przynosi zakładane efekty.

3. Pomoc udzielana skazanym

3.1. Pomoc postpenitencjarna w świetle obowiązujących regulacji prawnych

W literaturze przedmiotu trudno jest doszukać się precyzyjnej i jednoznacznej definicji pomocy postpenitencjarnej. Wielość określeń nie znajduje niestety pełnego odzwierciedlenia w zgodności co do zakresu pojęciowego i podmiotów, które pomocą postpenitencjarną powinny być objęte. P. Wierzbicki¹⁵⁸, posługując się pojęciem opieki postpenitencjarnej, określa ją jako część działań ogólnopaństwowej opieki społecznej, która obejmuje środki nadzoru w odniesieniu do skazanych od momentu opuszczenia przez nich zakładu karnego. W ujęciu Autora opieka postpenitencjarna powinna stanowić utrwalenie lub kontynuację reedukacji rozpoczętej w trakcie wykonywania kary pozbawienia wolności tak, aby skazany został wdrożony do przestrzegania porządku

¹⁵⁴ I. Dybalska, Przygotowanie do readaptacji społecznej skazanych oraz pomoc udzielana osadzonym w chwili zwolnienia ze środków Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej przez jednostki organizacyjne Służby Więziennnej a także praca socjalna w zakładach karnych i aresztach śledczych (w:) Oddziaływania penitencjarne i terapeutyczne w zakładach karnych i aresztach śledczych w 2010 r., Warszawa 2011, s. 132.

¹⁵⁵ S. Włoch, Kształcenie transgresyjne – nowa alternatywa edukacyjna (w:) Pedagogika alternatywna. Postulaty, projekty i kontynuacje, red. B. Śliwerski, Kraków 2007, s. 328.

¹⁵⁶ J. Koziński, Człowiek wielowymiarowy, Warszawa 1996, s. 42.

¹⁵⁷ G. Berman, A. Fox, Why nonprofit innovation requires failure, Chronicle of Philanthropy, 6/24/2010, Vol. 22, Issue 15, p. 6.

¹⁵⁸ P. Wierzbicki, Opieka postpenitencjarna...

prawnego, a przede wszystkim nie popełnił ponownie przestępstwa. Dlatego też tradycyjną nazwę opieki postpenitencjarnej proponuje zastąpić pojęciem *reedukacji postpenitencjarnej*¹⁵⁹.

Szersze rozumienie omawianego określenia można odnaleźć w rozważaniach S. Paweli¹⁶⁰. Pomoc postpenitencjarna definiowana jest w nich bowiem nie tylko jako element polityki społecznej państwa nastawionej na niesienie pomocy w readaptacji społecznej skazanych, ale także jako istotny składnik działań w zapobieganiu i zwalczaniu przestępczości, gdyż służy wzmocnieniu zabiegów wychowawczych, a przede wszystkim gotowości do życia zgodnego z porządkiem prawnym. Bardziej rozbudowany jest także katalog podmiotów objętych pomocą. Swoim zakresem obejmuje on osoby opuszczające zakłady karne po odbyciu całej kary, warunkowo zwolnionych, skazanych korzystających z przerwy w odbywaniu kary, zwolnionych na skutek amnestii lub prawa łaski, osoby opuszczające areszty śledcze, a także rodziny tych osób i pokrzywdzonych przestępstwem. W przeciwieństwie do koncepcji P. Wierzbickiego¹⁶¹, zgodnie z którą rodzinie skazanego należy udzielić pomocy tylko w celu bardziej efektywnej reedukacji prowadzonej w zakładzie karnym i łatwiejszej reedukacji postpenitencjarnej, w rozumieniu S. Paweli¹⁶² zwrócenie uwagi na rodzinę nie tylko sprzyja pracy wychowawczej ze skazanym, ale stanowi również formę pozytywnego oddziaływania na społecznie zagrożone środowisko oraz pełni niezbędną rolę w przeciwdziałaniu przestępczości wśród osób pozbawionych głównego żywiciela, a przez to znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej.

S. Śliwowski¹⁶³ spostrzega, że termin pomoc postpenitencjarna nie jest do końca trafny ze względu na czas jej udzielania i krąg adresatów. Pomocy tej udziela się wszakże nie tylko osobom pozostającym pod wpływem oddziaływania penitencjarnego, a jej wdrażanie powinno rozpocząć się jeszcze przed całkowitym zakończeniem odbywania kary pozbawienia wolności. Ponadto, jak pisze S. Pławski¹⁶⁴, pomoc postpenitencjarna dotyczy wielu dziedzin życia i nie wszystkie one mieszczą się w pojęciu *postpenitencjarności*. M. Porowski¹⁶⁵ natomiast odnotowuje, że ze względu na niezwykle obszerne i niejednolite pojmowanie pomocy postpenitencjarnej pojęcie to nie oznacza nic konkretnego, ponieważ termin pozbawiony ostrego zakresu znaczeniowego i wyodrębnionej treści traci wartość opisową i operacyjną.

Obowiązująca ustawa karna wykonawcza nie posługuje się terminem *pomoc postpenitencjarna*. W art. 41 § 1 k.k.w. przyjęto rozwiązanie, zgodnie z którym skazanych oraz ich rodziny obejmuje się niezbędną pomocą, zwłaszcza materialną, medyczną, w znalezieniu pracy i zakwaterowania oraz wsparciem polegającym na udzieleniu porad prawnych. Wymienione w przepisie rodzaje pomocy nie stanowią katalogu zamkniętego, choć niewątpliwie większość skazanych oczekuje pomocy właśnie w sferach życia związanych z zatrudnieniem, zamieszkaniem i zdrowiem. Celem tak ujętej pomocy jest ułatwienie społecznej readaptacji, a przede wszystkim przeciwdziałanie powrotowi do

¹⁵⁹ Ibidem, s. 156-157.

¹⁶⁰ S. Paweła, Kodeks karny wykonawczy. Komentarz, Warszawa 1993, s. 142.

¹⁶¹ P. Wierzbicki, Opieka..., s. 157.

¹⁶² S. Paweła, Kodeks karny wykonawczy..., s. 143.

¹⁶³ S. Śliwowski, Prawo i polityka penitencjarna, Warszawa 1982, s. 238.

¹⁶⁴ S. Pławski, Prawo penitencjarne, Warszawa 1968 r., s. 220.

¹⁶⁵ M. Porowski, Kamień i chleb (studium w dziedziny polityki penitencjarnej), Warszawa 1993, s. 187.

przestępstwa osoby zwolnionej z zakładu karnego (art. 41 § 1 k.k.w.). Pomocy udzielają właściwe organy administracji rządowej i samorządu terytorialnego, kuratorzy sądowi i podmioty, których działania skierowane są na pomoc w społecznej readaptacji skazanych. Przyjęte w omawianym przepisie pojęcie *pomoc w społecznej readaptacji skazanych* ma niewątpliwie szerszy zakres znaczeniowy od pojęcia *pomoc postpenitencjarna*. Zakres podmiotowy pomocy postpenitencjarnej obejmuje bowiem osoby zwalniane z zakładów karnych, aresztów śledczych i zakładów zabezpieczających, a więc przez jakiś czas izolowane od społeczeństwa i związku z tym mające problemy z powrotem do życia w społeczeństwie. Natomiast art. 41 § 1 k.k.w. statuuje potrzebę pomocy skazanym oraz ich rodzinom¹⁶⁶.

Bardzo ważne miejsce w problematyce pomocy skazanym zajmuje kwestia wsparcia udzielanego w chwili opuszczenia zakładu karnego. Jeżeli skazany zwalniany z więzienia ma problemy ze znalezieniem pracy, zakwaterowania lub otrzymania niezbędnej pomocy lekarskiej może korzystać w tym zakresie z niezbędnej doraźnej pomocy świadczonej przez powołane do tego organy lub instytucje (art. 166 § 1 k.k.w.). Posłużenie się przez ustawodawcę określeniem *pomoc niezbędna i doraźna* ma na celu ograniczenie zapewnienia jej jedynie na poziomie minimalnym i tylko w wypadkach, gdy skazany nie dysponuje żadnymi środkami utrzymania i nie ma możliwości zarabiania ze względu na brak pracy lub zły stan zdrowia¹⁶⁷. Pomoc przewidziana w art. 166 § 1 k.k.w. nie jest zatem tożsama z tą, o której mówi art. 41 § 1 k.k.w.

Obowiązek poinformowania zwalnianego o możliwościach uzyskania pomocy spoczywa na administracji zakładu karnego. Prawidłowa realizacja tego obowiązku ma niebagatelne znaczenie, zwłaszcza jeśli weźmie się pod uwagę fakt, iż wielu skazanych to osoby o niskim poziomie intelektualnym, niezaradne, osoby, które nie wiedzą do jakich instytucji mogą zgłosić się po pomoc i jak przedstawić swoje problemy. O krok dalej w swoich rozważaniach idzie G. B. Szczygieł¹⁶⁸, postulując zobligowanie administracji więziennej do udzielenia skazanym pomocy w załatwieniu formalności niezbędnych do otrzymania zasiłku dla bezrobotnych lub pomocy z Ośrodka Pomocy Społecznej. Dzięki takiemu rozwiązaniu skazany otrzymałby pomoc już w momencie opuszczenia zakładu karnego.

Osobie pozbawionej w chwili zwolnienia dostatecznych środków finansowych dyrektor zakładu karnego może udzielić pomocy pieniężnej w wysokości do 1/3 przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia (art. 166 § 3 k.k.w.) lub jej ekwiwalentu w postaci odpowiedniej do pory roku odzieży, bielizny, obuwia, biletu na przejazd, bądź artykułów żywnościowych na czas podróży. Przedstawione unormowanie stanowi niewątpliwie przejaw humanitaryzmu, jednakże, zdaniem T. Bulendy i R. Musidłowskiego¹⁶⁹, przyjęcie rozwiązania, w którym rezygnuje się z obowiązku udzielenia pomocy na rzecz takiej możliwości jest bardzo niepokojące. Daje ono bowiem administracji penitencjarnej przyzwolenie na zwolnienie skazanego bez udzielenia mu potrzebnej pomocy.

¹⁶⁶ S. Lelental, Kodeks karny wykonawczy..., s. 213.

¹⁶⁷ T. Szymanowski (w:) T. Szymanowski, Z. Świda, Kodeks karny wykonawczy..., s. 384-385.

¹⁶⁸ G. B. Szczygieł, Model pomocy skazanym na tle projektu Kodeksu karnego wykonawczego, Przegląd Więziennictwa Polskiego 1995, nr 10, s. 20.

¹⁶⁹ T. Bulenda, R. Musidłowski, Nowelizacja Kodeksu karnego wykonawczego w 2003 r. (analiza i ocena), Przegląd Więziennictwa Polskiego 2003, nr 40-41, s. 24.

Udzielanie jakiegokolwiek pomocy wymaga odpowiednich środków finansowych. Dlatego też ustawodawca podjął decyzję o utworzeniu Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej, będącego państwowym funduszem celowym (art. 43 § 1 i 2 k.k.w.). Jego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości. Przychody Funduszu stanowią potrącenia w wysokości 10% z wynagrodzenia otrzymywanego przez zatrudnionych skazanych, środki pochodzące z wykonania kary dyscyplinarnej obniżenia przypadającej skazanemu części wynagrodzenia za pracę, spadki, zapisy, darowizny oraz dotacje i zbiórki, a także środki pochodzące z orzeczonych przez sądy nawiązek oraz świadczeń pieniężnych (art. 43 § 7 k.k.w.).

Pomoc z Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej może być udzielana osobom pozbawionym wolności, zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz ich rodzinom, a także osobom pokrzywdzonym przestępstwem oraz członkom ich rodzin (art. 43 § 8 k.k.w.).

W odniesieniu do osób pozbawionych wolności, zwalnianych z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz członków ich rodzin środki Funduszu, jak wynika z § 14 rozporządzenia w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej¹⁷⁰, przeznacza się m.in. na: pokrywanie kosztów czasowego zakwaterowania lub udzielenia schronienia w ośrodku dla bezdomnych; czasową dopłatę do bieżących zobowiązań czynszowych za lokal mieszkalny; organizowanie i finansowanie poradnictwa prawnego, organizowanie i finansowanie promocji zatrudnienia i aktywizacji zawodowej; organizowanie i finansowanie kursów podnoszących kwalifikacje oraz pokrywanie kosztów egzaminów kwalifikacyjnych; organizowanie i finansowanie programów podnoszących kompetencje społeczne; pokrywanie kosztów specjalistycznego leczenia lub rehabilitacji zdrowotnej, uzyskiwania orzeczeń o niepełnosprawności lub niezdolności do zatrudnienia; pokrywanie kosztów transportu specjalnego lub przejazdów do miejsca pobytu, nauki, terapii i pracy; pomoc rzeczową w formie żywności lub bonów żywnościowych, odzieży, bielizny, obuwia, środków czystości i higieny osobistej, leków, biletów komunikacji publicznej, podręczników i innych pomocy naukowych, przedmiotów wyposażenia domowego.

Z powyższego jasno wynika, że świadczona z Funduszu pomoc ma zróżnicowany charakter i realizuje się zarówno w działaniach mających na celu zapewnienie potrzebującym dachu nad głową, promujących zatrudnienie, służących ochronie zdrowia, jak i zapewnieniu artykułów niezbędnych w codziennym życiu.

Także wyniki badań wskazują, iż oczekiwania osób opuszczających zakłady karne odnośnie udzielanej im pomocy są bardzo różnorodne. W latach 2003-2004 w zakładzie karnym w Krzywańcu przeprowadzono badania na grupie 188 skazanych kobiet. Respondentki zostały poproszone o scharakteryzowanie swoich planów na przyszłość, wskazanie osób i instytucji, do których zwrócą się o pomoc oraz wyliczenie rodzajów oczekiwanej pomocy. Badane kobiety najczęściej wskazywały, że liczą na pomoc w znalezieniu pracy (63,4%), uzyskanie pomocy finansowej (43%), pomoc w znalezieniu mieszkania na wolności (23,8%), otrzymanie pomocy medycznej (20,3%), prawnej (19,2%), pomoc w załatwieniu renty lub emerytury (16,9%), poradnictwo psychologiczne (15,1%),

¹⁷⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 stycznia 2012 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej, poz. 49.

wsparcie w odnalezieniu rodziny lub odnowienie z nią kontaktów (12,8%), leczenie uzależnienia (12,2%) i wreszcie pomoc rzeczową (7%)¹⁷¹.

Natomiast w zakładach karnych we Wrocławiu i Strzelinie zrealizowano badania, którymi objęto grupę 289 skazanych mężczyzn. W tym wypadku ankietowani także podali, że po odbyciu kary mają nadzieję na uzyskanie pomocy w znalezieniu pracy (45,67%), otrzymanie wsparcia finansowego (21,45%), kontynuowanie leczenia (7,95%), uzyskanie zakwaterowania (7,26%), pomoc w podniesieniu poziomu wykształcenia ogólnego lub zawodowego (5,88%)¹⁷².

Pomoc, jaka wynika z omówionych uregulowań prawnych i jakiej sami skazani oczekują powinna niewątpliwie odgrywać kluczową rolę w procesie ich readaptacji społecznej. Byłoby tak w sytuacji, gdyby przychody ze źródeł zasilających Fundusz były wystarczające. Znakomita ich większość pochodzi jednak z odpisów od zarobków osób odbywających karę pozbawienia wolności, a te trudno uznać za adekwatne do potrzeb¹⁷³. Taki stan rzeczy nie może dziwić, jeśli weźmie się pod uwagę, że spośród ogólnej liczby 76 258 skazanych odpłatnie zatrudnionych było jedynie 9 829, co stanowi zaledwie 12,89%¹⁷⁴. Brak pracy dla skazanych, obok przeludnienia zakładów karnych, jest jedną z głównych bolączek polskiego więziennictwa. A od zwiększenia zatrudnienia zależy prawidłowe funkcjonowanie systemu penitencjarnego, w tym pomocy postpenitencjarnej. Stworzenie więźniom możliwości zarobkowania wpłynęłoby na obniżenie ponoszonych przez społeczeństwo kosztów wykonywania kary pozbawienia wolności, pozwoliłoby na lepszą realizację ciężących na więźniach zobowiązań finansowych, gromadzenie przez nich własnych środków na utrzymanie po zwolnieniu oraz zwiększenie wpływów do Funduszu¹⁷⁵.

Pomocy z Funduszu udziela się na wniosek lub z urzędu. Osoby pozbawione wolności i zwalniane z zakładów karnych składają wniosek do właściwego dyrektora jednostki penitencjarnej, natomiast osoby zwolnione z zakładów karnych i ich rodziny, rodziny osób przebywających w zakładach karnych – do zawodowego kuratora sądowego (§ 15 ust. 5 rozporządzenia w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym i Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej).

Skazani, którzy opuścili zakłady karne mogą korzystać z pomocy finansowanej z Funduszu jedynie przez 3 miesiące od dnia zwolnienia. Jednakże w przypadku zaistnienia szczególnych okoliczności, tj. choroby lub czasowej niezdolności do pracy, okres ten może być przedłużony do 6 miesięcy (§ 16 ust. 2 rozporządzenia w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym i Pomocy Postpenitencjarnej).

Upływ wskazanego czasu nie jest równoznaczny z pozostawieniem byłych więźniów bez jakiegokolwiek wsparcia. Pomoc w społecznej readaptacji osobom zwalnianym z zakładów karnych usytuowana jest bowiem także w przepisach regulujących system

¹⁷¹ A. Matysiak-Błaszczak, Przygotowanie skazanych kobiet do opuszczenia zakładu karnego (w:) Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii i działań resocjalizacyjnych, pod red. B. Skafiriak, Kraków 2007, s. 263-269.

¹⁷² L. Bogunia, R. Godyla, Oczekiwanie skazanych w zakresie pomocy od społeczeństwa (w:) Więziennictwo – Nowe wyzwania, red. B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępiak, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001, s. 521-524.

¹⁷³ W. Mandrysz, Dysfunkcjonalność opieki postpenitencjarnej jako przyczyna marginalizacji społecznej byłych więźniów (w:) Praca socjalna wobec nowych obszarów wykluczenia społecznego. Modele teoretyczne. Potrzeby praktyki, red. K. Wódz, S. Pawlas-Czyż, Toruń 2008, s. 197.

¹⁷⁴ Dane Centralnego Zarządu Służby Więziennej na dzień 31 sierpnia 2013 r., http://sw.gov.pl/Data/Files/001290rchm/2013_sierpien_statystyka_biezaca.pdf

¹⁷⁵ R. Musidłowski, Znaczenie aktywności własnej skazanych w przygotowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego (w:) Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii i działań resocjalizacyjnych, pod red. B. Skafiriak, Kraków 2007, s. 190-191.

polityki społecznej państwa. Przede wszystkim trudności w przystosowaniu się do życia po zwolnieniu z zakładu karnego stanowią podstawę do udzielenia pomocy społecznej (art. 7 pkt 12 ustawy o pomocy społecznej¹⁷⁶). W ramach świadczeń z pomocy społecznej osoby zwolnione z zakładów karnych, w zależności od swojej sytuacji majątkowej, mogą ubiegać się, np. o przyznanie zasiłku (zasiłku stałego, zasiłku okresowego, zasiłku celowego) lub też udzielenie różnego rodzaju świadczeń niepieniężnych: biletu kredytowanego, pomocy rzeczowej, w tym na ekonomiczne usamodzielnienie się, poradnictwa specjalistycznego, niezbędnego ubrania, posiłku, schronienia, pomocy w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych, pomocy w uzyskaniu zatrudnienia (art. 36 ustawy o pomocy społecznej).

Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy¹⁷⁷ przyznaje z kolei prawo do zasiłku bezrobotnym zwolnionym z zakładu karnego, którzy w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności wykonywali pracę przez okres 18 miesięcy, łącznie przez 365 dni oraz bezrobotnym zwolnionym z zakładu karnego, którzy przed ostatnim pozbawieniem wolności oraz w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności wykonywali pracę przez okres 18 miesięcy, łącznie przez 365 dni (art. 71 ust. 1 pkt 2e i ust. 3). Ponadto, dla bezrobotnych, którzy odbyli karę pozbawienia wolności i nie podjęli zatrudnienia powiatowe urzędy pracy obowiązane są opracować indywidualne plany działania, obejmujące działania możliwe do realizacji przez urząd pracy, działania przeznaczone do samodzielnej realizacji przez bezrobotnego, planowane terminy realizacji poszczególnych działań oraz formę, liczbę i terminy spotkań z pośrednikiem pracy lub doradcą zawodowym (art. 34a).

Do osób zwalnianych z zakładów karnych, mających trudności w integracji ze środowiskiem adresowane są przepisy ustawy o zatrudnieniu socjalnym¹⁷⁸. Ustawa powołuje do życia centra integracji społecznej, w których byli więźniowie, długotrwale bezrobotni, bezdomni, uzależnieni od alkoholu i środków odurzających, niepełnosprawni mogą kształcić swoje umiejętności związane z pełnieniem ról społecznych, przyuczać się do zawodu, przekwalifikowywać się lub podnosić swoje kwalifikacje zawodowe, uczyć się jak planować życie i zaspokajać potrzeby własnym staraniem, a także racjonalnie gospodarować posiadanymi środkami pieniężnymi (art. 3). Uczestnictwo w zajęciach w centrum może trwać do 11 miesięcy i w tym czasie wypłacane jest świadczenie integracyjne w wysokości zasiłku dla bezrobotnych (art. 15 ust. 3 i 4). Ponadto, uczestnik może otrzymać z powiatowego urzędu pracy skierowanie do pracy w Centrum lub u pracodawcy w ramach zatrudnienia wspieranego (art. 16).

Pewne uregulowania ułatwiające powrót do życia na wolności zawiera również ustawa o rencie socjalnej¹⁷⁹. Wprawdzie, renta socjalna nie przysługuje za okres odbywania kary pozbawienia wolności, to jednak osobie samotnie gospodarującej, nieposiadającej innego przychodu i będącej, m. in. właścicielem lokalu mieszkalnego, domu jednorodzinnego, najemcą lokalu mieszkalnego wchodzącego w skład mieszkaniowego zasobu gminy może być wypłacane 50% kwoty renty socjalnej, pod warunkiem, że zobowiąże się pisemnie do uiszczania z tej kwoty opłat z tytułu czynszu lub innych należ-

¹⁷⁶ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz. U. Nr 64, poz. 593.

¹⁷⁷ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz. U. Nr 99, poz. 1001.

¹⁷⁸ Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym, Dz. U. Nr 122, poz. 1143.

¹⁷⁹ Ustawa z dnia 27 czerwca 2003 r. o rencie socjalnej, Dz. U. Nr 135, poz. 1268.

ności za lokal (art. 8 ust. 1 i 3). Takie uregulowanie przyczynia się w pewnym stopniu do rozwiązania jednego z najpoważniejszych problemów osób opuszczających zakłady karne, jakim jest utrata miejsca zamieszkania i zagrożenie bezdomnością.

Pomimo istnienia odpowiednich uregulowań prawnych, z badań przeprowadzonych w Zakładzie Karnym w Iławie wynika, że pomoc postpenitencjarna w odczuciu skazanych jest „skromna, słaba, niewystarczająca”¹⁸⁰. W opinii 58,1% badanych pomoc postpenitencjarna nie zapobiega powrotowi do więzienia, a aż 80,6% respondentów nie czuło się usatysfakcjonowanych udzieloną pomocą. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest niewątpliwie brak wystarczających środków materialnych na świadczenie pomocy, ale także i postawa samych osób opuszczających zakłady karne. Wielu byłych więźniów cechuje niepełnosprawność życiowa, przejawiająca się np. w nieumiejętności skompletowania dokumentów potrzebnych do uzyskania statusu bezrobotnego, rozmowy z pracodawcą lub dostosowania się do reguł panujących w miejscu pracy, odbieranych czasem jako przejawy wyzysku. A przecież, jak słusznie zauważa S. Paweła¹⁸¹, pomoc oznacza zorganizowaną akcję administracji państwowej i samorządowej adresowaną do osób, które na drodze społecznej readaptacji napotykają problemy i same nie są w stanie ich przezwyciężyć. Pomoc nie jest równoznaczna z opieką na zwolnionym z zakładu karnego, gdyż to on sam musi znaleźć w sobie dość siły i woli działania, aby zorganizować ponownie własne życie, czasem według lepszego schematu. Ponadto, jak dowodzi J. Piotrowicz¹⁸², udzielając pomocy należy mieć na względzie jej dydaktyczny aspekt. Dawanie musi stwarzać i podnosić szanse, motywować i utwierdzać, a pomoc winna być świadczona w sposób zorganizowany, przemyślany i racjonalny, z uwzględnieniem specyfiki grupy, do której jest kierowana. W przeciwnym wypadku może doprowadzić do demoralizacji i wykształcenie u pomocobiorcy postaw „bo mi się należy”, „od tego są żeby dawali”.

W związku z powyższym, warto także wskazać na stosunkowo nowe, powstałe po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, możliwości udzielania pomocy osobom, które opuściły zakłady karne. Wsparcie tym osobom może być obecnie udzielane także w ramach Programu Operacyjnego *Kapitał Ludzki*. Priorytet VII *Promocja integracji społecznej* zakłada bowiem eliminowanie różnego rodzaju barier, jakie napotykają osoby zagrożone wykluczeniem społecznym, w tym skazani opuszczający zakłady karne, które przez pracodawców i otoczenie społeczne postrzegane są w sposób stereotypowy jako pracownicy mniej dyspozycyjni i mobilni zawodowo¹⁸³. Priorytet ten realizowany jest m. in. przez *Aktywizację zawodową i społeczną osób zagrożonych wykluczeniem społecznym* (Poddziałanie 7.2.1). Grupą docelową objętą wymienionym Poddziałaniem są m. in. osoby zwolnione z zakładu karnego lub innej jednostki penitencjarnej (do 12 miesięcy od jej opuszczenia)¹⁸⁴.

Z badań¹⁸⁵ mających na celu określenie skali wykorzystania Poddziałania 7.2.1 na potrzeby byłych skazanych wynika, że w drugiej połowie 2009 r. w 13 wojewódz-

¹⁸⁰ S. Przybyliński, *Pomoc postpenitencjarna w odczuciach więźniów recydywistów (w:) Ciągłość i zmiana w obszarze profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, red. D. Rybczyńska, Kraków 2003, s. 195-197.

¹⁸¹ S. Paweła, *Kodeks karny wykonawczy...*, s. 144.

¹⁸² J. Piotrowicz, *Pomoc postpenitencjarna w kontekście celów resocjalizacji (w:) Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii i działań resocjalizacyjnych*, pod red. B. Skafiriak, Kraków 2007, s. 184.

¹⁸³ <http://www.fundusze-strukturalne.gov.pl/NSS/na+co+fundusze/Zatrudnienie/>.

¹⁸⁴ http://www.fundusze-strukturalne.gov.pl/NSS/na+co+fundusze/Zatrudnienie/pokl_7_2_1.htm.

¹⁸⁵ P. Tarwacki, *Europejski Fundusz Społeczny i jego wykorzystanie na rzecz społecznej readaptacji skazanych na karę pozbawienia wolności*, Przegląd Więziennictwa Polskiego 2010, nr 67-68, s. 172-176.

twach były realizowane łącznie 42 projekty skierowane do osób zwolnionych z zakładów karnych. Projekty te zapewniały swoim beneficjentom doradztwo indywidualne, zawodowe, pomoc psychologiczną, pośrednictwo pracy, organizację i realizację staży, warsztaty aktywizujące, kursy komputerowe.

Wydaje się, że w odniesieniu do osób opuszczających zakłady karne inwestycje, kładące nacisk na edukację i szkolenia oraz wzmacniające poczucie własnej wartości, wydają się być jedną z najlepszych form pomocy. Dzięki nim skazani nabywają konkretne umiejętności zawodowe i społeczne, w przeciwieństwie do świadczonej pomocy doraźnej, wzmacniającej w wielu przypadkach jedynie postawę bierną i roszczeniową u swoich beneficjentów. Osoby opuszczające zakłady karne, jak pisze A. Matysiak-Błaszczak¹⁸⁶, muszą doświadczać bardzo wielu zmian, dotyczących zarówno sfery psychicznej, emocjonalnej, duchowej i społecznej. Bardzo ważne jest ponadto wyzbycie się lęku przed światem zewnętrznym, który z jednej strony jest nieznanym, a czasem nawet okrutnym, a z drugiej uświadamia byłemu więźniowi, że jego roszczeniowe postawy są niespełniane, gdyż wymaga się od niego czynnego funkcjonowania w życiu społecznym.

Z pomocy materialnej nie można jednak całkowicie zrezygnować. Wielu skazanych opuszczających zakłady karne nie dysponuje bowiem żadnymi środkami niezbędnymi do utrzymania się na wolności. Optymalny model świadczenia pomocy postpenitencjarnej powinien opierać się zatem na połączeniu racjonalnie świadczonej pomocy materialnej oraz oddziaływań aktywizujących w sferze zawodowej-edukacyjnej i wzmacniających kompetencje społeczne.

3.2. Miejsce społeczeństwa w systemie pomocy skazanym

W procesie readaptacji skazanych ogromną rolę odgrywa pomoc udzielana nie tylko przez instytucje państwowe, ale i przez społeczeństwo. Wydaje się, iż w odniesieniu do zagadnienia partycypacji społeczeństwa w świadczeniu pomocy osobom zwalnianym z zakładów karnych uwagi wymagają dwie kwestie: stosunek społeczeństwa do potrzeby niesienia pomocy byłym więźniom i zakres udzielania takiej pomocy przez społeczeństwo.

Pomoc zaliczana jest do kategorii zachowań prospołecznych, czyli nastawionych na realizację celów pozaosobistych. Rozumiemy przez to wszelkie czynności zmierzające do zaspokojenia cudzych potrzeb, chroniące cudze interesy, przyczyniające się do cudzego rozwoju¹⁸⁷. Dokonując przeglądu stanowisk prezentowanych w literaturze psychologicznej A. Gołąb¹⁸⁸ wskazuje na trzy rodzaje motywacji skłaniających ludzi do pomocy. A zatem, gdy człowiek podejmuje czynności przynoszące pożytek innym może w ten sposób zabiegać o korzystny dla siebie układ zewnętrznych okoliczności, może kierować się współczuciem dla tego komu pomaga, pragnieniem sprawienia mu

¹⁸⁶ A. Matysiak-Błaszczak, Resocjalizacji osób skazanych i ich readaptacja społeczna (w:) Ciągłość i zmiana w obszarze profilaktyki społecznej i resocjalizacji, red. D. Rybczyńska, Kraków 2003 r., s. 186.

¹⁸⁷ J. Reykowski, Nastawienia egocentryczne i nastawienia prospołeczne (w:) Osobowość a społeczne zachowanie się ludzi, red. J. Reykowski, Warszawa 1976, s. 169.

¹⁸⁸ A. Gołąb, Normy moralne a gotowość do udzielania pomocy innym (w:) Osobowość a społeczne zachowanie się ludzi, red. J. Reykowski, Warszawa 1976, s. 235-236.

przyjemności lub poprawienia jego sytuacji, może także dążyć do zrealizowania obowiązków, jakie nakładają aprobowane przez niego normy moralne.

Wydaje się, że każda z wymienionych powyżej motywacji mogłaby być uznana za podstawę pomocy więźniom. O ile jednak motywacja wspierania skazanych pod wpływem współczucia lub nakazu norm moralnych nie budzi wątpliwości, ze względu chociażby na biblijne wezwanie „Byłem w więzieniu, a przyszście do Mnie” (Mt 25, 36), o tyle nie każdy zdaje sobie sprawę, że pomoc więźniom można umotywiać dążeniem do osiągnięcia korzyści społecznych i ekonomicznych. Osoba, której losem w momencie opuszczenia zakładu karnego nikt się nie zainteresuje narażona jest na powrót do więzienia lub egzystencję wyłącznie z publicznych subsydiów, bez szansy na partycypację w życiu zawodowym, kulturalnym i politycznym. Należy sobie uświadomić, że w takiej sytuacji, mimo przebywania skazanego na wolności, koszty społeczne i ekonomiczne uwięzienia nadal będą generowane. Jak trafnie zauważa J. Reykowski¹⁸⁹, aktywność człowieka musi być ukierunkowana na cele osobiste, gdyż jest to warunkiem jego egzystencji i rozwoju, jednak pewna część działań musi być ukierunkowana na cele pozaosobiste, bo tylko dzięki temu mogą utrzymać się grupy społeczne i ludzkie społeczeństwo.

Mimo długiej historii oraz wszechstronnego umotywowania psychologicznego idea pomocy więźniom nie należy współcześnie do powszechnie akceptowanych. Analizując wyniki badań M. Porowski¹⁹⁰ zauważa, że norma pomagać więźniom nie jest w pełni aprobowana nawet na poziomie akceptacji werbalnej, a gotowość jej realizowania „jest reakcją raczej sporadyczną i nie zawsze można ją wiązać z poczuciem powinności moralnej skoro nie w każdym przypadku i wcale nie najczęściej uruchamiają ją uczucia altruistyczne, wyrastające z podłoża motywacji empatycznej czy normatywnej”. Co więcej, bardzo często ocena potrzeby pomocy zastępowana jest oceną przyczyn, które wywołały bezradność. Zamiast rozważyć, czy pomoc w danej sytuacji jest potrzebna ludzie przejawiają skłonności do rozstrzygania, czy potrzebujący na nią zasługuje. Zapomina się tym samym, że godny pomocy jest każdy, kto jej potrzebuje, a decyzja o jej udzieleniu nie powinna być uzależniona od stopnia samozawinienia potrzebującego¹⁹¹. W obecnej rzeczywistości ekonomicznej pomoc skazanym z pewnością nie jest tematem popularnym. Kryzys gospodarczy, utrzymujące się na wysokim poziomie wskaźniki bezrobocia, postępująca pauperyzacja społeczeństwa niewątpliwie wpływają na kształtowanie się opinii o potrzebie wsparcia przede wszystkim tych, którzy nie z własnej winy znaleźli się w trudnej sytuacji. Przekonanie o konieczności udzielenia pomocy skazanym, a więc osobom wybierającym scenariusze życiowe niezgodne z aprobowanymi społecznie, schodzi na dalszy plan.

Brak szerszego zrozumienia i zainteresowania prezentowanym problemem wynikać może również z nieświadomości, iż pomyślna readaptacja skazanego zależna jest nie tylko od jego właściwości osobistych, ale i cech środowiska, do którego po opuszczeniu zakładu karnego powróci. Przeprowadzone na grupie przygotowujących do zwolnienia młodocianych, dorosłych pierwszy raz odbywających karę pozbawienia wolności i recydywistów badania potwierdzają wpływ na przebieg procesu integracji ze światem ludzi wolnych

¹⁸⁹ J. Reykowski, *Nastawienia egocentryczne...*, s. 170.

¹⁹⁰ M. Porowski, *Spoleczne inicjatywy na rzecz więźniów*, Archiwum Kryminologii 1992, tom XVIII, s. 63.

¹⁹¹ M. Porowski, *Psychospoleczne aspekty pomocy dla więźniów (w:) System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, pod red. T. Bulendy i R. Musidłowskiego, Warszawa 2003, s. 305.

szeregu czynników charakteryzujących otoczenie i samego skazanego. Za determinanty sprzyjające społecznej readaptacji uznano brak zainteresowania podkulturą przestępczą, chęć poprawy, dobry stan zdrowia, posiadanie kwalifikacji zawodowych, niekaralność w nieletniości, wsparcie rodziny, dobrą sprawność intelektualną, skryzalizowanie planów życiowych, posiadanie rodziny bez cech patologii. Natomiast wśród czynników utrudniających proces readaptacji znalazły się przede wszystkim: długa kariera przestępcza, brak wsparcia w rodzinie, brak samokrytycyzmu, nieumiejętność wchodzenia w związki emocjonalne, uzależnienie od alkoholu, brak poczucia winy, lekceważący stosunek do norm moralnych, brak rodziny, wysoki wskaźnik bezrobocia w miejscu zamieszkania, brak wiary we własne możliwości, niski poziom umysłowy¹⁹². Także wyniki, przeprowadzonych przez H. Machela¹⁹³, badań na temat przyczyn powrotu do przestępstwa wskazują na uwarunkowania społeczne, tj.: trudności w znalezieniu pracy zarobkowej lub niemożności jej podjęcia, niedostateczne warunki materialne utrudniające egzystencję, konflikt z rodziną, brak mieszkania lub jakiegokolwiek zakwaterowania, niechęć ze strony otoczenia społecznego, pozostawanie poza jakąkolwiek kontrolą społeczną.

Wydaje się być usprawiedliwioną teza, że niechęć niesienia pomocy skazanym wynika również ze stanu świadomości społeczeństwa na temat kary pozbawienia wolności. Większość społeczeństwa wie bardzo mało albo nie posiada żadnej wiedzy o tym, co się dzieje za więziennymi murami. Z. Lizak¹⁹⁴ pisze także, że o więziennictwie społeczeństwo „wie tyle ile prasa, radio, telewizja dostarczy mu informacji w tonie horroru, folkloru, sensacji i rewelacji. Rzadko zdarzają się publikacje poszukujące głębszego sensu o relacjach zbrodni i kary”. Beztrosko tworzy się medialny obraz więziennictwa będący podstawą do często nieuprawnionych, nierzetelnych i niesprawiedliwych sądów o istocie wykonywania kary pozbawienia wolności. Ponadto, jak zauważa E. Bolewska¹⁹⁵, w społeczeństwie polskim nie jest propagowana wiedza o tym, co o karze pozbawienia wolności sądzą osoby, które przebywały lub aktualnie przebywają w warunkach izolacji więziennej.

Niepopularność omawianej idei może wiązać się również ze wzrostem punitywności polskiego społeczeństwa na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci. Przeprowadzone w latach sześćdziesiątych minionego wielu badania A. Podgóreckiego¹⁹⁶ nad prestiżem prawa wykazały, iż w świadomości społecznej kara pozbawienia wolności powinna przede wszystkim wychować sprawców przestępstwa, zmieniać ich w pożytecznych członków społeczeństwa. Podobne wyniki otrzymano w badaniach opinii mieszkańców małych miast, w których istniały zakłady karne na temat wykonywania kary pozbawienia wolności przeprowadzonych pod koniec lat siedemdziesiątych i na początku osiemdziesiątych przez A. Mościskiera i Studenckie Koło Penitencjarne¹⁹⁷. Ponad połowa badanych wyżej oceniła funkcję resocjalizacyjną kary pozbawienia wolności od funkcji retribucyjnej i izolacyjnej. Co więcej, badania wykazały u respondentów bardzo mały poziom lęku przed skazanymi, gdyż zdecydowana większość uznała, że tylko niektórzy

¹⁹² za A. Szymanowska, Czynniki sprzyjające i utrudniające readaptację społeczną recydywistów (w:) Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności, red. H. Machel, Gdańsk 2006, s. 185-191.

¹⁹³ H. Machel, Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna, Gdańsk 2003, s. 298.

¹⁹⁴ Z. Lizak, Medialny wizerunek więziennictwa (w:) Więziennictwo – Nowe wyzwania, red. B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępnia, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001, s. 528-529.

¹⁹⁵ E. Bolewska, Opinia społeczna o karze pozbawienia wolności, Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa, Część II, Biuletyn RPO nr 32, Warszawa 1997, s. 394.

¹⁹⁶ A. Podgórecki, Prestiż prawa, Warszawa 1966, s. 84.

¹⁹⁷ A. Mościskier, Zakład karny i wykonywanie kary pozbawienia wolności w opinii społeczności lokalnej, Archiwum Kryminologii 1984, t. XI, s. 245-256.

więźniowie są niebezpieczni, aż blisko 90% odpowiadających nie obawiałyby się pracować z więźniem w jednym pomieszczeniu.

Dowodem zmiany postaw społecznych mogą być wyniki sondaży przeprowadzonych po roku 2000. Zgodnie z wynikami otrzymanymi w 2001 r. przez Omnibus OBOP o „Opinii Polaków na temat karania przestępców” 45% badanych uznało, że najważniejszym celem kary pozbawienia wolności jest ochrona społeczeństwa przed przestępcami przez ich uwięzienie, a zdaniem jednej czwartej, kara ma spowodować, aby inni nie popełniali przestępstw. Dla 15% respondentów rola, jaką ma spełniać kara to odплата, zadośćuczynienie sprawiedliwości, natomiast najmniejszy odsetek Polaków, jedynie 13%, prezentuje pogląd, że kara powinna mieć na celu poprawę skazanego¹⁹⁸.

Sondaż Omnibus OBOP pod tytułem „Jak karać przestępców?” z 2002 r. wykazał, że w odczuciu społecznym prace nad nowelizacją prawa karnego powinny zmierzać przede wszystkim do tego, by chronić społeczeństwo przed przestępczością (77%) i surowo karać winnych (73%). Na kolejnym miejscu znalazło się naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem (42%), a ułatwienie skazanym powrotu do społeczeństwa po odbyciu kary spotkało się z aprobatą jedynie kilkunastu procent respondentów. Za bardzo niepokojący można uznać fakt, że jedynie dla 6% badanych ważne było przestrzeganie praw ludzkich skazanych¹⁹⁹.

Także badania A. Szymanowskiej²⁰⁰ z 2006 wykazały, że zdaniem 76% respondentów celem reformy prawa karnego powinna być ochrona społeczeństwa przed przestępczością, w opinii 49% – surowe karanie i wykonywanie kar, a jedynie 31% badanych opowiedziało się za ułatwieniem skazanym powrotu do społeczeństwa.

W odróżnieniu od badań A. Podgóreckiego i A. Mościskiera, przywołane sondaże dotyczyły opinii na temat karania przestępców, a nie jedynie kary pozbawienia wolności. Mimo to, niezwykle wyraźnie obrazują jak duży jest rygoryzm współczesnego społeczeństwa polskiego w stosunku do osób naruszających prawo, w tym oczywiście do pozbawionych wolności. Brak powszechnej akceptacji dla potrzeby wsparcia więźniów przestaje zaskakiwać, jeśli weźmie się pod uwagę, że w przekonaniu większości ważniejsze jest izolowanie skazanych, niż umożliwienie im zmiany postaw i ułatwienie społecznej readaptacji. Poza tym, jak zauważa J. Kwaśniewski²⁰¹, wiedza o prawie w naszym społeczeństwie jest niewielka, a wśród sankcji prawa karnego dominuje znajomość kary pozbawienia wolności. Zdaniem Autora, taki stan rzeczy może wpływać w istotny sposób na poglądy odnośnie sposobów rozwiązywania problemów społecznych, a tym zarówno problemu przestępczości. Kara pozbawienia wolności jest traktowana jako swoiste panaceum na przestępczość.

W dokumencie zawierającym ustalenia Pierwszego Międzynarodowego Sympozjum na temat Przyszłości Więziennictwa czytamy, że współczesne społeczeństwo domaga się surowych kar i coraz bardziej polega na pozbawieniu wolności jako środka kontroli przestępczości. Paradoksalnie, tendencjom tym towarzyszy brak zaufania do systemu sprawiedliwości karnej, tolerancji wobec jakichkolwiek jego niepowodzeń oraz zrozumienia dla więziennictwa. Jednocześnie społeczeństwo odrzuca odpowiedzialność za

¹⁹⁸ www.tnsglobal.pl/abin/r/495/105-01.pdf, 28.05.2011 r.

¹⁹⁹ www.tnsglobal.pl/abin/r/1279/125-02.pdf, 28.05.2011 r.

²⁰⁰ A. Szymanowska, Polacy wobec przestępstw i karania, Warszawa 2006, s. 297.

²⁰¹ J. Kwaśniewski, Kara pozbawienia wolności w świadomości społecznej oraz w świetle zasad sprawnego karania, Archiwum Kryminologii 2010, Tom XXIX-XXX, s. 698.

zapobieganie i kontrolę przestępczości, oczekując, że więziennictwo samo upora się z tym problemem. Skoro przestępcy są skazywani na karę pozbawienia wolności, więziennictwo samo powinno też uzupełnić braki w ich edukacji, niedostatki związane z ich warunkami mieszkaniowymi, opieką i dyskryminacją²⁰². Jednakże, oczekiwań społecznych w tym zakresie nie można zrealizować bez udziału samego społeczeństwa. Konieczne jest wzbudzenie zainteresowania problemami osób opuszczających zakłady karne, gdyż w interesie społecznym leży skuteczna, ponowna ich integracja, tak wczesna i bezpieczna jak to tylko możliwe²⁰³.

Obowiązująca ustawa karna wykonawcza przewiduje dwie formy współpracy społeczeństwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności: prowadzenie w zakładach karnych działalności resocjalizującej, kulturalnej, oświatowej, sportowej i religijnej (art. 38 § 2 k.k.w.) lub też świadczenie na rzecz skazanych i ich rodzin niezbędnej pomocy (art. 41 § 2 k.k.w.). Art. 41 k.k.w. stanowi, że udzielaniem skazanym i ich rodzinom niezbędnej pomocy, obok organów administracji rządowej i samorządu terytorialnego oraz kuratorów sądowych, mogą zajmować się również stowarzyszenia, fundacje, organizacje oraz instytucje, których celem działania jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych, a także kościoły i inne związki wyznaniowe oraz osoby godne zaufania.

W celu koordynowania współpracy pomiędzy organami państwowymi a przedstawicielami społeczeństwa w zakresie świadczenia skazanym pomocy w readaptacji społecznej Prezes Rady Ministrów powołuje Radę Główną do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym (art. 40 § 1 k.k.w.).

W skład Rady Głównej wchodzi przedstawiciele Ministra Sprawiedliwości, Pracy i Polityki Socjalnej, Zdrowia i Opieki Społecznej, Edukacji Narodowej, Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Obrony Narodowej, a także przedstawiciele Policji i Służby Więziennej. Do uczestnictwa w pracach Rady mogą również zostać powołani przedstawiciele stowarzyszeń, fundacji, organizacji i instytucji, których celem działania jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych oraz przedstawiciele kościołów i innych związków wyznaniowych, związków zawodowych i samorządu zawodowego, przedstawiciele nauki oraz osoby godne zaufania (art. 40 § 2 k.k.w.). W literaturze przedmiotu²⁰⁴ podnosi się, że przedstawiciele związków zawodowych, samorządu zawodowego i reprezentanci nauki mogą wnieść wiele cennych pomysłów i działań przyczyniających się do realizacji celów Rady Głównej, np. w przedmiocie udzielania pomocy w uzyskaniu przez skazanych i byłych skazanych odpowiedniego zatrudnienia, świadczenia na zasadzie non profit pomocy medycznej, czy prawnej.

Ustawodawca przewidział także możliwość powołania terenowych rad do spraw społecznej readaptacji i pomocy skazanym (art. 40 § 3 k.k.w.). Rady terenowe, stosownie do potrzeb, powołuje wojewoda. Inicjatywa powołania takiej rady może wyjść nie tylko od wojewody, ale też od innych organów, zarówno administracji rządowej lub samorządowej, jak i przedstawicieli społeczności lokalnej, zwłaszcza podmiotów, o których mowa w art. 38 § 1 k.k.w.. Do wojewody natomiast należy uznanie, czy faktycznie istnieją powody do powołania takiej rady. Powinny za tym przemawiać w szczególności takie racje, jak stan

²⁰² Towards Improved Corrections: A Strategic Framework. The International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy. Canada, Vancouver August 1994, tłumaczenie: A. Krempleski, Przegląd Więziennictwa Polskiego 1995, nr 10, s. 71-81.

²⁰³ Ibidem.

²⁰⁴ T. Szymanowski, Z. Świda, Kodeks karny wykonawczy..., s. 90.

przestępczości występujący na danym terenie, pokaźna liczba zakładów karnych i zwalnianych z nich skazanych, czy ewentualnie jeszcze inne uzasadnione powody²⁰⁵.

Do zadań Rady Głównej i rad terenowych należy przede wszystkim:

- organizowanie i inicjowanie działań służących zapobieganiu przestępczości oraz sprzyjających społecznej readaptacji skazanych;
- opiniowanie działalności organów państwowych i przedstawicieli społeczeństwa w zakresie zapobiegania przestępczości, wykonywania orzeczeń, readaptacji społecznej oraz udzielania pomocy skazanym i ich rodzinom;
- koordynowanie działalności organizacji społecznych, kościołów i związków wyznaniowych, osób godnych zaufania w zakresie wykonywania kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych;
- organizowanie i koordynowanie społecznej kontroli nad wykonywaniem kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych oraz opracowywanie wyników tych kontroli;
- dokonywanie oceny polityki penitencjarnej;
- przedstawianie wniosków i opinii w sprawie podziału oraz wykorzystania środków z funduszu pomocy postpenitencjarnej;
- inicjowanie i wspieranie badań naukowych związanych z zagadnieniami zapobiegania przestępczości oraz społecznej readaptacji skazanych²⁰⁶.

Rada Główna ponadto, opiniuje, przed zatwierdzeniem przez Ministra Sprawiedliwości, roczny plan podziału środków z Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej. Określa także kierunki, na jakie powinny być wydatkowane środki z Funduszu. Członkowie Rady Głównej mają dostęp do dokumentacji związanej wydatkowaniem środków, zapoznają się zarówno z wnioskami, jak i sprawozdaniami z ich wykorzystania, dokonują oceny oraz formułują zalecenia co do dalszego sposobu wydatkowania Funduszu²⁰⁷.

Zakres zadań Rady Głównej i rad terenowych jest niezwykle szeroki i obejmuje działania o bardzo zróżnicowanym charakterze. Zdaniem S. Leleńta²⁰⁸ jest on zbyt rozległy i wykracza poza ramy, jakie wynikają z ustawowo określonej nazwy dla tych organów. Kontrowersje wzbudzają także zadania Rady związane z zapobieganiem przestępczości. Wydaje się, że intencje ustawodawcy należy rozumieć w tym wypadku tak, że pomoc w społecznej readaptacji skazanych zawsze służy zapobieganiu popełnianiu przestępstw, a ponadto, że spostrzeżenia dokonane podczas wykonywania kar i innych środków są przydatne przy ustaleniu form profilaktyki przestępczej²⁰⁹. W literaturze przedmiotu²¹⁰ zauważono także pewien dysonans pomiędzy celem działania Rady Głównej do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, a jej składem, który jest zdominowany przez przedstawicieli organów państwowych.

²⁰⁵ Ibidem, s. 91.

²⁰⁶ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1998 r. w sprawie określenia szczegółowych zasad i trybu powoływania oraz działania Rady Głównej do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, a także rad terenowych do spraw społecznej readaptacji i pomocy skazanym, Dz. U. Nr 113, Poz. 723.

²⁰⁷ M. Kruk, Pożądane kierunki pomocy postpenitencjarnej (w): Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej, red. W. Ambroziak, P. Stępnik, Poznań – Warszawa – Kalisz 2004, s. 442-443.

²⁰⁸ S. Leleńta, Kodeks karny wykonawczy..., s. 212.

²⁰⁹ S. Paweła, Kodeks karny wykonawczy..., s. 131.

²¹⁰ Z. Hołda, K. Postulski, Kodeks kary wykonawczy..., s. 217.

Mimo niewątpliwie szczytnych założeń, które towarzyszyły powołaniu Rady Głównej oraz możliwości stworzenia rad terenowych, badania²¹¹ wykazują, iż Rada Główna nie wypełnia swoich kompetencji, a wśród rad terenowych jedynie Terenowa Rada do spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym Województwa Kujawsko-Pomorskiego oraz Terenowa Rada do spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym Województwa Wielkopolskiego inicjują oraz organizują konkretne działania przynoszące wymierne rezultaty.

Dominacja pierwiastka państwowego nad społecznym zauważalna jest niestety nie tylko w samym składzie Rady Głównej, ale przekłada się także na cały system pomocy skazanym, w którym największą rolę odgrywają wciąż instytucje państwowe. Różnorodne problemy osób opuszczających zakłady karne, wśród których możemy wymienić trudności w znalezieniu zatrudnienia, wynikające zarówno z trudnej sytuacji na rynku pracy, jaki i niskich kwalifikacji zawodowych samych skazanych, częsta dysfunkcjonalność środowiska rodzinnego, uzależnienia, dostosowanie się do życia w środowisku zamkniętym i trudności w przystosowaniu się do życia na wolności, mają w obecnej praktyce pomocy postpenitencjarnej bardzo ograniczone szanse rozwiązania. Instytucje państwowe, m. in. w wyniku istniejącej sytuacji gospodarczej kraju, mogą skupić się jedynie na świadczeniu skromnej pomocy materialnej i zaspokajaniu podstawowych potrzeb życiowych byłych więźniów, a także kontroli ich zachowania po opuszczeniu jednostki penitencjarnej.

Wzrastająca liczba osób zmarginalizowanych, osób, które nie mieszczą się w tzw. „obszarze tolerancji” norm, wartości, zasad, stylu życia, sposobów utrzymywania się, mających trudności z odnalezieniem się w społeczeństwie ponowoczesnym jest ogromnym problemem współczesności. Problem ten, jak zauważa W. Ambrozik²¹², rodzi konieczność stworzenia całego systemu pomocy, w tym i pomocy postpenitencjarnej, na zupełnie nowych zasadach. Zdaniem Autora jedynie oddolna i dobrowolna aktywność społeczeństwa obywatelskiego będzie w stanie wskazać nowe drogi rozwiązywania trudnych kwestii socjalnych, zamiany piętnujących i stygmatyzujących postaw społecznych i zastąpienia ich postawami tolerancji, spolegliwej opieki, pomocniczości oraz racjonalnego wsparcia²¹³.

Niestety wydaje się, iż społeczeństwo polskie nie wyruszyło jeszcze nawet w drogę ku społeczeństwu obywatelskiemu i dlatego też nie jest gotowe do podjęcia wielu problemów społecznych, w tym kwestii readaptacji byłych skazanych. Przyczyny takiego stanu rzeczy możemy dopatrywać się w stosunkowo niewielkim poziomie kapitału społecznego w naszym kraju.

R. Putman²¹⁴ pisze, że „kapitał społeczny odnosi się do cech społecznego zorganizowania, takich jak sieci, normy społeczne i społeczne zaufanie, ułatwiających ku obopólnej korzyści koordynację i współpracę”. Kapitał społeczny niesie ze sobą zaufanie oraz powiązania, które mogą zwiększać sprawność funkcjonowania społeczeństwa.

²¹¹ P. Tarwacki, Rady do spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, Przegląd Więziennictwa Polskiego 2010, nr 69, s. 42-57.

²¹² W. Ambrozik, Czynniki readaptacji społecznej skazanych (w:) Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych, red. W. Ambrozik, H. Machel, P. Stępnia, Poznań – Gdańsk – Warszawa – Kalisz 2008, s. 800.

²¹³ W. Ambrozik, Readaptacja społeczna i reorganizacja środowisk lokalnych jako warunek skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych (w:) Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna, tom 2., red. B. Urban, J. M. Stanik, Warszawa 2007, s. 194-195.

²¹⁴ R. Putman, Demokracja w działaniu, Kraków 1995, s. 197.

R. Putman tym samym wskazuje dwa warunki definiujące kapitał społeczny: wzajemne zaufanie ludzi i znaczny udziału wolontariatu w populacji osób aktywnych zawodowo.

Polska niestety nie spełnia ani jednego z tych dwóch kryteriów społeczeństwa obywatelskiego. W Polsce z opinią, że „większości ludzi można ufać”, zgadzało się w 2009 r. zaledwie 13,4% badanych²¹⁵. Także umiejętność stowarzyszania się jest w Polsce jeszcze perspektywą raczej odległą. Wspomina o tym J. Czapiński²¹⁶ pisząc, że w lokalnym wymiarze „akceptacja demokracji jest umiarkowana, a zaangażowanie na rzecz społeczności lokalnej minimalne”. W 2009 r. w naszym kraju członkami „jakich organizacji, stowarzyszeń, partii, komitetów” było 13,2% badanych²¹⁷. W roku 2011 odsetek osób należących do organizacji, stowarzyszeń, partii i komitetów wzrósł jedynie do 14,8% badanych²¹⁸. Pierwszy raz w ramach edycji *Diagnozy Społecznej* w 2011 r. mierzone było „wykonywanie nieodpłatne jakiejś pracy lub świadczenie jakich usług dla osób spoza rodziny lub na rzecz organizacji społecznej”. Ten rodzaj aktywności społecznej obejmujący wiele różnorodnych działań, od spontanicznej pomocy sąsiedzkiej do zorganizowanego wolontariatu, podjęło 19,6% badanych²¹⁹. Tym samym pośrednio udzielona zostaje odpowiedź na pytanie o istnienie w naszym kraju niewielkiej ilości organizacji społecznych podejmujących kwestię pomocy więźniom i osobom opuszczającym zakłady karne.

Niewielkiej wartości kapitał społeczny jest problemem całego społeczeństwa polskiego, w tym także osób odbywających karę pozbawienia wolności. Badania wskazują, iż w przypadku osób pozbawionych wolności można zauważyć stosunkowo wysoki poziom braku zaufania do innych ludzi. Ponad połowa poddanych badaniu skazanych nie zgodziła się ze stwierdzeniem, „że większości ludzi można ufać”. Także działalność społeczna skazanych, w okresie przed pozbawieniem ich wolności, miała charakter jednostkowy i sporadyczny, zdominowany przez najprostszą i najmniej efektywną formę aktywności prospołecznej, czyli uczestnictwo w festynach i zabawach organizowanych w środowiskach lokalnych. Badania wykazały ponadto, iż powiązania społeczne osób odbywających karę pozbawienia wolności są stosunkowo luźne, oparte przede wszystkim na niezobowiązujących relacjach towarzyskich²²⁰.

Kapitał społeczny charakteryzuje brak zasady wykluczenia, panujący klimat współpracy i zaufania. Nie powstaje on jednak z niczego, a jest efektem inwestycji dokonywanych w ludzi. Budowanie kapitału społecznego skazanych możliwe jest w oparciu o pracę w ramach programu indywidualnego oddziaływania, środki aktywizacji, tj. pracę, naukę, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, kontakty ze światem zewnętrznym, tworzenie i realizowanie programów readaptacji społecznej, ale także poprzez przygotowanie skazanego do zwolnienia na podstawie art. 164 k.k.w.. Swój kapitał społeczny powinna jednak budować także reszta społeczeństwa. Jedną z dróg ku temu jest przejście współodpowiedzialności za los osób opuszczających zakłady karne poprzez udzielanie im pomocy i zaufania, że dopóki człowiek żyje – ma szansę się zmienić i każdy przestępca może stać się uczciwym człowiekiem.

²¹⁵ J. Czapiński (red.) *Diagnoza Społeczna 2009*, Warszawa 2010, s. 271.

²¹⁶ J. Czapiński, T. Panek (red.) *Diagnoza Społeczna 2005*, Warszawa 2006, s. 15

²¹⁷ J. Czapiński (red.), *Diagnoza Społeczna 2009...*, s. 265.

²¹⁸ J. Czapiński, T. Panek (red.) *Diagnoza Społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Warszawa 2011, s. 278

²¹⁹ *Ibidem*, s. 279.

²²⁰ A. Barczykowska, M. Muskała, *Kapitał społeczny osób pozbawionych wolności – przesłanki resocjalizacyjne (w:) Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, red. W. Ambrozik, H. Machel, P. Stępnik, Poznań – Gdańsk – Warszawa – Kalisz 2008, s. 609-615.

Rozdział III

Przygotowanie skazanych
do zwolnienia z zakładu
karnego w świetle badań

1. Dobór próby

Prezentowane w niniejszej pracy badania, dotyczące przygotowania skazanych do zwolnienia na podstawie art. 164 k.k.w. prowadzone były w okresie od czerwca do września 2011 r. W badaniach tych uczestniczyły trzy grupy respondentów:

- skazani, objęci okresem przygotowania do zwolnienia,
- wychowawcy z zakładów karnych i aresztów śledczych,
- kuratorzy sądowi.

Do badań z udziałem skazanych i wychowawców wybrano dziewięć jednostek penitencjarnych rozmieszczonych na terenie trzech województw w północnej części Polski: w województwie podlaskim, warmińsko-mazurskim oraz kujawsko-pomorskim. Jednostki wytypowano w ten sposób, aby badaniami objąć skazanych mężczyzn odbywających karę we wszystkich typach i rodzajach zakładów karnych. Na podstawie wymienionego kryterium do przeprowadzenia badań wybrano: Areszt Śledczy w Białymstoku, Areszt Śledczy w Suwałkach, Zakład Karny w Białymstoku, Zakład Karny w Czerwonym Borze, Zakład Karny w Kamińsku, Areszt Śledczy w Bydgoszczy, Zakład Karny w Bydgoszczy-Fordonie, Zakład Karny w Koronowie, Zakład Karny w Potulicach.

W wymienionych jednostkach penitencjarnych badaniom z zastosowaniem kwestionariusza ankiety poddano skazanych objętych okresem przygotowania do zwolnienia. Do wzięcia udziału w badaniach poproszono jednakże nie wszystkich skazanych objętych w danej jednostce art. 164 k.k.w., a jedynie tych, którzy przebyli przynajmniej połowę okresu przygotowania do zwolnienia. Wybór takiej grupy respondentów nie był przypadkowy. Uznano bowiem, iż dopiero po upływie większości przeznaczonego na przygotowanie do zwolnienia czasu skazani są w stanie formułować miarodajne w tym zakresie opinie.

Kolejną grupą respondentów poddanych badaniu byli wychowawcy z oddziałów mieszkalnych oraz wychowawcy ds. pomocy postpenitencjarnej. O wypełnienie ankiety zostali jednak poproszeni jedynie ci wychowawcy, którzy w swojej pracy zawodowej uczestniczyli w okresie przygotowania skazanego do zwolnienia na podstawie art. 164 k.k.w.

Trzecią grupę respondentów objętych badaniami ankietowymi stanowili zawodowi kuratorzy sądowi. Kwestionariusz ankiety rozesłano do zespołów kuratorskiej służby sądowej właściwych miejscowo dla jednostek penitencjarnych objętych badaniami z prośbą, aby wypełnili ją jedynie kuratorzy, którzy w swojej pracy zawodowej uczestniczyli w okresie przygotowania skazanego do zwolnienia na podstawie art. 164 k.k.w.

Równoległe z badaniami ankietowymi były prowadzone badania z akt skazanych. Przyjęto, że analizie zostaną poddane jedynie akta skazanych uczestniczących w badaniu z zastosowaniem kwestionariusza ankiety. W celu uzyskania kompleksowych informacji o wyznaczeniu i przebiegu okresu przygotowania skazanego do zwolnienia należało przeanalizować akta skazanego znajdujące się zarówno w jednostce penitencjarnej, w której odbywa on karę pozbawienia wolności, jak i akta będące w dyspozycji kuratora sądowego.

2. Charakterystyka respondentów

Charakterystyki badanej populacji skazanych dokonano na podstawie wyników badań ankietowych, jak i aktowych. W badaniach ankietowych przeprowadzonych na potrzeby niniejszej rozprawy wzięło udział 45 skazanych. Natomiast badaniom aktowym poddano 40 akt skazanych. Założono, iż badaniom zostaną poddane akta tych skazanych, którzy jednocześnie byli objęci badaniami ankietowymi. Przyjęto bowiem, że dla rzetelności prowadzonego procesu badawczego niezbędna jest weryfikacja danych uzyskanych w trakcie badań ankietowych z danymi zawartymi w aktach skazanych. W przypadku 6 skazanych nie udało się przeprowadzić badań aktowych, natomiast w odniesieniu do kolejnych 9 skazanych – przeprowadzono jedynie badania z akt znajdujących się w zakładzie karnym.

Strukturę wieku skazanych z badanej populacji ilustruje poniższa tabela.

Tabela nr 1. Wiek skazanych

Wiek	Badania ankietowe		Badania aktowe	
	lb	%	lb	%
poniżej 24 lat	4	8,80	3	7,50
24 – 30 lat	11	24,40	8	20,00
31 – 40 lat	17	37,70	16	40,00
41 – 50 lat	9	20,00	10	25,00
powyżej 50 lat	4	8,80	3	7,500
Ogółem	45	100,00	40	100,00

W obu grupach badanych przeważały osoby w wieku od 31 do 40 lat – prawie 38% populacji w badaniach ankietowych oraz 40% w badaniach aktowych. Drugą pod względem liczebności kategorię wiekową – prawie ¼ badanych – stanowili skazani w wieku 24 – 30 lat (badania ankietowe). Natomiast w badaniach aktowych były to osoby w wieku 41 – 50 lat. Stanowili oni 25% badanych w tej grupie. W badaniach ankietowych, jak i aktowych najmniej liczną grupą były osoby, które nie ukończyły 24 roku życia.

Kolejnym obszar badawczy stanowiła struktura klasyfikacyjna badanej populacji skazanych. Przynależność skazanych poddanych badaniu do poszczególnych kategorii klasyfikacyjnych ilustruje tabela niżej

Tabela nr 2. Kategoria klasyfikacyjne skazanych

Kategoria klasyfikacyjna	Badania ankietowe		Badania aktowe	
	lb	%	lb	%
młodociany	1	2,22	1	2,50
pierwszy raz karany	24	55,55	19	47,50
recydywista penitencjarny	20	42,22	20	50,00
Ogółem	45	100,00	40	100,00

Wśród skazanych objętych badaniem był jeden młodociany. Najliczniejszą grupę w badanej z zastosowaniem kwestionariusza ankiety populacji stanowili pierwszy raz karani – ponad 55%. W grupie recydywistów penitencjarnych przeważały osoby, które w zakładzie karnym były po raz drugi. Stanowiły one 42,86% badanej populacji recydywistów. Dla 23,81% badanych był to trzeci pobyt w zakładzie karnym, a dla 14,28% badanych – czwarty pobyt. Również 14,28% respondentów wskazało, iż w zakładzie karnym uprzednio było 5 razy, a 4,76% już 6 razy w przeszłości odbywało karę pozbawienia wolności.

W badaniach aktowych proporcje między pierwszy raz karanymi i recydywistami penitencjarnymi rozłożyły się praktycznie po równo. Wśród recydywistów przeważały osoby, które odbywały karę pozbawienia wolności po raz drugi. Stanowiły one 55% w tej grupie badanych. Uprzednio dwa razy w zakładzie karnym było 15% skazanych, a trzy razy – 10% badanych. Pozostałą część populacji stanowiły osoby, dla których był to czwarty, piąty lub też nawet ósmy pobyt w zakładzie karnym.

Także w ogólnej populacji skazanych liczba pierwszy raz karanych i recydywistów była zbliżona. W dniu 31 grudnia 2011 r. było 35 309 pierwszy raz karanych i 34 680 recydywistów. Najmniej liczną grupę stanowili młodociani – 2 041 osób²²¹.

Typologię zakładów karnych, w których badani więźniowie odbywali karę przedstawiają tabele niżej.

Tabela nr 3. Typ zakładu karnego (badania ankietowe)

Typ zakładu karnego	Kategoria klasyfikacyjna						Ogółem	
	młodociany		pierwszy raz karany		recydywista penitencjarny			
	lb	%	lb	%	lb	%	lb	%
otwarty	1	100,00	3	12,50	5	25,00	9	20,00
półotwarty	-	0,00	10	41,67	5	25,00	15	33,33
zamknięty	-	0,00	11	45,83	10	50,00	21	46,67
Ogółem	1	100,00	24	100,00	20	100,00	45	100,00

Prawie połowa badanej populacji skazanych odbywała karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu zamkniętego. W zakładzie karnym typu półotwartego przebywała ponad 1/3 respondentów, natomiast w zakładzie karnym typu otwartego osadzony był jedynie co piąty respondent.

²²¹ Dane Centralnego Zarządu Służby Więziennej, Roczna informacja statystyczna za rok 2011.

Tabela nr 4. Typ zakładu karnego (badania aktowe)

Typ zakładu karnego	Kategoria klasyfikacyjna						Ogółem	
	młodociany		pierwszy raz karany		recydywista penitencjarny			
	lb	%	lb	%	lb	%	lb	%
otwarty		0,00		0,00	6	30,00	6	15,00
półotwarty		0,00	7	36,84	4	20,00	11	27,50
zamknięty	1	100,00	12	63,16	10	50,00	23	57,50
Ogółem	1	100,00	19	100,00	20	100,00	40	100,00

Również badania aktowe wykazały, że największa liczba badanych odbywała karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu zamkniętego. W zakładzie półotwartym przybywało niespełna 30% skazanych. Zaledwie 15% badanych, wyłącznie recydywiści penitencjarni, odbywali karę w zakładzie karnym typu otwartego.

Otrzymane wyniki odpowiadają ilości osób osadzonych w poszczególnych typach zakładów karnych w ogólnej populacji skazanych. Najliczniejsza rzesza osób odbywała karę w zakładzie karnym typu zamkniętego (36 085 osób), a następnie typu półotwartego (34 277 osób). Najmniej liczna grupa osób przebywała w zakładach karnych typu otwartego (2 862 osób)²²².

Dla wnikliwej analizy badanego problemu uzasadniona wydaje się również identyfikacja systemu odbywania kary. Ilustrują ją poniższe tabele.

Tabela nr 5. System odbywania kary (badania ankietowe)

System odbywania kary	Kategoria klasyfikacyjna						Ogółem	
	młodociany		pierwszy raz karany		recydywista penitencjarny			
	lb	%	lb	%	lb	%	lb	%
programowego oddziaływania	1	100,00	24	100,00	18	90,00	43	95,56
terapeutyczny	-	0,00	-	0,00	-	0,00	0	0,00
zwykły	-	0,00	-	0,00	2	10,00	2	4,44
Ogółem	1	100,00	24	100,00	20	100,00	45	100,00

Ponad 95% badanych w momencie prowadzenia badań odbywało karę w systemie programowanego oddziaływania. Jedynie dwóch skazanych recydywistów penitencjarnych wskazało, iż odbywa karę w systemie zwykłym.

²²² Dane Centralnego Zarządu Służby Więziennej, Roczna informacja statystyczna za rok 2011...

Tabela nr 6. System odbywania kary (badania aktowe)

System odbywania kary	Kategoria klasyfikacyjna						Ogółem	
	młodociany		pierwszy raz karany		recydywista penitencjarny			
	lb	%	lb	%	lb	%	lb	%
programowego oddziaływania	1	100,00	18	94,74	19	95,00	38	95,00
terapeutyczny	-	0,00	-	0,00	-	0,00	0	0,00
zwykły	-	0,00	1	5,26	1	5,00	2	5,00
Ogółem	1	100,00	19	100,00	20	100,00	40	100,00

Większość skazanych, których akta poddano badaniu stanowiły osoby odbywające karę w systemie programowego oddziaływania. Dwóch skazanych odbywało karę w systemie zwykłym – jedna osoba pierwszy raz karana i jeden recydywista penitencjarny.

Zdecydowana większość w ogólnej populacji skazanych także odbywała karę w systemie programowanego oddziaływania – 40 359 osób. Kolejną grupę stanowiły osoby odbywające karę w systemie zwykłym – 28 703 osoby. Do systemu terapeutycznego skierowanych natomiast było zaledwie 4 161 skazanych²²³.

Długość pobytu w zakładzie karnym badanych więźniów ilustruje tabela niżej.

Tabela nr 7. Długość pobytu w zakładzie karnym

Długość pobytu w zakładzie karnym	Badania ankietowe		Badania aktowe	
	lb	%	lb	%
poniżej 1 roku	6	13,33	6	15,00
od 1 do 2 lat	9	20,00	9	22,50
od 2 do 3 lat	6	13,33	10	25,00
od 3 do 4 lat	3	6,67	1	2,50
od 4 do 5 lat	2	4,44	2	5,00
od 5 do 6 lat	3	6,67	3	7,50
od 6 do 8 lat	4	8,89	5	12,50
od 8 do 10 lat	3	6,67	1	2,50
10 lat i więcej	4	8,89	3	7,50
brak danych	5	11,11	-	-
Ogółem	45	100,00	40	100,00

Ponad 1/3 respondentów badań ankietowych przebywała w zakładzie karnym krócej niż 2 lata. 1/4 poddanych badaniu osób spędziła w zakładzie karnym od 2 do 5 lat. Natomiast blisko 30% badanych przebywało w zakładzie karnym ponad 5 lat, w tym prawie 9% spędziło za więziennymi murami 10 lub więcej lat.

Nieco odmienne wyniki otrzymano w trakcie badań z akt skazanych. Ponad 37% badanych przebywało w zakładzie karnym krócej niż 2 lata. Powyżej 32% spędziło

²²³ Dane Centralnego Zarządu Służby Więziennej, Roczna informacja statystyczna za rok 2011...

w zakładzie karnym od 2 do 5 lat, a dokładnie 30% znajdowało się za więziennymi murami 5 lub więcej lat.

Zauważyć należy, iż wieloletni pobyt w zakładzie karnym stanowi jeden z najbardziej negatywnych prognostyków w kontekście przyszłej integracji społecznej. W przypadku osób długotrwale pozbawionych wolności dochodzi często do skumulowania kilku czynników mogących utrudnić im powrót do życia na wolności. Przedłużający się okres uwięzienia powoduje często utratę dawnego miejsca zamieszkania, rozkład więzi rodzinnych, brak lub istotne ograniczenie uczestnictwa w życiu społecznym, kulturalnym i politycznym kraju, ale także przyzwyczajenie się do życia w warunkach izolacji oraz utratę poczucia wpływu na własne położenie. W związku z powyższym, objęcie takich skazanych art. 164 k.k.w. wydaje się być celowe, choćby z uwagi na potrzebę łagodzenia szoku związanego z powrotem do życia na wolności, koniecznością przezwyciężania deficytów motywacyjnych oraz uświadamianiem potrzeby odpowiedzialności za własny los.

Kolejnym czynnikiem identyfikującym strukturę badanej populacji więźniów było ustalenie ich stanu cywilnego. Dane na ten temat zawiera tabela niżej.

Tabela nr 8. Stan cywilny (badania ankietowe)

Stan cywilny	Kategoria klasyfikacyjna						Ogółem	
	młodociany		pierwszy raz karany		recydywista penitencjarny			
	lb	%	lb	%	lb	%	lb	%
kawaler	1	100,00	12	50,00	11	55,00	24	53,33
żonaty	-	0,00	2	8,00	2	10,00	4	8,89
w separacji	-	0,00	-	0,00	1	5,00	1	2,22
w konkubinacie	-	0,00	1	4,17	1	5,00	2	4,44
rozwidziony	-	0,00	8	33,33	5	25,00	13	28,89
wdowiec	-	0,00	1	4,17	-	0,00	1	2,22
Ogółem	1	100,00	24	100,00	20	100,00	45	100,00

Jak wynika z powyższego, zdecydowana większość badanych mężczyzn to osoby niepozostające w żadnym związku, formalnym lub też nieformalnych. Ponad połowę badanej populacji stanowili kawalerowie (53,33%), a prawie 1/3 osoby rozwiedzione. Nieco zaskakującym może być fakt, iż w wśród rozwiedzionych przeważali skazani pierwszy raz karani, a nie recydywiści. Zaledwie nieco ponad 13% badanych zadeklarowało pozostawanie w związku. Skazani żonaci stanowili jedynie niespełna 9% badanych, pozostający w konkubinacie – prawie 4,5%. Jedna osoba w badanej populacji była wdowcem, jedna pozostawała z żoną w separacji.

Tabela nr 9. Stan cywilny (badania aktowe)

Stan cywilny	Kategoria klasyfikacyjna						Ogółem	
	młodociany		pierwszy raz karany		recydywista penitencjarny			
	lb	%	lb	%	lb	%	lb	%
kawaler	1	100,00	7	36,84	13	65,00	21	52,50
żonaty	-	0,00	1	5,26	1	5,00	2	5,00
w separacji	-	0,00	-	0,00	1	5,00	1	2,50
w konkubinacie	-	0,00	2	10,53	-	0,00	2	5,00
rozwieziony	-	0,00	8	42,11	5	25,00	13	32,50
wdowiec	-	0,00	1	5,26	-	0,00	1	2,50
Ogółem	1	100,00	19	100,00	20	100,00	40	100,00

Także badania aktowe ujawniły, iż blisko 90% badanych mężczyzn to osoby niepozostające w związku. Ponad połowę badanej populacji (52,5%) stanowili kawalerowie, a aż 32,5% – osoby rozwiedzione. W grupie kawalerów dominowali recydywiści penitencjarni, natomiast wśród rozwiedzionych – pierwszy raz karani. Zaledwie 10% badanych zadeklarowało pozostawanie w związku. Skazani żonaci oraz pozostający w konkubinacie stanowili po 5% badanych. Jedna osoba w badanej populacji była wdowcem, jedna pozostawała z małżonkiem w separacji.

Uzyskane informacje dotyczące tej kwestii mogą nasuwać przypuszczenie, że większość badanej populacji więźniów, nie posiadając uregulowanej sytuacji rodzinnej może na wolności napotkać na ogromne bariery, np. brak stałego miejsca zamieszkania czy brak wsparcia ze strony najbliższego środowiska. Dlatego też objęcie ich okresem przygotowania do zwolnienia wydaje się niezwykle pożądane.

W trakcie realizacji procesu badawczego podjęto również próbę ustalenia poziomu wykształcenia badanych więźniów. Wykształcenie, posiadanie określonych kwalifikacji zawodowych, w chwili obecnej powszechnie uznawane są za czynniki wzmacniające szanse życiowe, determinanty uczestnictwa w ważnych obszarach życia społeczno-gospodarczego, podstawę awansów zawodowo-społecznych.

Dane dotyczące tej kwestii przedstawiają tabele niżej.

Tabela nr 10. Wykształcenie (badania ankietowe)

Wykształcenie	Kategoria klasyfikacyjna						Ogółem	
	młodociany		pierwszy raz karany		recydywista penitencjarny			
	lb	%	lb	%	lb	%	lb	%
niepełne podstawowe	1	100,00	-	0	-	0,00	1	2,22
podstawowe	-	0,00	10	41,67	11	55,00	21	46,67
gimnazjalne	-	0,00	1	4,17	-	0,00	1	2,22
zawodowe	-	0,00	11	45,83	8	40,00	19	42,22
średnie	-	0,00	2	8,33	1	5,00	3	6,67
wyższe licencjackie	-	0,00	-	0,00	-	0,00	0	0,00
wyższe magisterskie	-	0,00	-	0,00	-	0,00	0	0,00
Ogółem	1	100,00	24	100,00	20	100,00	45	100,00

W badanej populacji jedynie niecałe 7% badanych mogło legitymować się wykształceniem średnim. Żaden ze skazanych uczestniczących w badaniu nie posiadał wykształcenia wyższego. Dominujące było wykształcenie zawodowe oraz podstawowe charakteryzujące blisko 90% badanej populacji. W grupie pierwszy raz karanych najwięcej było osób z wykształceniem zawodowym – 45,83%, a następnie z podstawowym – 41,67%. W populacji recydywistów penitencjarnych proporcje te były dokładnie odwrotne.

Tabela nr 11. Wykształcenie (badania aktowe)

Wykształcenie	Kategoria klasyfikacyjna						Ogółem	
	młodociany		pierwszy raz karany		recydywista penitencjarny			
	lb	%	lb	%	lb	%	lb	%
niepełne podstawowe	-	0,00	1	5,26	1	5,00	2	5,00
podstawowe	-	0,00	7	36,84	10	50,00	17	42,50
gimnazjalne	1	100,00	-	0,00	-	0,00	1	2,50
zawodowe	-	0,00	10	52,63	8	40,00	18	45,00
średnie	-	0,00	1	5,26	1	5,00	2	5,00
wyższe licencjackie	-	0,00	-	0,00	-	0,00	0	0,00
wyższe magisterskie	-	0,00	-	0,00	-	0,00	0	0,00
Ogółem	1	100,00	19	100,00	20	100,00	40	100,00

Badania aktowe wykazały, iż jedynie 5% osób posiadało wykształcenie średnie. Również 5% badanych nie ukończyło szkoły podstawowej. Żaden ze skazanych uczestniczących w badaniu nie miał wykształcenia wyższego. Wśród badanych najwięcej było osób z wykształceniem zawodowym oraz podstawowym. Charakteryzowało ono blisko 90% badanej populacji. W grupie pierwszy raz karanych dominujące było wykształcenie zawodowe, a wśród recydywistów – wykształcenie podstawowe.

Dane te wskazują, że skazani po opuszczeniu zakładu karnego nie będą mogli liczyć na uzyskanie stabilnej pozycji zawodowo-społecznej, co w znacznym stopniu utrudni im autentyczny powrót do życia w społeczeństwie.

W korespondencji z omawianym wyżej problemem pozostaje następny, czyli ustalenie statusu zawodowego badanych więźniów przed okresem skazania. Ilustrują to tabele niżej.

Tabela nr 12. Status zawodowy przed skazaniem (badania ankietowe)

Status zawodowy przed skazaniem	Kategoria klasyfikacyjna						Ogółem	
	młodociany		pierwszy raz karany		recydywista penitencjarny			
	lb	%	lb	%	lb	%	lb	%
bezrobotny bez prawa do zasiłku	1	100,00	10	41,67	6	30,00	17	37,78
bezrobotny z prawem do zasiłku	-	0,00	2	8,33	-	0,00	2	4,44
zatrudniony dorywczo	-	0,00	6	25,00	11	55,00	17	37,78
zatrudniony stale	-	0,0	6	25,00	3	15,00	9	20,00
Ogółem	1	100,00	24	100,00	20	100,00	45	100,00

Duża część skazanych przed osadzeniem w zakładzie karnym nie miała stałego źródła dochodu. Prawie 38% badanych stanowiły bowiem osoby bezrobotne i nieposiadające prawa do zasiłku. Zasiłek dla bezrobotnych przysługiwał jedynie niecałemu 4,5% badanych, a praca dorywcza stanowiła źródło dochodu niespełna 38% badanych. Stałym zatrudnieniem przed skazaniem mogło poszczycić się zaledwie 1/3 badanych. Bezrobotni bez prawa do zasiłku dominowali w grupie pierwszy raz karanych (41,67%), a zatrudnieni dorywczo w grupie recydywistów (55%).

Tabela nr 13. Status zawodowy przed skazaniem (badania aktowe)

Status zawodowy przed skazaniem	Kategoria klasyfikacyjna						Ogółem	
	młodociany		pierwszy raz karany		recydywista penitencjarny			
	lb	%	lb	%	lb	%	lb	%
bezrobotny bez prawa do zasiłku	1	100,00	8	42,11	5	26,32	14	35,90
bezrobotny z prawem do zasiłku	-	0,00	1	5,26	-	0,00	1	2,56
zatrudniony dorywczo	-	0,00	3	15,79	10	52,63	13	33,33
zatrudniony stale	-	0,00	3	15,79	2	10,53	5	12,82
brak danych	-	0,00	4	21,05	2	10,53	6	15,38
Ogółem	1	100,00	19	100,00	19	100,00	39	100,00

Prawie 36% skazanych poddanych badaniu z akt miało przed osadzeniem w zakładzie karnym status osoby bezrobotnej bez prawa do zasiłku. Zasiłek dla bezrobotnych przysługiwał jedynie ponad 2,5% badanych. Zatrudniona dorywczo przed osadzeniem była ponad 1/3 badanych. Stałe zatrudnieniem miało zaledwie niecałe 13% osób poddanych badaniu. Wśród pierwszy raz karanych przeważały osoby bezrobotne bez prawa do zasiłku, a w grupie recydywistów – zatrudnieni dorywczo. Jeden recydywista penitencjarny nie został uwzględniony w zestawieniu, gdyż przed skazaniem na karę pozbawienia wolności pobierał rentę.

Na tej podstawie można wyprowadzić wniosek, iż większość badanej populacji charakteryzowało nie tylko ubóstwo intelektualne, przejawiające się w niskim poziomie

wykształcenia, ale także ubóstwo materialne wynikające z braku stałego zatrudnienia. Wydaje się więc, że koncentracja tych dwóch wyraźnie niekorzystnych czynników będzie negatywnie oddziaływać na sytuację skazanych po opuszczeniu przez nich zakładu karnego.

Dokonując analizy porównawczej danych uzyskanych w trakcie badań ankietowych oraz danych uzyskanych z akt wydaje się, że większość z nich w znaczącym stopniu jest porównywalna, a w niektórych wypadkach zgodna. Pozwala to przypuszczać, że respondenci uczestniczący w badaniach w dużym stopniu świadomie i odpowiedzialnie udzielali odpowiedzi, czego odzwierciedleniem stały się dane uzyskane z akt skazanych.

W dziewięciu jednostkach penitencjarnych w badaniach ankietowych uczestniczyło 52 wychowawców, tym samym stanowili oni najliczniejszą grupę poddaną badaniom.

Zdecydowana większość respondentów w tej populacji badawczej to mężczyźni. W badaniach uczestniczyło 39 mężczyzn, co stanowiło 75% wszystkich respondentów w tej grupie.

Charakterystykę badanej populacji wychowawców przedstawiają poniższe tabele.

Tabela nr 14. *Wiek wychowawców*

Wiek	Liczba badanych	%
poniżej 30 lat	12	23,08
od 30 do 40 lat	31	59,61
od 40 do 50 lat	9	17,31
Ogółem	52	100,00

Wiek przeważającej części, gdyż blisko 60% badanych mieścił się w przedziale 30-40 lat. Osoby w wieku poniżej 30 lat stanowiły 23% badanych, a wieku od 40 do 50 lat – 17,3% badanych.

Tabela nr 15. *Staż pracy wychowawców*

Staż pracy	Liczba badanych	%
poniżej 5 lat	14	26,92
od 5 do 10 lat	22	42,31
od 10 do 15 lat	11	21,15
od 15 do 20 lat	3	5,77
brak danych	2	3,85
Ogółem	52	100,00

Staż pracy w zawodzie poniżej 5 lat miało 26,92% wychowawców. W zawodzie od 5 do 10 lat pracował największy odsetek wychowawców – 42,31%. Dziesięcioletni lub dłuższy staż pracy miała ponad ¼ badanych. Dwóch wychowawców nie wskazało stażu pracy.

Analiza danych zawartych w powyższych tabelach daje podstawę sądzić, że w grupie badanych wychowawców przeważają osoby w tzw. średnim wieku, ale legitymujące

się już znaczącym stażem pracy, pozwalającym na wyrażanie miarodajnych opinii na tematy podjęte w trakcie realizacji procesu badawczego.

Za niezwykle ważne z punktu widzenia efektywności stosowania art. 164 k.k.w. w praktyce penitencjarnej uznano ustalenie liczby więźniów znajdujących się pod opieką badanych wychowawców. Dane w tym zakresie przedstawia tabela niżej.

Tabela nr 16. Liczba skazanych znajdujących się pod opieką

Liczba skazanych pozostających pod opieką	Liczba badanych	%
poniżej 50	2	4,00
od 50 do 60	9	18,00
od 60 do 70	11	22,00
od 70 do 80	9	18,00
od 80 do 90	5	10,00
od 90 do 100	4	8,00
powyżej 100	6	12,00
brak danych	4	8,00
Ogółem	50	100,00

Przeprowadzone badania ilustrują znaczne obciążenie obowiązkami zawodowymi tej grupy respondentów. Zaledwie 22% wychowawców miało pod opieką mniej niż 60 skazanych, natomiast 20% sprawowało opiekę nad liczbą skazanych przekraczającą 90 osób. W badanej populacji było także dwóch wychowawców do spraw pomocy postpenitencjarnej. Jeden z nich miał w chwili prowadzenia badań około 700, a drugi około 1000 podopiecznych.

Na tej podstawie można wnioskować, że tak poważne obciążenia wychowawców nie wróżą dobrze realizacji idei indywidualnie zorientowanego przygotowania więźniów do życia na wolności.

Tabela nr 17. Liczba skazanych znajdujących się pod opieką objętych art. 164 k.k.w.

Liczba skazanych pozostających pod opieką objętych art. 164 k.k.w.	Liczba badanych	%
0	17	32,69
1	8	15,38
2	11	21,15
3	2	3,84
4	2	3,84
5	5	9,61
7	2	3,84
12	1	1,92
brak danych	4	7,69
Ogółem	52	100,00

Większość wychowawców w chwili prowadzenia badań nie miała pod opieką żadnego skazanego objętego art. 164 k.k.w. lub miała nie więcej niż dwóch takich skazanych. Jedynie w odniesieniu do niespełna 2% badanych liczba ta przekroczyła 10 osób.

W objętej badaniami grupie 38 kuratorów sądowych zdecydowaną większość stanowiły kobiety – 33 osoby. Kwestionariusz ankiety wypełniło zaledwie 5 mężczyzn kuratorów. Najliczniejszą grupę wiekową stanowili kuratorzy w przedziale wieku od 30 do 40 lat – prawie 45% badanych.

Tabela nr 18. *Wiek kuratorów*

Wiek	Liczba badanych	%
poniżej 30 lat	1	2,63
od 30 do 40 lat	17	44,74
od 40 do 50 lat	13	34,21
50 lub więcej lat	7	18,42
Ogółem	38	100,00

Staż pracy w zawodzie w badanej populacji kuratorów ilustruje z kolei poniższa tabela.

Tabela nr 19. *Staż pracy kuratorów*

Staż pracy	Liczba badanych	%
poniżej 5 lat	5	13,16
od 5 do 10 lat	13	34,22
od 10 do 15 lat	3	7,89
od 15 do 20 lat	10	26,31
20 lub więcej lat	7	18,42
Ogółem	38	100,00

Przeważającą grupę – 34,22% – stanowili kuratorzy o stażu pracy od 5 do 10 lat. Podkreślić należy jednak, że prawie 45% badanej populacji to osoby o długim, co najmniej piętnastoletnim stażu pracy.

Jak wynika z powyższych danych grupa badanych kuratorów sądowych swoją charakterystyką przypomina grupę wychowawców. Dlatego też wydaje się, że ich opinie uznawane mogą być za miarodajnie oddające istniejący stan rzeczy.

Poddanych badaniu kuratorów poproszono również o podanie informacji na temat liczby skazanych objętych art. 164 k.k.w. znajdujących się pod ich opieką. Dane na ten temat zawiera tabela niżej.

Tabela nr 20. Liczba skazanych pozostających pod opieką objętych art. 164 kk

Liczba skazanych pozostających pod opieką objętych art. 164 k.k.w.	Liczba badanych	%
0	20	52,64
1	8	21,06
2	1	2,63
3	1	2,63
5	3	7,89
6	3	7,89
8	1	2,63
24	1	2,63
Ogółem	38	100,00

W momencie prowadzenia badań ponad połowa kuratorów (52,64%) nie miała pod opieką żadnego skazanego objętego okresem przygotowania do zwolnienia. Nieco ponad 1/5 sprawowała opiekę w stosunku do 1 skazanego objętego art. 164 k.k.w. lub też miała pod opieką więcej niż 1 skazanego (od 2 do 8 skazanych). Wyjątek w tej grupie stanowił kurator oddelegowany do pełnienia obowiązków w Zakładzie Karnym w Białymstoku, który sprawował opiekę w stosunku aż do 24 skazanych objętych okresem przygotowania do zwolnienia.

Prezentowane dane empiryczne zdają się uzasadniać wysuniętą wcześniej tezę, że stosowanie art. 164 k.k.w. w praktyce penitencjarnej uzależnione jest częściej od warunków organizacyjnych przyjętych w danej jednostce penitencjarnej, niż od rozwiązań systemowych w tym zakresie.

3. Tryb postępowania przy wyznaczeniu okresu przygotowania do wolności

Zgodnie z art. 164 k.k.w. okresem przygotowania do zwolnienia można objąć skazanego na 6 miesięcy przed zakończeniem przez niego kary lub przewidywanym warunkowym zwolnieniem. Decyzję w tym przedmiocie podejmuje sąd penitencjarny lub za zgodą skazanego komisja penitencjarna.

Z analizy akt skazanych wynika, iż organem, który w większości przypadków ustalił okres przygotowania do zwolnienia była komisja penitencjarna. Aż 90% badanych zostało objętych art. 164 k.k.w. na podstawie decyzji komisji penitencjarnej, a zaledwie 10% okres przygotowania do zwolnienia ustalił sąd penitencjarny. We wszystkich sytuacjach, gdy sąd penitencjarny wyznaczył skazanemu okres przygotowania do zwolnienia następowało to w orzeczeniu o odmowie udzielenia warunkowego przedterminowego zwolnienia.

W badanej populacji przeważali skazani, których art. 164 k.k.w. objęto przed przewidywanym warunkowym zwolnieniem. Stanowili oni 80% badanych.

Tabela nr 21. Tryb objęcia art. 164 k.k.w. (badania aktowe)

Objęcie skazanego art. 164 k.k.w.	przed końcem kary		przed przewidywanym warunkowym zwolnieniem		Ogółem	
	lb	%	lb	%	lb	%
sąd penitencjarny	-	0,00	4	12,50	4	10,00
komisja penitencyjarna	8	100,00	28	87,50	36	90,00
Ogółem	8	100,00	32	100,00	40	100,00

Czas trwania okresu przygotowania do zwolnienia w odniesieniu do połowy populacji badanych wyniósł 6 miesięcy, czyli ustalony był w maksymalnym przewidzianym przez ustawodawcę wymiarze. Trzymiesięczny okres wyznaczono 47,5% badanych. Jeden skazany był objęty okresem przygotowania do zwolnienia w wymiarze 5 miesięcy.

Podobne wyniki otrzymano w badaniach przeprowadzonych z zastosowaniem kwestionariusza ankiety. Większość skazanych objętych badaniami wskazała, iż okresem przygotowania do zwolnienia zostali objęci na podstawie decyzji komisji penitencjarnej. Osoby, którym komisja penitencyjarna wyznaczyła okres przygotowania do zwolnienia stanowiły bowiem 66,67% respondentów w tej grupie. Z kolei 26,67% badanych zostało objętych art. 164 k.k.w. na mocy orzeczenia sądu penitencjarnego.

W przypadku, gdy o objęciu skazanego okresem przygotowania do zwolnienia decydował sąd penitencjarny, najczęściej następowało to w orzeczeniu o odmowie udzielenia warunkowego zwolnienia. Sytuacja taka zaistniała w odniesieniu do 33,33% badanych. Zaledwie 13,33% respondentów wskazało, że art. 164 k.k.w. objęto ich w orzeczeniu o udzieleniu warunkowego zwolnienia. Ponad połowa skazanych – 53,33% – nie określiła, czy wyznaczenie omawianego okresu przez sąd penitencjarny nastąpiło w orzeczeniu o udzieleniu, czy o odmowie udzielenia warunkowego przedterminowego zwolnienia.

Także badania przeprowadzone przez M. Kiryluk²²⁴ potwierdzają, że z reguły decyzję o wyznaczeniu okresu przeznaczonego na przygotowanie do życia po zwolnieniu podejmują komisje penitencjarne. Sądy penitencjarne korzystają z tej możliwości bardzo rzadko. Wśród 150 przeanalizowanych przez Autorkę spraw były bowiem tylko 4 przypadki ustanowienia tego okresu przez sąd penitencjarny. Każdorazowo nastąpiło w orzeczeniu odmawiającym udzielenia warunkowego przedterminowego zwolnienia.

Większość respondentów – 55,56% – instytucją przewidzianą w art. 164 k.k.w. objęto przed przewidywanym warunkowym zwolnieniem. W przypadku 28,89% badanych nastąpiło to przed końcem kary. Pozostali skazani nie wskazali, w jakim momencie wyznaczono im okres przygotowania do zwolnienia.

Czas trwania okresu przygotowania do zwolnienia w odniesieniu do 24,44% osób wyniósł 6 miesięcy, czyli ustalony był w maksymalnym wymiarze. Trzymiesięczny okres wyznaczono 22,22% badanych, a czteromiesięczny – 4,44% skazanych. Dwóch respondentów wskazało na dłuższy niż 6-miesięczny czas trwania okresu przygotowania do zwolnienia. W przypadku jednego skazanego miałyby to być okres roczny, a w przypadku drugiego dwuletni. Być może osoby te czas pozostały im do końca kary pozba-

²²⁴ M. Kiryluk, Udział kuratora sądowego w przygotowaniu skazanego do życia po zwolnieniu – w trybie art. 164 k.k.w. (w: Wykonywanie środków probacji i readaptacji skazanych w Polsce, Biuletyn RPO nr 59, Warszawa 2008, s. 208.

wienia wolności mylnie utożsamiały z okresem przygotowania do zwolnienia z zakładu karnego. Niestety, aż 44,44% badanych nie potrafiło określić jak długi wyznaczono im okres przygotowania do zwolnienia.

Powyższe dane wskazują, że w zdecydowanej większości przypadków okres przygotowania do zwolnienia wyznaczany był w maksymalnym wymiarze, a tylko wobec nielicznych skazanych ustanowiony był krótszy czas jego trwania.

Odsetek osób, które nie potrafiły wskazać w jakim trybie zostały objęte art. 164 k.k.w., jaki był czas trwania w ich przypadku okresu przygotowania do zwolnienia oraz czy wyznaczono go przed końcem kary, czy przed przewidywanym warunkowym zwolnieniem pozwala wysnuć wniosek, iż skazani ci nie mieli podstawowej wiedzy na temat instytucji wobec nich zastosowanej. Taki stan rzeczy może stawiać pod znakiem zapytania świadome, a przez to aktywne uczestnictwo skazanego w działaniach podejmowanych na rzecz jego społecznej readaptacji.

Uczestniczący w badaniach ankietowych skazani zostali poproszeni o wskazanie powodów uczestnictwa w okresie przygotowania do zwolnienia. Z tym samym pytaniem zwrócono się również do kuratorów sądowych oraz wychowawców.

Tabela nr 22. Powody uczestnictwa w okresie przygotowania do zwolnienia (badania ankietowe)²²⁵

Powody uczestnictwa skazanych w okresie przygotowania do zwolnienia	Liczba badanych	%
uzyskanie pomocy w przewyciężeniu spodziewanych problemów	21	46,66
znalezienie miejsca zamieszkania	21	46,66
chęć szybkiego usamodzielnienie się na wolności	18	40,00
znalezienie pracy na wolności	17	37,77
chęć nawiązania kontaktu z rodziną	15	33,33
chęć zacieśnienia więzi z rodziną	13	28,88
uzyskanie pozytywnej opinii do warunkowego zwolnienia	11	24,44
możliwość utrzymania się na wolności	10	22,22
obawa przed powrotem do życia na wolności	9	20,00
możliwość uzyskania przepustek	7	15,55
rozpoczęcie lub kontynuacja nauki na wolności	3	6,66
uczestnictwo innych skazanych	1	2,22
namowa wychowawcy	1	2,22
inne	1	2,22
brak danych	1	2,22

Otrzymane wyniki obrazują jak bardzo zróżnicowane były powody, dla których skazani decydowali się na objęcie ich okresem przygotowania do zwolnienia. Ponad 46% respondentów miało nadzieję na uzyskanie pomocy w przewyciężeniu trudności, które oczekiwały ich po zwolnieniu z zakładu karnego lub dzięki działaniom podjętym w okresie przygotowania do zwolnienia chciało jak najszybciej usamodzielnić się po wyjściu na wolność (40% badanych). Znaczna część skazanych (84,43% badanych) liczyła, że objęcie ich art. 164 k.k.w. ułatwi im znalezienie pracy i miejsca zamieszkania.

²²⁵ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli wybrać 5 odpowiedzi.

Ponad 60% respondentów chciało z kolei w trakcie okresu przygotowania do zwolnienia uregulować swoją sytuację rodzinną. Co czwarty z badanych zakładał, że objęcie go art. 164 k.k.w. będzie miało wpływ na wydanie pozytywnej opinii do warunkowego zwolnienia, a co szósty kierował się chęcią uzyskania przepustki z art. 165 § 2 k.k.w.. Jeden ze skazanych jako powód wskazał potrzebę odbycia terapii kontroli agresji.

Analizując wypowiedzi skazanych wydaje się, że w zdecydowanej większości głównymi powodami ich uczestnictwa w programie była nadzieja na udany powrót do życia w społeczeństwie i odnalezienie w nim swojego miejsca.

Omawiany wyżej problem był również przedmiotem badań przeprowadzonych wśród kuratorów. Ich opinie na ten temat zawiera tabela niżej.

Tabela nr 23. Powody uczestnictwa skazanych w okresie przygotowania do zwolnienia w opinii kuratorów (badania ankietowe)²²⁶

Powody uczestnictwa skazanych w okresie przygotowania do zwolnienia w opinii kuratorów	Liczba badanych	%
możliwość uzyskania przepustek	27	71,05
uzyskanie pozytywnej opinii do warunkowego zwolnienia	27	71,05
namowa wychowawcy	18	47,36
uzyskanie pomocy w przewyżczeniu spodziewanych problemów	18	47,36
znalezienie miejsca zamieszkania	18	47,36
znalezienie pracy na wolności	14	36,84
możliwość utrzymania się na wolności	6	15,78
uczestnictwo innych skazanych	6	15,78
decyzja sądu penitencjarnego	5	13,15
obawa przed powrotem do życia na wolności	5	13,15
nawiązanie kontaktu z rodziną	4	10,52
chęć szybkiego usamodzielnienia się na wolności	4	10,52
zacieśnienie więzi rodzinnych	1	2,63
rozpoczęcie lub kontynuacja nauki na wolności	1	2,63
inne	3	6,66

Jak wskazują powyższe dane odmienne zapatrywanie na omawianą kwestię zdają się prezentować kuratorzy sądowi. W większości uznali oni bowiem, iż skazani decydując się na objęcie art. 164 k.k.w. nad pomoc w społecznej readaptacji przedkładają chęć uzyskania bardziej doraźnych korzyści, czyli pozytywnej opinii do warunkowego zwolnienia oraz przepustki programowej. Co więcej, wśród *innych* przyczyn badani wymienili także oczekiwanie skazanych na przetransportowanie ich do zakładu karnego położonego najbliżej miejsca przyszłego zamieszkania oraz na złożenie wniosku przez kuratora o warunkowe przedterminowe zwolnienie. Ponad 47% badanych było przekonanych, że decydującym czynnikiem jest w tym zakresie namowa wychowawcy. Zaprezentowane opinie kuratorów niewątpliwie mogą budzić pewne obawy. Wydaje się bowiem, że kuratorzy sądowi w niewielkim zakresie będą angażować się w działania podejmowane na rzecz przygotowania skazanych do zwolnienia, jeśli w intencjach osób

²²⁶ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli wybrać 5 odpowiedzi.

objętych art. 164 k.k.w. dostrzegą tylko chęć korzystania z pewnych ulg i korzyści, a nie potrzebę uzyskania realnej pomocy.

Część respondentów dostrzegła jednakże, iż skazani mają nadzieję na uregulowanie w okresie przygotowania do zwolnienia swoich podstawowych potrzeb życiowych, czyli znalezienia miejsca zamieszkania (47,36%), zatrudnienia (36,84%) lub innego źródła uzyskania środków finansowych na utrzymanie się (15,78%).

Trzecią grupę, do której zwrócono się o opinię na temat omawianej wyżej kwestii byli wychowawcy. Wypowiedzi ich zawiera tabela niżej

Tabela nr 24. *Przyczyny uczestnictwa skazanych w okresie przygotowania do zwolnienia w opinii wychowawców (badania ankietowe)*²²⁷

Powody uczestnictwa skazanych w okresie przygotowania do zwolnienia w opinii wychowawców	Liczba badanych	%
znalezienie pracy na wolności	29	55,76
możliwość uzyskania przepustek	28	53,84
uzyskanie pozytywnej opinii do warunkowego zwolnienia	27	51,92
znalezienie miejsca zamieszkania	27	51,92
uzyskanie pomocy w przezwyciężeniu spodziewanych problemów	26	50,00
obawa przed powrotem do życia na wolności	14	26,92
możliwość utrzymania się na wolności	11	21,15
nawiązanie kontaktu z rodziną	9	17,30
chęć szybkiego usamodzielnienia się na wolności	8	15,38
decyzja sądu penitencjarnego	7	13,46
uczestnictwo innych skazanych	6	11,53
zacieśnienie więzi rodzinnych	5	9,61
rozpoczęcie lub kontynuacja nauki na wolności	3	5,76
inne	1	1,92

Prezentowane dane wskazują, że ponad połowa badanych była zdania, podobnie, jak to miało miejsce w odniesieniu do kuratorów sądowych, że **skazani wyrażając zgodę na objęcie ich art. 164 k.k.w.** kierują się przede wszystkim chęcią uzyskania przepustek (53,84%) i pozytywnej opinii do warunkowego przedterminowego zwolnienia (51,92%). Jedna z badanych osób wyraziła pogląd, iż celem skazanych jest po prostu *wydobycie pieniędzy od uczciwych obywateli*. Należy jednak zwrócić uwagę, że liczna grupa badanych wychowawców dostrzegła nadzieję skazanych na uzyskanie pomocy w pokonaniu oczekujących ich problemów (50%) oraz w znalezieniu pracy (55,76%) i miejsca zamieszkania po zwolnieniu (51,92%). Co czwarty z respondentów jako powód wskazał obawę więźniów przed powrotem do życia na wolności.

Reasumując, uzyskane w trakcie prowadzonych badań na temat powodów uczestnictwa skazanych w okresie przygotowania do zwolnienia rozbieżności w opiniach poszczególnych grup respondentów wskazują, jak złożony i mało rozpoznany jest to problem.

Odpowiedzi udzielone przez skazanych mogą bowiem sugerować, iż to przede wszystkim lęk przed problemami ujawniającymi się w wielu sferach ich życia po zwol-

²²⁷ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli wybrać 5 odpowiedzi.

nieniu stanowi główny powód uczestnictwa w okresie przygotowania do zwolnienia. Decydując się na objęcie art. 164 k.k.w. więźniowie jeszcze w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności oczekują rozwiązania spodziewanych trudności poprzez własne działanie lub, niewątpliwie w wielu wypadkach, poprzez wysiłki podejmowane przez inne podmioty. Na tej podstawie można postawić tezę, że skazani mają świadomość barier i problemów, jakie napotkają po wyjściu na wolność.

Natomiast w przekonaniu znacznej części kuratorów i wychowawców motywy, którymi kierują się skazani są znacznie bardziej prozaiczne. Na podstawie ich opinii, można wyprowadzić wniosek, iż otrzymanie zgody na czasowe opuszczenie zakładu karnego i pozytywnej opinii stanowi dla więźniów cel sam w sobie, a nie jedynie środek służący do osiągnięcia wyznaczonych zamierzeń. Nie powinno jednak dziwić, że dla osób przebywających w zakładach karnych czasem nawet przez wiele lat szansa otrzymania przepustki może stanowić dodatkową motywację. Bez wątpienia jednak powody uczestnictwa skazanych w okresie przygotowania do zwolnienia są bardzo złożone, tak jak złożone są problemy, z którymi będą musieli zmierzyć się po opuszczeniu więzienia.

Zasygnalizowana wyżej rozbieżność opinii dotyczących omawianej kwestii podkreśla jej złożoność, wieloaspektowość, zależność od subiektywnych ocen. Dlatego też trudno jest jednoznacznie określić, która z uczestniczących w badaniu grupa respondentów była bardziej wiarygodna w formułowaniu swoich poglądów. Należy jednak podkreślić, że omawiany problem może mieć kluczowe znaczenie dla powodzenia, bądź też porażki podejmowanych działań na rzecz przygotowania skazanego do życia na wolności.

4. Program wolnościowy

W art. 164 k.k.w. ustawodawca nie sprecyzował jakie konkretnie czynności należy przedsięwziąć w celu przygotowania skazanego do zwolnienia, ani jakie podmioty powinny w tym procesie uczestniczyć. W omawianym przepisie ograniczono się jedynie do stwierdzenia, iż wszelkie podejmowane działania powinny spełniać kryterium „niezbędności”, a skazanemu należy umożliwić kontakt z kuratorem sądowym lub podmiotami, których celem działania jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych. Bez względu jednak na to, jakie działania i przez jakie podmioty zostaną podjęte, aby mogły okazać się skuteczne powinny być odpowiednio zaplanowane. Dlatego też pierwszy krok w procesie przygotowania skazanego objętego art. 164 k.k.w. do życia na wolności polega na opracowaniu tzw. programu wolnościowego. Opracowanie programu jest etapem pierwszym, ale z pewnością nie najłatwiejszym, gdyż należy przygotować go indywidualnie dla każdej osoby objętej okresem przygotowania do zwolnienia i po całościowej analizie jej sytuacji życiowej. Sporządzony program powinien zawierać diagnozę problemów, które mogą skazanemu utrudnić readaptację społeczną, a także postulowane sposoby przezwyciężenia oczekiwanych trudności. Tym samym program wolnościowy nakłada na skazanego określone obowiązki, których realizacja ma ułatwić mu powrót do życia na wolności.

Podmioty uczestniczące w opracowaniu programu wolnościowego dla badanej grupy skazanych ilustruje tabela niżej.

Tabela nr 25. Podmioty uczestniczące w opracowaniu programu wolnościowego (badania aktowe)

Podmioty uczestniczące w opracowaniu programu wolnościowego	Liczba badanych	%
skazany i wychowawca	17	42,50
skazany i kurator	14	35,00
brak danych	9	22,50
Ogółem	40	100,00

Badania aktowe wykazały, iż w opracowaniu programu wolnościowego najczęściej, obok samego skazanego, brali udział wychowawcy więzienni – ponad 42% przypadków. Nieco rzadziej (35% badanych spraw) w pracy nad programem uczestniczył skazany i kurator sądowy. Należy podkreślić, że zasada opracowywania programu wolnościowego przez kuratora i skazanego najczęściej miała miejsce w tych jednostkach penitencjarnych, gdzie kurator pełnił stały dyżur dla skazanych. W trakcie dokonanej analizy akt nie stwierdzono, aby w gronie podmiotów biorących udział w opracowaniu programu wolnościowego znajdowały się jakiegokolwiek stowarzyszenia, fundacje, organizacje lub instytucje, których celem działania jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych.

W trakcie realizacji badań nie udało się zidentyfikować niestety, ani jednego przypadku, w którym praca nad programem byłaby wspólnym zadaniem skazanego, wychowawcy oraz kuratora sądowego. Taka sytuacja wydaje się być jednak najbardziej pożądaną. Dzięki współuczestnictwu wychowawcy i kuratora w tym zakresie możliwe byłoby najpełniejsze zobrazowanie sytuacji i problemów skazanego, czego pozytywną konsekwencją stałoby się wyznaczenie takich obowiązków skazanemu, których realizacja faktycznie ułatwiłaby mu powrót do społeczeństwa.

Otrzymane wyniki znajdują odzwierciedlenie także w badaniach M. Kiryluk²²⁸. Wykazały one, iż zadanie opracowania programu wolnościowego spoczywa w głównej mierze na wychowawcach więziennych. Tylko w jednym przypadku, spośród 151 zbadanych spraw, wychowawca nie brał udziału w opracowaniu programu. W odniesieniu do 66 skazanych do współpracy w tym zakresie włączyli się kuratorzy sądowi, a jedynie w dwóch inne podmioty: rodzice skazanego i przyszły pracodawca.

Z ankiet wypełnionych przez skazanych wynika natomiast, iż 93,33% tej populacji badanych brało udział w opracowaniu programu wolnościowego. W zadaniu tym nie uczestniczyło zaledwie 4,44% badanych. Wśród podmiotów, które brały udział w opracowaniu programu wolnościowego skazani wymieniali w równej liczbie przypadków kuratorów sądowych (44,44% badanych) lub wychowawców (44,44% badanych). Nieliczna grupa respondentów (6,67%) wskazała na uczestnictwo zarówno kuratora, jak i wychowawcy w pracy nad programem.

Wśród kuratorów 60,53% osób potwierdziło swój udział w pracy nad programem wolnościowym. Pozostali respondenci (39,47%) jako powód, dla którego nie uczestniczą w opracowaniu programu dla skazanych w zdecydowanej większości wskazali brak zaproszenia ze strony administracji więziennej. Na argument ten powołało się aż 73,33%

²²⁸ M. Kiryluk, Przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu (w trybie art. 164 i 165 k.k.w.), Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa, Część IV. Wybrane instytucje kodeksu karnego wykonawczego w praktyce penitencjarniej, Biuletyn RPO nr 42, Warszawa, s. 365-366.

kuratorów nie biorących udziału w opracowaniu programu. Inni respondenci z tej grupy w ogóle nie widzieli takiej potrzeby (13,33% badanych) lub jako przyczynę wymienili po prostu niechęć do brania udziału w pracy nad programem (6,67% badanych).

Kuratorzy, którzy w swojej pracy zawodowej podejmują się opracowania programu wolnościowego w większości udział w pracy nad programem proponują także skazanym (54,17% badanych). Wśród przyczyn braku takiej propozycji kuratorzy wskazywali na niechęć samych skazanych do uczestnictwa w opracowywaniu programu (12,5% badanych), zbyt dużą liczbą skazanych znajdujących się pod opieką (8,33% badanych), a także brak kontaktu ze skazanymi oraz uzależnienie udziału skazanego od decyzji dyrekcji zakładu karnego (łącznie 25% badanych).

Także blisko 66% badanych wychowawców stwierdziło, iż uczestniczy w opracowywaniu programu wolnościowego. Pozostali wychowawcy w większości nie biorą udziału w pracy nad programem, gdyż jest on opracowywany przez kuratora sądowego. Ponadto, w grupie wychowawców uczestniczących w pracy nad programem wolnościowym 62,16% przedkłada skazanym propozycję wzięcia udziału w tym zadaniu. Brak takiej oferty skierowanej do osób objętych art. 164 k.k.w. wychowawcy uzasadniali przede wszystkim zbyt dużą liczbą skazanych znajdujących się pod opieką – 32,42% badanych.

Jak zauważono wyżej, pozytywne efekty działań ujętych w programie wolnościowym uzależnione są w dużej mierze od osobistego zaangażowania skazanego. Dane na ten temat zawiera poniższa tabela.

Tabela nr 26. *Udział skazanego w opracowaniu programu wolnościowego (badania ankietowe)*

Udział skazanego w opracowaniu programu wolnościowego	Liczba badanych	%
wszystkie zadania ustalono po konsultacji ze mną	35	77,78
część zadań narzucono mi, pozostałe ustalono po konsultacji ze mną	2	4,44
jedynie zaakceptowałem program opracowany przez inne podmioty	1	2,22
inny sposób	4	8,89
brak danych	3	6,67
Ogółem	45	100,00

Dane zawarte w tabeli obrazują pozytywne zjawisko. Zdecydowana większość skazanych swój udział w opracowaniu programu wolnościowego oceniła jako aktywny. Ponad 82% badanych stwierdziło bowiem, iż miało możliwość wyrażenia opinii na temat każdego lub przynajmniej części zadań, do których realizacji zostali zobowiązani w programie. Zaledwie jedna osoba przyznała, że jej udział w pracy nad programem polegał jedynie na akceptacji przedłożonego programu. Niecałe 10% respondentów swój wkład w opracowanie programu określiło jako *inny*. Dwóch skazanych scharakteryzowało go następującymi słowami: *sam ustalałem program, sam go stworzyłem, miałem własne propozycje, których nie wzięto pod uwagę*²²⁹.

²²⁹ Zachowana oryginalna pisownia respondenta.

W trakcie realizacji procesu badawczego poruszono również skazanych o ocenę przygotowanych dla nich programów wolnościowych. Opinie na ten temat zawiera tabela niżej.

Tabela nr 27. Program wolnościowy w ocenie skazanych (badania ankietowe)

Program wolnościowy w ocenie skazanych	Liczba badanych	%
bardzo dobry, w pełni dostosowany do moich potrzeb	16	35,56
dobry, dostosowany do większości moich potrzeb	17	37,78
średni, dostosowany do niektórych moich potrzeb	6	13,33
niedostosowany do moich potrzeb	3	6,67
brak zdania na ten temat	2	4,44
brak danych	1	2,22
Ogółem	45	100,00

Udział skazanych w pracy nad programem znajduje swoje odzwierciedlenie w dokonanej przez nich ocenie przygotowanego programu. W poddanej badaniu grupie ponad 35% osób określiło program jako bardzo dobry, a ponad 37% respondentów dało mu ocenę dobrą. Na tej podstawie można wysnuć wniosek, iż ponad 70% badanych było zadowolonych z przygotowanych dla nich programów wolnościowych. Za ledwie niecałe 7% badanych oceniło przygotowany dla nich program jednoznacznie negatywnie.

Poproszeni o scharakteryzowanie swojego udziału w opracowaniu programu wolnościowego dla skazanego kuratorzy najczęściej twierdzili, iż opracowując program konsultują wszystkie jego elementy ze skazanym – 46,67% badanych. Jednak niemal równa liczba respondentów wskazała, że opracowuje program samodzielnie i przedstawia go skazanemu jedynie do akceptacji – 43,33% badanych. Pozostałe 10% kuratorów, określając swój udział w opracowaniu programu, wybrało odpowiedź *narzucam skazanemu pewne zdania, a pozostałe ustalają po konsultacji z nim*.

Natomiast udział wychowawców w opracowaniu programu wolnościowego ograniczał się w większości przypadków do udzielania informacji o sytuacji skazanego niezbędnych do opracowania programu (38,10% badanych) oraz do pomocy innym podmiotom w opracowaniu programu (19,05% badanych). Nieco ponad 30% respondentów w tej grupie brało na siebie ciężar całościowego opracowania programu. W pracy nad programem narzucenie skazanemu pewnych zadań i ustalenie reszty po konsultacji z nim zadeklarowało 11,09%, a samodzielne opracowanie programu i przedstawienie go skazanemu jedynie do akceptacji lub opracowanie programu przy jednoczesnej konsultacji wszystkich jego elementów ze skazanym wskazało po 9,52% osób w tej grupie. Interesujący jest fakt, że 11,90% respondentów stwierdziło, iż ich zadaniem jest kontrola opracowania programu przez inne podmioty.

Zaprezentowane powyżej wyniki uzasadniają wniosek, iż w większości przypadków program wolnościowy powstaje w wyniku wspólnej pracy kuratora sądowego oraz skazanego objętego art. 164 k.k.w. Co prawda, w opinii części kuratorów udział skazanych ogranicza się jedynie do przyjęcia przedstawionego im programu, to jednak większość potwierdza wkład skazanych w pracę nad wszystkimi lub niektórymi elementami programu. Odmierna jest natomiast rola wychowawców w tym zakresie. Najczęściej nie

biorą oni na siebie ciężaru całościowego opracowania programu, a jedynie udzielają wsparcia kuratorom, np. poprzez dostarczanie niezbędnych informacji.

Sytuacja, w której osoba objęta art. 164 k.k.w. bierze czynny udział w tworzeniu każdego z punktów programu wydaje się być najbardziej pożądaną. Przede wszystkim wpływa ona na ocenę programu przez skazanego oraz poczucie, że program jest dostosowany do jego indywidualnej sytuacji życiowej. Ponadto, świadome i aktywne uczestnictwo w pracy nad programem może następnie przekładać się także na zaangażowanie w realizację wyznaczonych zadań. Należy jednak podkreślić, iż narzucenie skazanemu pewnych obowiązków również znajduje swoje uzasadnienie. Jako przykład w tym zakresie mogą służyć osoby uzależnione od alkoholu lub środków odurzających. Niepodjęcie przez nie lub zaniechanie leczenia uzależnienia w okresie przygotowania do zwolnienia z zakładu karnego może zniweczyć wszelkie inne wysiłki podejmowane na rzecz ułatwienia im społecznej readaptacji.

Mając na uwadze wagę problemu aktywnego uczestnictwa skazanych w procesie przygotowania programu wolnościowego poproszono w trakcie realizacji procesu badawczego o wyrażenie opinii na ten temat kuratorów i wychowawców. Niestety uzyskane dane empiryczne wskazują, że uczestnictwo skazanych w pracy nad programem wolnościowym inaczej jest postrzegane przez nich samych, a zupełnie odmienne zdanie na ten temat zdają się mieć kuratorzy i wychowawcy. Ilustruje to tabela niżej.

Tabela nr 28. *Udział skazanych w opracowaniu programu wolnościowego w ocenie kuratorów (badania ankietowe)*

Udział skazanych w opracowaniu programu wolnościowego w ocenie kuratorów	Liczba badanych	%
przeważnie zgłaszają tylko roszczenia	11	28,95
biorą aktywny udział w opracowaniu programu	6	15,79
nie przejawiają zainteresowania wzięciem udziału w opracowywaniu programu	6	15,79
jedynie akceptują przedstawiony program	5	13,16
konsultuje się z nimi niektóre elementy programu	4	10,53
nie dotyczy	6	15,79
Ogółem	38	100,00

Większość kuratorów udział skazanych w opracowaniu programu wolnościowego oceniła negatywnie. Blisko 60% respondentów stwierdziło, że skazani albo w ogóle nie przejawiają zainteresowania pracą nad programem (15,79% badanych) albo ich udział ogranicza się do zgłaszania roszczeń (28,95% badanych) lub zaakceptowania przedłożonego im programu (13,16% badanych). Zaledwie zdaniem ¼ kuratorów skazani biorą aktywny udział w tworzeniu całego programu lub niektórych z jego elementów.

Tabela nr 29. *Udział skazanych w opracowaniu programu wolnościowego w ocenie wychowawców (badania ankietowe)*

Udział skazanych w opracowaniu programu wolnościowego w ocenie wychowawców	Liczba badanych	%
jedynie akceptują przedstawiony program	13	25,00
przeważnie zgłaszają tylko roszczenia	10	19,23
biorą aktywny udział w opracowaniu programu	9	17,30
nie przejawiają zainteresowania udziałem w opracowaniu programu	8	15,38
konsultuje się z nimi niektóre elementy programu	8	15,38
nie dotyczy	3	5,76
w inny sposób	1	1,92
Ogółem	52	100,00

Podobny, jak kuratorzy, pogląd na omawiany temat zaprezentowali wychowawcy. Dokładnie 25% respondentów stwierdziło, iż udział skazanych w tworzeniu programu zawęży się jedynie do jego zaakceptowania, a prawie co piąty badany był zdania, że polega on tylko na zgłaszaniu roszczeń. W opinii nieco ponad 15% badanych skazani w ogóle nie przejawiają zainteresowania pracą nad przeznaczonym dla nich programem wolnościowym.

Deklarowana przez skazanych aktywność w tworzeniu programu wolnościowego nie znajduje potwierdzenia w opiniach kuratorów i wychowawców. Być może zgłaszanie żądań w wyobrażeniu części skazanych stanowi czynny udział w pracy nad programem. Być może także uzewnętrznia się w ten sposób nabyty w trakcie pobytu za więziennymi murami syndrom wyuczzonej bezradności. Za taką interpretacją mogłyby przemawiać napotymane przez kuratorów i wychowawców problemy w trakcie opracowywania programu, które ilustruje tabela niżej.

Tabela nr 30. *Problemy kuratorów w opracowaniu programu wolnościowego (badania ankietowe)²³⁰*

Problemy kuratorów w opracowaniu programu wolnościowego	Liczba badanych	%
roszczeniowa postawa skazanych	24	63,15
zbyt małe wsparcie ze strony podmiotów, których celem działania jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych	13	34,21
brak informacji o sytuacji skazanego po opuszczeniu zakładu karnego	9	23,68
zbyt małe zaangażowanie skazanych w opracowanie programu	7	18,42
zbyt małe wsparcie ze strony wychowawców	6	15,78
brak czasu na kontakt ze skazanym	5	13,15
zbyt duża ilość skazanych znajdujących się pod opieką	3	7,89

Jak wynika z powyższych danych dla zdecydowanej większości badanych kuratorów poważnym problemem w pracy nad programem wolnościowym jest postawa samych skazanych, czyli wysuwanie przez nich jedynie roszczeń lub znikome zaangażowanie w pracę nad programem. Trudności tej natury wskazało łącznie 81,57% badanych. Wielu

²³⁰ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli wybrać 3 odpowiedzi.

kuratorów (34,21%) zasygnalizowało również brak wsparcia w opracowaniu programu ze strony innych podmiotów: stowarzyszeń, organizacji, fundacji i instytucji, których celem działania jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych oraz wychowawców więziennych. Dość duży odsetek badanych kuratorów (23,68%) trudności w opracowaniu programu wolnościowego dopatruje się również w braku informacji odnośnie sytuacji skazanego po opuszczeniu przez niego zakładu karnego. Jednakże, należy wskazać, iż to właśnie do zakresu działań kuratora należy, np. rozpoznanie środowiska rodzinnego skazanego i na tej podstawie ustalenie, czy zwalniany może liczyć na przyjęcie przez najbliższych i pomoc z ich strony, czy raczej powinien unikać dawnego otoczenia, ze względu na jego negatywny wpływ. Oczywiście problem tego rodzaju może powstać w sytuacji, gdy inny kurator będzie właściwy ze względu na miejsce odbywania kary przez skazanego niż kurator właściwy ze względu na przyszłe miejsce zamieszkania skazanego.

Poproszeni o opinię odnośnie omawianego wyżej problemu wychowawcy wskazali na podobne bariery jakie sygnalizowali kuratorzy. Przedstawia je tabela niżej.

Tabela nr 31. *Problemy wychowawców w opracowaniu programu wolnościowego (badania ankietowe)*²³¹

Problemy wychowawców w opracowaniu programu wolnościowego	Liczba badanych	%
zbyt małe zaangażowanie skazanych w opracowanie programu	17	32,69
roszczeniowa postawa skazanych	12	23,07
zbyt duża ilość skazanych znajdujących się pod opieką	11	21,15
brak informacji o sytuacji skazanego po opuszczeniu zakładu karnego	8	15,38
zbyt małe wsparcie ze strony kuratorów sądowych	6	11,53
zbyt małe wsparcie ze strony podmiotów, których celem działania jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych	6	11,53
brak czasu na kontakt ze skazanym	4	7,69

Największe problemy w pracy nad tworzeniem programu wolnościowego, zdaniem wychowawców więziennych, związane są z postawą roszczeniową skazanych oraz ich niewielkim zaangażowaniem w pracę nad programem. Trudności takie wskazało ponad 55% badanych wychowawców. Dla prawie ¼ respondentów istotnym problemem jest brak czasu spowodowany koniecznością podejmowania spraw i rozwiązywania problemów zbyt dużej liczby podopiecznych. Argument ten nie jest bez znaczenia, jeśli weźmie się pod uwagę, iż w badanej populacji tylko 22% wychowawców miało pod opieką mniej niż 60 skazanych, a aż 30% sprawowało pieczę nad liczbą skazanych przekraczającą 80 osób. Zdecydowanie mniejsza, niż w przypadku kuratorów była liczba osób, dla których problemem w pracy nad programem wolnościowym jest brak wsparcia ze strony innych podmiotów. W grupie kuratorów problem taki sygnalizowała prawie połowa badanych, natomiast w odniesieniu do wychowawców więziennych problem takiej natury napotkało nieco ponad 23% badanych. Wynik ten jest jednak adekwatny do roli jaką pełnią wychowawcy w pracy nad programem. Większość bowiem zadeklarowała, iż ich udział w tym zadaniu ogranicza się do udzielania pomocy innym podmiotom.

²³¹ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli wybrać 3 odpowiedzi.

Reasumując, z danych empirycznych zebranych w trakcie realizacji badań wynika, że zarówno kuratorzy, jak i wychowawcy wśród barier utrudniających im opracowanie programu wolnościowego wskazują głównie na czynniki związane z osobą skazanego, w tym roszczeniowość postaw, bierność, brak zainteresowania. Dalej wymieniane są czynniki natury organizacyjnej, w tym m.in. brak wsparcia i współpracy z innymi podmiotami w tym zakresie, zbyt duża liczba podopiecznych.

Natomiast uczestniczący w badaniach skazani, na ogół pozytywnie ocenili własne uczestnictwo i opracowany dla nich program wolnościowy. Te odmienne stanowiska pozwalają na postawienie tezy, że proces przygotowania programu wolnościowego w wielu przypadkach nie przebiega w sposób optymalny.

5. Diagnozowanie problemów i zadania nakładane w programie wolnościowym

Uprzednio nadmieniono, iż program wolnościowy zawiera rozpoznanie problemów skazanego oraz alternatywnych sposobów ich przełamywania w postaci konkretnych obowiązków nakładanych na osoby objęte art. 164 k.k.w.

Z badań wynika, iż kuratorzy dokonując diagnozowania problemów u skazanych opierają się przede wszystkim na informacjach uzyskanych podczas rozmów ze skazanym, z akt penitencjarnych, z wywiadów środowiskowych oraz otrzymanych od wychowawców. W celu poszerzenia wiedzy na temat sytuacji życiowej i spodziewanych trudności kuratorzy kontaktują się niekiedy z rodziną skazanego, innymi bliskimi osobami lub kuratorami, którzy wcześniej sprawowali opiekę nad skazanym albo jego rodziną²³².

W trakcie badań z akt ustalono, iż w przypadku osób, którym wyznaczono okres przygotowania do zwolnienia zdiagnozowano następujące problemy, ujęte w tabeli niżej.

Tabela nr 32. *Problemy zdiagnozowane w badanej populacji skazanych (badania aktywne)*²³³

Zdiagnozowane problemy	Liczba badanych	%
brak miejsca zamieszkania po zwolnieniu	21	52,50
brak możliwości utrzymania się po zwolnieniu	8	20,00
zerwanie więzi rodzinnych	7	17,50
długotrwała izolacja penitencjarna	6	15,00
uzależnienie od alkoholu	4	10,00
brak środków finansowych	3	7,50
inne	6	15,00
brak danych	10	25,00

Najczęstszym problemem, stwierdzonym u ponad 52% badanych, był brak miejsca zamieszkania po zwolnieniu. Wiele osób nie miało również perspektyw znalezienia źródła utrzymania po opuszczeniu zakładu karnego – 1/5 skazanych. W przypadku

²³² M. Kiryluk, *Udział kuratora sądowego...*, s. 213-214.

²³³ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż u skazanych diagnozowano przeważnie więcej niż jeden problem.

ponad 17% badanych izolacja penitencjarna spowodowała zerwanie więzi rodzinnych, co mogło mieć także wpływ na powstanie trudności ze znalezieniem miejsca zamieszkania i źródła utrzymania na wolności. Rodzina lub inne osoby najbliższe niejednokrotnie stanowią dla osób opuszczających jednostki penitencjarne ogromne wsparcie, oferując dach na głowę i zabezpieczając inne podstawowe potrzeby bytowe skazanego. Wśród problemów określonych jako *inne* znalazły się: trudna sytuacja rodzinna, uzależnienie od środków odurzających, skłonność do przejawiania agresji, ignorowanie norm moralnych i zasad współżycia społecznego.

U części badanych zdiagnozowane problemy sprowadzono do wspólnego mianownika *długotrwałej izolacji penitencjarnej*. Do problemów kryjących się pod tym sformułowaniem zaliczyć z pewnością możemy przyzwyczajenie się skazanych do życia w środowisku zamkniętym, powstanie u nich postaw roszczeniowych oraz syndromu wyuczonej bezradności. Ponadto należy mieć na uwadze, że współczesna, szybko zmieniająca się rzeczywistość, kształtowanie się nowych stylów życia, rozwój nowoczesnych technologii sprawiają, iż czas spędzony za więziennymi murami nie jest równoznaczny jedynie z pozbawieniem wolności, a oznacza obecnie wypadnięcie z procesu cywilizacyjnego, zepchnięcie na peryferie życia społecznego. Wskazać należy, iż wśród skazanych, u których zdiagnozowano omawiany problem były osoby przebywające w zakładzie karnym w chwili prowadzenia badań od ponad siedmiu, dziewięciu, a nawet dwunastu lat. Po tak długotrwałym pobycie w izolacji więziennej skazani ci powrócą niewątpliwie do świata, który jest im zupełnie obcy, w którym będą mieli poważne problemy z adaptacją

W grupie badanych pierwszy raz karanych najczęstszym problemem był brak miejsca zamieszkania po zwolnieniu – blisko 80% badanych. Następnie w tej grupie stwierdzono brak możliwości utrzymania się po zwolnieniu, a także brak jakichkolwiek środków finansowych. Problemy w tym zakresie wykazywało prawie po 16% badanych. W przypadku 10% pierwszy raz karanych nastąpiło także zerwanie więzi rodzinnych.

U jedyne go młodocianego poddanego badaniom również zdiagnozowano problem w postaci braku miejsca zamieszkania.

Szerszy był katalog trudności, którym po zwolnieniu z zakładu karnego musieli stawić czoła recydywiści penitencjarni. U tych skazanych w większości wypadków zaobserwowano zerwanie więzi rodzinnych, problemy związane z długotrwałą izolacją penitencjarną, brak miejsca zamieszkania oraz źródła utrzymania po zwolnieniu. Co czwarty recydywista zmagał się z którymś z wymienionych problemów, a u części zdiagnozowano wszystkie. Częstym problemem występującym w tej grupie było również uzależnienie od alkoholu. Zdiagnozowano je w przypadku 20% badanych recydywistów penitencjarnych.

Powyższe dane wskazują problemy wspólne dla pierwszy raz karanych oraz recydywistów, w tym przede wszystkim brak miejsca zamieszkania, czy brak zatrudnienia po zwolnieniu. Ale istnieją również oddzielne obszary problemowe. Dla recydywistów penitencjarnych takim problemem jest m.in. uzależnienie od alkoholu, uzależnienie od środków odurzających, długotrwała izolacja penitencjarna. Dla skazanych po raz pierwszy problem stanowi brak środków finansowych.

Minimalizowaniu tych problemów mają pomagać m.in. zadania nałożone na skazanego w okresie przygotowania do zwolnienia, które przedstawia tabela niżej.

Tabela nr 33. Zadania nałożone na skazanego w okresie przygotowania do zwolnienia (badania aktowe)²³⁴

Zadania nałożone na skazanego w okresie przygotowania do zwolnienia	Liczba badanych	%
podjęcie starań o znalezienie miejsca zamieszkania po zwolnieniu	17	42,50
podjęcie starań o znalezienie zatrudnienia po zwolnieniu	16	40,00
rozpoczęcie/kontynuacja uzależnienia od alkoholu w zakładzie karnym	4	10,00
kontynuowanie leczenia uzależnienia od alkoholu na wolności	4	10,00
nawiązanie kontaktu z rodziną	3	7,50
nawiązanie kontaktu z poradnią AA poza terenem zakładu karnego	2	5,00
zacieśnienie więzi rodzinnych	2	5,00
pomoc rodzinie	2	5,00
odbudowa więzi rodzinnych	2	5,00
nawiązanie kontaktu z kuratorem sądowym	1	2,50
nawiązanie kontaktu z poradnią AN poza terenem zakładu karnego	1	2,50
podjęcie starań spłaty zadłużenia alimentacyjnego	1	2,50
brak danych	10	25,00

Posiadanie miejsca zamieszkania oraz stałego źródła dochodu stanowi dla osób opuszczających zakłady karne kwestię o zasadniczym znaczeniu. Nie należy więc kwestionować faktu, że na skazanych objętych okresem przygotowania do zwolnienia najczęściej nakładano zadania podjęcia starań o zapewnienie miejsca zamieszkania oraz zatrudnienia po zwolnieniu. Do przedsięwzięcia działań zmierzających do znalezienia miejsca zamieszkania po opuszczeniu zakładu karnego zostało zobowiązanych ponad 40% badanych. Sytuacja mieszkaniowa wielu skazanych jest bardzo trudna. Niejednokrotnie w trakcie pobytu w zakładzie karnym tracą oni dawne miejsce zamieszkania z powodu, np. długotrwałego zalegania z opłatami czynszowymi lub niemożności powrotu do domu zajmowanego wspólnie z rodziną.

Wobec 40% badanych sformułowano zadanie podjęcia starań o znalezienie miejsca zatrudnienia po wyjściu na wolność. Zasadność nałożenia takiego zadania uzasadnia fakt, iż 80% badanej populacji stanowiły osoby, które nie posiadały stałego zatrudnienia przed osadzeniem w zakładzie karnym. Bardzo często ponadto osoby opuszczające zakłady karne dysponują jedynie bardzo skromnymi zasobami finansowymi, pozwalającymi na utrzymanie się w krótkim okresie bezpośrednio po zwolnieniu. Dzięki zatrudnieniu byli więźniowie mają środki pieniężne na zaspokojenie swoich podstawowych potrzeb bytowych, a co więcej wykonywanie pracy zarobkowej, uznawane za jedną z podstawowych aktywności człowieka, pozwala na szybsze włączenie się w nurt życia społecznego po okresie detencji.

Na 25% badanych nałożono obowiązek związany z przeciwdziałaniem ich uzależnieniu od alkoholu. Skazani w okresie przygotowania do zwolnienia byli zobowiązani do rozpoczęcia lub kontynuacji terapii antyalkoholowej w zakładzie karnym, podjęcia starań o zapewnienie sobie możliwości kontynuowania leczenia uzależnienia na wolności, w tym nawiązanie kontaktu z poradnią AA poza terenem zakładu karnego. Kontynuacja lub rozpoczęcie leczenia ma niebagatelne znaczenie, gdyż uzależnienie od alkoholu może

²³⁴ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż część skazanych miało do zrealizowania więcej niż jedno zadanie.

zniweczyć wszelkie wysiłki podejmowane na rzecz przygotowania skazanego do zwolnienia, w tym przede wszystkim minimalizuje szansę znalezienia zatrudnienia, dachu nad głową, np. w schronisku dla bezdomnych lub pojednania z rodziną.

Wśród badanych 20% zostało zobligowanych do uregulowania swojej sytuacji rodzinnej. W okresie przygotowania do zwolnienia skazani mieli za zadanie nawiązać kontakt z rodziną, zacieśnić lub odbudować więzi z najbliższymi, a także pomóc osobom najbliższym.

Poddani badaniu pierwszy raz karani najczęściej byli zobowiązani do podjęcia starań o znalezienie miejsca zamieszkania po zwolnieniu (68,42% badanych), a następnie do podjęcia starań o znalezienie miejsca zatrudnienia (26,31% badanych) oraz kontynuowania leczenia uzależnienia od alkoholu na wolności (5,26% badanych).

Zadaniem skazanego młodocianego w okresie przygotowania do zwolnienia było znalezienie miejsca zamieszkania.

Z kolei recydywiści penitencjarni byli obligowani do podjęcia starań uzyskania zatrudnienia po zwolnieniu (55% badanych), rozpoczęcia lub kontynuowania leczenia uzależnienia od alkoholu w zakładzie karnym (20% badanych), znalezienia miejsca zamieszkania (15% badanych), podjęcia starań w celu kontynuowania leczenia uzależnienia od alkoholu na wolności (15% badanych), nawiązania kontaktu z rodziną (15% badanych), zacieśnienia więzi rodzinny (10% badanych) oraz nawiązania kontaktu z poradnią AA poza terenem zakładu karnego (10% badanych).

W przeważającej ilości przypadków skazanym wyznaczano do realizacji zaledwie jeden obowiązek. Jedno zadanie w trakcie okresu przygotowania do zwolnienia miało wypełnić 42,5% badanych. Dwa obowiązki wyznaczono zaledwie 5% skazanych, a do wykonania 3 zadań było zobowiązanych 12,5% skazanych poddanych badaniu. Grupa osób zobligowanych do realizacji więcej niż 3 zadań stanowiła 22,5% badanych. Skazani obciążeni wykonaniem jednego zadania mieli najczęściej przedsięwziąć działania w celu zapewnienia sobie miejsca zamieszkania po zwolnieniu z zakładu karnego – blisko 77% badanych w tej grupie. Pozostali mieli za zadanie znalezienie miejsca zatrudnienia.

Otrzymane w wyniku analizy akt informacje mogą sugerować, iż w niektórych jednostkach penitencjarnych i zespołach kuratorskiej służby sądowej funkcjonują pewne rozwiązania szablonowe, oznaczające, że działania wobec wszystkich osób objętych instytucją przygotowania do zwolnienia podejmowane są pod kątem realizacji jednego lub dwóch z góry ustalonych zadań. W takich sytuacjach dochodzi niewątpliwie do uproszczenia stosowania art. 164 k.k.w. w praktyce. Nie ma potrzeby dokonywania całościowej analizy położenia skazanego, rozpoznawania wszystkich oczekujących go problemów, a tym samym podejmowania trudu opracowania wieloaspektowego programu wolnościowego. Zawężając jednak zakres stosowania art. 164 k.k.w. w pewnym sensie podważa się istotę przygotowania do zwolnienia jako okresu, w którym należy przedsięwziąć wszelkie działania mogące ułatwić powrót do życia na wolności.

Postawioną tezę w odniesieniu do kuratorów sądowych potwierdzają badania. Część kuratorów sporządzając program wolnościowy posługuje się bowiem zestandaryzowanym drukiem, sporządzonym na potrzeby własne lub całego zespołu kuratorskiego. Nie-

stety takie podejście często oznaczana schematyzm podejmowanych działań oraz brak zindywidualizowania zadań i dostosowania ich do rzeczywistych potrzeb skazanego²³⁵.

Z reguły nakładane na skazanych zadania były sformułowane w sposób bardzo ogólny. Przeważnie nie precyzowano, jakie konkretne działania będą wchodziły, np. w zakres podjęcia starań znalezienia miejsca zamieszkania lub zatrudnienia po zwolnieniu. W nielicznych przypadkach uściślono, że podjęcie starań uzyskania miejsca zamieszkania zrealizowane ma być poprzez nawiązanie kontaktu z instytucjami działającymi na rzecz osób bezdomnych lub z urzędem miejskim w celu otrzymania mieszkania socjalnego, a także przeprowadzenie remontu mieszkania, a podjęcie starań znalezienia miejsca zatrudnienia wymaga od skazanego zarejestrowania się w powiatowym urzędzie pracy, skontaktowania się z potencjalnymi pracodawcami oraz uczestnictwa w zajęciach klubu aktywnego poszukiwania pracy na terenie zakładu karnego.

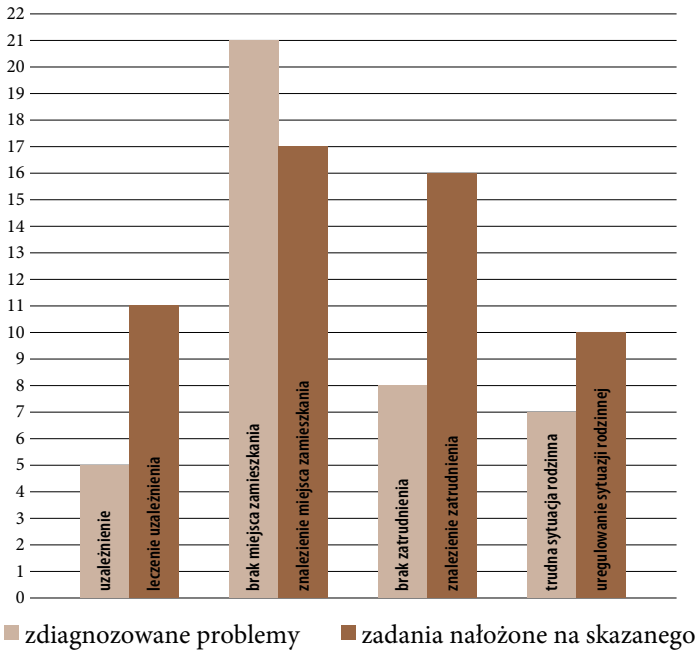
Należy zauważyć, iż nałożone na skazanych zadania nie zawsze były adekwatne do sytuacji życiowej badanych oraz zdiagnozowanych u nich problemów. Pewne wątpliwości budzić może też fakt, że żaden ze skazanych w okresie przygotowania do zwolnienia nie został zobowiązany do rozpoczęcia lub kontynuowania nauki, mimo iż 90% osób w badanej populacji legitymowało się zaledwie wykształceniem podstawowym lub zawodowym, a 5% nie zdołało nawet ukończyć szkoły podstawowej. Zdecydowaną większość badanej grupy skazanych charakteryzowało zatem ubóstwo intelektualne, uznawane za jedną z przyczyn wykluczenia społecznego. Wydaje się być słuszną tezą, że w opracowywanym programie wolnościowym, którego realizacja ma w założeniu ułatwić skazanemu powrót do społeczeństwa nie należy pomijać kwestii związanych z edukacją. We współczesnym świecie od poziomu wykształcenia w dużej mierze zależą szanse życiowe i zawodowe skazanych, a tym samym pomysłność ich społecznej readaptacji.

O powodzeniu programu wolnościowego decyduje w dużej mierze korelacja pomiędzy zdiagnozowanymi problemami skazanego, a wyznaczonymi mu zadaniami do realizacji.

²³⁵ M. Kiryłuk, *Udział kuratora sądowego...*, s. 215.

Zależność tę zilustrowano za pomocą wykresu niżej.

Wykres nr 1. Zdiagnozowane problemy a wyznaczone zadania w badanej populacji skazanych (badania aktowe)

Jak wynika z powyższych danych ścisła korelacja pomiędzy zdiagnozowanymi problemami a wyznaczonymi zadaniami zachodzi w odniesieniu do braku miejsca zamieszkania i podejmowania działań w tym zakresie. Dość luźny związek występuje pomiędzy zdiagnozowanymi problemami a zadaniami nałożonymi na skazanego w obszarach związanych z różnego rodzaju uzależnieniami oraz zatrudnieniem. Wydaje się, że rozbieżności te potwierdzają sygnalizowany wcześniej problem braku współpracy pomiędzy podmiotami przygotowującymi program wolnościowy oraz brakiem indywidualnego podejścia do skazanego.

Analizowany wyżej problem był również przedmiotem badań ankietowych przeprowadzonych wśród skazanych. Ich opinie na temat zadań wyznaczonych do realizacji w okresie przygotowania do zwolnienia przedstawia tabela niżej.

Tabela nr 34. Zadania nałożone na skazanego w okresie przygotowania do zwolnienia (badania ankietowe)²³⁶

Zadania nałożone na skazanego w okresie przygotowania do zwolnienia	Liczba badanych	%
podjęcie starań o uzyskanie zatrudnienia po zwolnieniu	25	55,56
podjęcie starań o znalezienie miejsca zamieszkania	21	46,67
zacieśnienie więzi rodzinnych	11	24,44
nawiązanie kontaktu z rodziną	8	17,78
uzyskanie dokumentu tożsamości	5	11,11
leczenia uzależnienia od alkoholu w ZK	4	8,89
uczestnictwo w zajęciach klubu aktywnego poszukiwania pracy na terenie ZK	3	6,67
podjęcie starań o uzyskanie świadczeń socjalnych	3	6,67
ukończenie kursów zawodowych w zakładzie karnym	3	6,67
nawiązanie kontaktu z poradnią AA	2	4,44
pomoc rodzinie	1	2,22
remont mieszkania	1	2,22
leczenia uzależnienia od środków odurzających w ZK	1	2,22
nawiązanie kontaktu z kuratorem	1	2,22
odbudowa małżeństwa	1	2,22
brak danych	2	4,44

Jak wynika z powyższych danych najważniejsze zadania wyznaczone do realizacji skazanym koncentrują się wokół tych, które już scharakteryzowano na podstawie analizy akt. Najliczniejsza bowiem grupa skazanych w badanej z użyciem kwestionariusza ankiety populacji została w okresie przygotowania do zwolnienia zobowiązana do podjęcia starań w celu uzyskania miejsca zatrudnienia po zwolnieniu. Zadanie takie nałożono na ponad 55% badanych, a nieco ponad 13% respondentów zobligowano do podjęcia działań mających realizację tego obowiązku ułatwić: ukończenia kursów zawodowych lub uczestnictwa w zajęciach klubu aktywnego poszukiwania pracy na terenie zakładu karnego. W tym miejscu warto również przypomnieć, iż w badanej populacji jedynie 20% respondentów wykonywało przed osadzeniem stałą pracę zarobkową, a pozostali albo w ogóle nie pracowali, albo posiadali jedynie pracę dorywczą.

Prawie połowie skazanych z badanej grupy wyznaczono także zadanie znalezienia miejsca zamieszkania po zwolnieniu. Posiadanie zatrudnienia i miejsca zamieszkania stanowią podstawowe potrzeby każdego człowieka, dlatego słuszne wydaje się więc, iż osoby objęte art. 164 k.k.w. najczęściej zobowiązywano do uregulowania swojej sytuacji w tych dwóch sferach. Z drugiej jednak strony, sytuacja ta może w pewnym stopniu obrazować skalę zagrożenia osób opuszczających zakłady karne bezdomnością oraz brakiem odpłatnego zatrudnienia.

W odniesieniu do ponad 46% respondentów sformułowano zadanie podjęcia starań zmierzających do unormowania swojej sytuacji rodzinnej. Skazani mieli w szczególności podjąć próbę nawiązania kontaktu z rodziną, poprawy relacji z najbliższymi lub udzielenia im pomocy.

²³⁶ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż na część respondentów wskazała, że nałożono na nich więcej niż jedno zadanie.

W przypadku 15,55% poddanych badaniu skazanych zadania, jakich realizację przewidziano w programie wolnościowym, koncentrowały się na podjęciu, ewentualnie kontynuacji leczenia uzależnienia od alkoholu lub środków odurzających.

Nieco odmiennie przedstawiała się struktura zadań nałożonych w programach wolnościowych na skazanego młodocianego oraz skazanych pierwszy raz karanych i recydywistów penitencjarnych. Skazanemu młodocianemu wyznaczono do realizacji trzy zadania: podjęcie starań o znalezienie miejsca zatrudnienia, podjęcia starań o znalezienie miejsca zamieszkania po zwolnieniu oraz zacieśnienie więzi rodzinnych.

Wśród pierwszy raz karanych 54,17% osób zostało zobowiązanych do podjęcia starań w celu znalezienia miejsca zamieszkania. Kolejnym najczęściej nakładanym zadaniem w tej grupie badanych było podjęcie starań o znalezienie miejsca zatrudnienia po zwolnieniu – 41,67% pierwszy raz karanych. Natomiast 37,5% respondentów miało unormować swoją sytuację rodzinną poprzez nawiązanie lub zacieśnienie więzi z najbliższymi.

Recydywistów penitencjarnych najczęściej zobowiązywano do przedsięwzięcia działań zmierzających do uzyskania zatrudnienia po zwolnieniu z zakładu karnego. Zadanie takie nałożono na 70% badanych w tej grupie. Wobec recydywistów sformułowano również obowiązek znalezienia miejsca zamieszkania po zwolnieniu (35% badanych) oraz zadania związane z nawiązaniem kontaktu z rodziną, zacieśnieniem więzi rodzinnych lub pomocy najbliższemu (50% badanych). Zdecydowanie częściej niż w grupie pierwszy raz karanych obligowano recydywistów do kontynuacji lub rozpoczęcia leczenia uzależnienia (30% badanych).

Największej liczbie skazanych wyznaczono do realizacji zaledwie jeden obowiązek. Jedno zadanie miało wypełnić 42,22% badanych. Do wykonania 2 zdań zobligowano 26,67% respondentów, a do realizacji 3 – 11,11% poddanych badaniu skazanych. Grupa osób zobowiązanych do wypełnienia więcej niż 3 zadań stanowiła 15,56% badanych. Skazani obciążeni wykonaniem jednego zadania mieli przedsięwziąć działania w celu zapewnienia sobie miejsca zamieszkania po zwolnieniu z zakładu karnego lub podjąć starania o znalezienie miejsca zatrudnienia. Można zatem stwierdzić, iż wyniki badań ankietowych w omawianym zakresie uzasadniają wcześniej postawioną tezę o istnieniu szablonów programów wolnościowych w części jednostek penitencjarnych.

Zarówno analiza wyników badań z akt skazanych oraz badań ankietowych prowadzi do wniosku, iż większość zadań nakładanych na skazanych w okresie przygotowania do zwolnienia związana jest uregulowaniem sytuacji mieszkaniowej, rodzinnej, znalezieniem zatrudnienia oraz kontynuacją leczenia od uzależnienia. Poszczególne zadania przynależące do każdej z wymienionych sfer wydają się być jednakowo ważne i wywierające wpływ na szanse powodzenia społecznej readaptacji. Znalezienie zatrudnienia po zwolnieniu z zakładu karnego oznacza, że skazany będzie miał możliwość zdobycia środków finansowych na utrzymanie i nie będzie zmuszony do życia wyłącznie z publicznych subsydiów. Ponadto, zarobkowanie nie tylko przeciwdziała życiu w biedzie, ale także kształtuje lub wzmacnia nawyk wykonywania pracy, zagospodarowuje w sposób pożyteczny czas, pozwala na zdobywanie nowych umiejętności. Nawiązanie lub wzmocnienie więzi z rodziną może sprawić, że w trudnym okresie po zwolnieniu udzieli ona wsparcia zarówno w sferze emocjonalnej, jak i materialno-bytowej. Z kolei walka z uzależnieniem powinna stanowić pierwszy i podstawowy krok w kierunku przygotowania skazanego do życia na wolności. Nie można bowiem nawet myśleć o włącze-

niu w nurt życia społecznego człowieka, który boryka się z problemem powodującym degradację psychiczną, fizyczną oraz materialną, a także stanowi realne zagrożenie powrotu na drogę przestępczą²³⁷.

6. Realizacja programu wolnościowego

Realizacja programu wolnościowego stanowi kolejny, nie mniej trudny, etap przygotowania skazanego do zwolnienia z zakładu karnego. W jego trakcie dochodzi do konfrontacji założeń zawartych w programie z realnymi możliwościami ich wykonania. Wydaje się, że nie wszystkie z nałożonych zadań uda się skazanym urzeczywistnić, gdyż niejednokrotnie napotykać oni w tym zakresie na szereg barier zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych.

Rozpatrując omawiane zagadnienie w trakcie procesu badawczego zwrócono się z prośbą do wszystkich trzech grup respondentów o określenie jakie trudności napotykać skazani w trakcie realizacji przygotowanego dla nich programu. Prezentuje ją tabela niżej.

Tabela nr 35. *Problemy skazanych w realizacji programu wolnościowego (badania ankietowe)*²³⁸

Problemy skazanych w realizacji programu wolnościowego	Liczba badanych	%
brak przepustki	17	37,78
zbyt małe lub brak wsparcia ze strony kuratorów sądowych	7	15,56
zbyt małe lub brak wsparcia ze strony wychowawców	6	13,33
brak pomocy ze strony rodziny	5	11,11
brak umiejętności załatwienia spraw w urzędach	4	8,89
zbyt małe lub brak wsparcia ze strony instytucji społecznych	3	6,67
niezaradność spowodowana długotrwałą izolacją więzienną	3	6,67
brak umiejętności zaprezentowania się przed potencjalnym pracodawcą	1	2,22
inne	2	4,44
nie napotkałem żadnych problemów	15	33,33
brak danych	6	13,33

Dla wielu skazanych głównym problemem w trakcie realizacji zadań nałożonych na nich w programie wolnościowym okazał się brak zezwolenia na czasowe opuszczenie zakładu karnego – prawie 38% badanych. Niewątpliwie brak przepustki może w znacznym stopniu utrudniać, a czasem nawet uniemożliwić wykonanie w okresie przygotowania do zwolnienia zadań związanych ze znalezieniem pracy, mieszkania, bądź unormowania sytuacji rodzinnej. Aż blisko 47% badanych problemów w wypełnieniu zobowiązań wynikających z programu wolnościowego dopatrywało się w braku pomocy w tym zakresie ze strony innych podmiotów: kuratorów, wychowawców, członków rodziny, instytucji społecznych. Natomiast niecałe 18% respondentów przyznało, iż

²³⁷ Zob. E. Mazur, E. Laurman-Jarząbek, Rola alkoholu w genezie zachowań przestępczych dorosłych skazanych (w:) Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne, pod red. A. Jaworskiej, Kraków 2009, s. 237-246.

²³⁸ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli wybrać 3 odpowiedzi.

trudności w wykonaniu nałożonych zadań związane były z deficytami występującymi po ich stronie. W przypadku jednego respondenta głównym problemem w trakcie realizacji programu wolnościowego był napotkany przez niego brak woli współdziałania ze strony administracji zakładu karnego. Należy zauważyć, że ponad 30% poddanych badaniu skazanych nie napotkało żadnych problemów podczas wypełnienia programu wolnościowego. Jednakże w tej grupie 80% stanowiły osoby, które miały do wykonania tylko jeden obowiązek.

O opinię w tym zakresie poproszono również kuratorów. Uzyskane dane na ten temat przedstawia tabela niżej.

Tabela nr 36. *Problemy skazanych w realizacji programu wolnościowego w ocenie kuratorów sądowych (badania ankietowe)*²³⁹

Problemy skazanych w realizacji programu wolnościowego w ocenie kuratorów sądowych	Liczba badanych	%
niezaradność spowodowana długotrwałą izolacją więzienną	18	47,36
brak umiejętności załatwiania spraw w urzędach	18	47,36
zbyt małe lub brak wsparcia ze strony podmiotów, których celem działania jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych	11	28,94
brak przepustki	11	28,94
zbyt małe lub brak wsparcia ze strony rodziny	10	26,32
zbyt małe lub brak wsparcia ze strony wychowawców	9	23,68
brak umiejętności zaprezentowania się przed potencjalnym pracodawcą	6	15,79
inne	2	5,27

Analiza powyższych danych pozwala stwierdzić, że zdaniem większości kuratorów problemy napotymane przez skazanych w trakcie realizacji programu wolnościowego związane są w głównej mierze z brakiem samodzielności i zaradności w rozwiązywaniu trudnych sytuacji życiowych, spowodowanych specyfiką życia w warunkach izolacji więziennej (47,36%) oraz z nieumiejętnością załatwiania spraw urzędowych (47,36%). Na zbyt małe wsparcie jako problem w wykonaniu zadań wskazało blisko 80% badanych kuratorów, przy czym największa liczba respondentów trudności widziała w braku wsparcia ze strony podmiotów, których celem działania jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych (28,94%), a najmniejsza – w braku pomocy ze strony wychowawców (23,68%). Nieotrzymanie przez skazanego przepustki w okresie przygotowania do zwolnienia mogło powodować trudności w wywiązaniu się z zadań w ocenie niespełna 30% kuratorów. Dwóch respondentów wskazało ponadto, że trudności skazanych w omawianym zakresie wynikają z braku chęci do realizacji nałożonych obowiązków oraz rozbieżności pomiędzy oczekiwaniami skazanych wobec okresu przygotowania do zwolnienia a rzeczywistymi założeniami tej instytucji.

Ogólnie rzecz ujmując, wypowiedzi badanych kuratorów wskazują, że kluczowa bariera w realizacji programu wolnościowego tkwi w samych skazanych, w dalszej kolejności wymieniają oni czynniki natury systemowo-organizacyjnej.

²³⁹ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli wybrać 3 odpowiedzi.

W celu uzyskania pełnego obrazu problemu w trakcie procesu badawczego zwrócono się z prośbą do wychowawców o zajęcie stanowiska odnośnie omawianej kwestii. Ich wypowiedzi zawiera poniższa tabela.

Tabela nr 37. Problemy skazanych w realizacji programu wolnościowego w ocenie wychowawców (badania ankietowe)²⁴⁰

Problemy skazanych w realizacji programu wolnościowego w ocenie wychowawców	Liczba badanych	%
niezaradność spowodowana długotrwałą izolacją więzienną	21	40,38
brak przepustki	19	36,53
zbyt małe lub brak wsparcia ze strony rodziny	17	32,69
zbyt małe lub brak wsparcia ze strony podmiotów, których celem działania jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych	16	30,77
brak umiejętności załatwienia spraw w urzędach	16	30,77
zbyt małe lub brak wsparcia ze strony kuratorów	14	26,92
brak umiejętności zaprezentowania się przed potencjalnym pracodawcą	6	11,54
inne	1	1,92

Podobnie jak w przypadku kuratorów, także najliczniejsza grupa wychowawców – ponad 40% – w przejawianej przez skazanych postawie wyuczonej bezradności widziała podstawowy problem napotykaną w realizacji programu wolnościowego. W ocenie tej grupy badanych poważne trudności w wykonaniu nałożonych obowiązków związane są również z brakiem możliwości skorzystania przez skazanego z przepustki (36,53%). Wychowawcy jednakże, w przeciwieństwie do skazanych, którzy problemów w realizacji programu wolnościowego dopatrywali się przede wszystkim w braku wsparcia ze strony innych podmiotów, a także w odróżnieniu od kuratorów wskazujących w głównej mierze na deficyty tkwiące w samych skazanych, jako źródło trudności w wykonaniu nałożonych zadań przez osoby objęte okresem przygotowania do zwolnienia wymieniali na równi przyczyny zarówno jednej, jak i drugiej natury.

Opinie wychowawców odnośnie omawianej kwestii wydają się być najbardziej miarodajne. Skazani bowiem mogą być bardziej pobłażliwi w ocenie własnych starań w realizacji programu, a tym samym przejawiać większą skłonność do obciążania winą za niepowodzenia inne osoby. Większość badanych kuratorów z kolei, jako że nie sprawowała stałych dyżurów w zakładach karnych, miała ze skazanymi jedynie doraźny kontakt. W związku z powyższym można postawić tezę, że nie dysponowali oni całościowym oglądem sytuacji. Badania potwierdzają tak postawiony wniosek. W większości przeanalizowanych przez M. Kiryluk²⁴¹ sytuacjach objęcia skazanego art. 164 k.k.w. kurator poprzestał bowiem tylko na jednym, ewentualnie dwóch spotkaniach ze skazanym.

W odniesieniu do badań przeprowadzonych na potrzeby niniejszej rozprawy można natomiast stwierdzić, iż wychowawcy, mając codziennym kontakt z więźniami mogą dokonać bardziej wnikliwej oceny istniejącego stanu rzeczy.

²⁴⁰ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli wybrać 3 odpowiedzi.

²⁴¹ M. Kiryluk, *Udział kuratora sądowego...*, s. 216.

Kuratorów sądowych i wychowawców poproszono również o dokonanie oceny realizacji programu wolnościowego przez skazanych. Uzyskane informacje na ten temat zawierają tabele niżej.

Tabela nr 38. *Realizacja programu wolnościowego przez skazanych w ocenie kuratorów (badania ankietowe)*

Realizacja programu wolnościowego przez skazanych w ocenie kuratorów	Liczba badanych	%
liczą na rozwiązanie swoich problemów przez inne osoby	18	47,37
starają się realizować wyznaczone zadania	7	18,42
częściowo realizują wyznaczone zadania	7	18,42
nie wykonują zadań	2	5,26
trudno powiedzieć	4	10,53
Ogółem	38	100,00

Kuratorzy w większości negatywnie ocenili realizację programu wolnościowego przez skazanych. Blisko połowa respondentów stwierdziła, że w więzieniu liczą na rozwiązanie w okresie przygotowania do zwolnienia wszystkich swoich problemów przez inne osoby. Jedynie niecałe 37% kuratorów prezentowało pogląd, iż skazani starają się lub w części realizują nałożone na nich zadania.

Podobny pogląd odnośnie omawianego zagadnienia prezentowali wychowawcy.

Tabela nr 39. *Realizacja programu wolnościowego przez skazanych w ocenie wychowawców (badania ankietowe)*

Realizacja programu wolnościowego przez skazanych w ocenie wychowawców	Liczba badanych	%
liczą na rozwiązanie swoich problemów przez inne osoby	22	42,31
starają się realizować wyznaczone zadania	17	32,69
częściowo realizują wyznaczone zadania	7	13,46
realizują wyznaczone zadania	3	5,77
nie wykonują zadań	2	3,85
trudno powiedzieć	1	1,92
Ogółem	52	100,00

Zamieszczone w tabeli wyniki są w dużej mierze zbieżne z prezentowanymi w odniesieniu do kuratorów sądowych. Niemal równa liczba wychowawców i kuratorów oceniła realizację programu wolnościowego przez skazanych negatywnie bądź wyraziła na ten temat raczej umiarkowany osąd. Zdaniem nieco ponad 42% respondentów skazani nie wykonują zadań albo oczekują od innych osób rozwiązania ich problemów życiowych. Ponadto, blisko 33% wychowawców uważa, że skazani starają się lub częściowo realizują wyznaczone zadania. Tylko w tej grupie badanych znalazły się osoby, które realizację programu wolnościowego przez skazanych oceniły jednoznacznie pozytywnie. Niecałe 4% wychowawców stwierdziło bowiem, że skazani w okresie przygotowania do zwolnienia realizują nałożone na nich zadania.

Bez wątpienia więźniowie w wykonaniu zdań, do których obliguje ich program wolnościowy nie powinni być pozostawieni samym sobie. Prawie wszyscy respondenci w populacji kuratorów – 94,74% badanych – potwierdzili udzielanie osobom objętym art. 164 k.k.w. pomocy w realizacji programu wolnościowego. Jednakże, blisko 40% kuratorów sprecyzowało, iż udziela wsparcia w sytuacji, gdy skazany ich o to poprosi, a dokładnie po 7,89% badanych pomaga, jeżeli zwróci się do nich z taką prośbą wychowawca więzienny lub otrzymają stosowne polecenie wydane przez sąd penitencjarny. Jedynie 36,8% respondentów w tej grupie pomaga skazanym w realizacji programu wolnościowego z własnej inicjatywy, tzn. w sytuacji, gdy sami dostrzegają taką konieczność.

Zakres uczestnictwa oraz kategorie podejmowanych działań kuratorów i wychowawców w realizacji programu wolnościowego stanowił kolejny obszar badawczy.

Dane na temat uczestnictwa w tym procesie kuratorów zawiera tabela niżej.

Tabela nr 40. *Udział kuratora w realizacji programu wolnościowego przez skazanych (badania ankietowe)*²⁴²

Udział kuratora w realizacji programu wolnościowego przez skazanych	Liczba badanych	%
aktywizowanie skazanych do samodzielnego wykonywania zadań	21	55,26
udzielanie pomocy skazanym w wykonywaniu zadań	20	52,63
kontrola wykonywania zadań przez skazanych	18	47,36
wykonywanie części zadań za skazanych	8	21,05
wykonywanie wszystkich zadań za skazanych	1	2,63
brak udziału w realizacji programu wolnościowego	2	5,26

Wkład większości respondentów polegał zarówno na aktywizowaniu skazanych do samodzielnego wykonania zadań (55,26%), udzielania skazanym pomocy (52,63%) lub ich kontrolowania (47,36%). Natomiast udział ponad 23% kuratorów oznaczał wykonanie części lub nawet wszystkich zadań za skazanego. Taki wynik może świadczyć o tym, iż kuratorzy właściwie pojmują swoją rolę w realizacji programu. Działań podejmowanych w ramach przygotowania skazanego do życia na wolności nie można sprowadzać do wykonania zadań i rozwiązania wszystkich problemów za skazanego. W takiej sytuacji dochodzi jedynie do pogłębienia syndromu wyuczonej bezradności oraz umocnienia postaw roszczeniowych u skazanych, które z pewnością nie ułatwią mu funkcjonowania na wolności.

O ocenę przedsięwzięć podejmowanych przez kuratorów w tym obszarze poproszono w trakcie realizacji badań także skazanych. Ich opinie zawiera tabela niżej.

²⁴² Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli wybrać 3 odpowiedzi.

Tabela nr 41. Udział kuratora w realizacji programu wolnościowego w ocenie skazanych (badania ankietowe)²⁴³

Udział kuratora w realizacji programu wolnościowego w ocenie skazanych	Liczba badanych	%
kurator w ogóle nie brał udziału w realizacji programu wolnościowego	18	40,00
kurator kontrolował wykonywanie przeze mnie zadań	14	31,11
kurator motywował mnie do samodzielnego wykonywania zadań	10	22,22
kurator pomagał mi w wykonywaniu zadań	8	17,78
kurator wykonał część zadań za mnie	1	2,22
kurator wykonał wszystkie zadania za mnie	1	2,22
inny sposób	5	11,11
brak danych	3	6,67

Skazani w sposób zbliżony ocenili udział kuratorów w realizacji programu wolnościowego. W przypadku większości badanych uczestnictwo kuratora polegało na kontroli (31,11%), motywowaniu (22,22%) oraz udzielaniu pomocy w wykonywaniu zadań przez skazanego (17,78%). Niestety w opinii aż 40% badanych kuratorzy w ogóle nie brali udziału w realizacji programu wolnościowego. Nieco ponad 8% badanych wskazało, iż kurator próbował nawiązać kontakt z ich rodziną, kierował realizacją programu oraz wyjaśniał, co należy robić. Jeden ze skazanych udział kuratora w realizacji programu określił gorzkimi słowami *kurator oszukała mnie*. Niestety nie wiadomo, czy w sytuacji tej kurator faktycznie wprowadził skazanego w błąd i poprzez własne zaniechania zawiódł jego zaufania, czy może respondent oczekiwał, że kurator sam rozwiąże wszystkie problemy i spełni wszelkie wymagania skazanego.

Podobnie, jak w grupie kuratorów, także większość wychowawców – 76,92% badanych – stwierdziła, iż pomaga skazanym w realizacji programu wolnościowego. Równie często wychowawcy udzielają skazanym wsparcia w wykonaniu nałożonych zadań w sytuacji, gdy sami dostrzegają taką konieczność (30,77%), jak i wówczas, gdy skazany zwróci się do nich z prośbą o pomoc (30,77%). Nieco ponad 15% badanych wychowawców zadeklarowało udzielanie pomocy skazanym w przypadku wystąpienia z taką prośbą przez kuratora sądowego.

Zakres udziału wychowawców w realizacji programu wolnościowego przedstawia tabela niżej.

Tabela nr 42. Udział wychowawcy w realizacji programu wolnościowego (badania ankietowe)²⁴⁴

Udział wychowawcy w realizacji programu wolnościowego	Liczba badanych	%
udzielanie pomocy skazanym w wykonywaniu zadań	27	51,92
kontrola wykonywania zadań przez skazanych	21	40,38
aktywizowanie skazanych do samodzielnego wykonywania zadań	20	38,46
wykonywanie części zdań za skazanymi	2	3,84
nie biorę udziału w realizacji programu	14	26,92

²⁴³ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli wybrać 3 odpowiedzi.

²⁴⁴ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli wybrać 3 odpowiedzi.

Określając swój udział w realizacji programu wolnościowego przez skazanego wychowawcy w większości wskazywali na udzielanie pomocy skazanym (51,92%), kontrolę wykonywania przez nich zadań (40,38%) lub motywowanie do samodzielnego wypełnienia obowiązków (38,46%). Niecałe 4% badanych stwierdziło, iż ich udział w realizacji programu wolnościowego jest równoznaczny z wykonaniem części zadań za skazanego. Większy natomiast niż w przypadku populacji kuratorów był odsetek wychowawców, którzy w ogóle nie uczestniczyli w realizacji programu przez skazanego (26,92%).

Analogicznie, jak przypadku badanych kuratorów, również w odniesieniu do wychowawców poproszono o ocenę ich działalności przez skazanych. Dane uzyskane w trakcie realizacji procesu badawczego ilustruje tabela niżej.

Tabela nr 43. *Udział wychowawcy w realizacji programu wolnościowego w ocenie skazanych (badania ankietowe)*²⁴⁵

Udział wychowawcy w realizacji programu wolnościowego w ocenie skazanych	Liczba badanych	%
wychowawca pomagał mi w wykonywaniu zadań	15	33,33
wychowawca w ogóle nie brał udziału w realizacji programu wolnościowego	13	28,89
wychowawca kontrolował wykonywanie przeze mnie zadań	10	22,22
wychowawca motywował mnie do samodzielnego wykonywania zadań	8	17,78
wychowawca wykonał część zadań za mnie	1	2,22
wychowawca utrudniał mi wykonanie zadań	1	2,22
inny sposób	4	8,89
brak danych	4	8,89

W przypadku znacznej grupy respondentów wkład wychowawcy polegał na pomocy skazanemu w wykonaniu zadań (33,33%), kontroli ich wykonania (22,22%), motywowaniu do samodzielności w wypełnieniu nałożonych obowiązków (17,78%). Z przedstawionego zestawienia można ponadto wyprowadzić wniosek, iż wychowawcy nieco częściej niż kuratorzy uczestniczą w realizacji przez skazanych programu wolnościowego. Mniejszy odsetek poddanych badaniu skazanych, niż to miało miejsce w odniesieniu do uczestnictwa kuratorów, stwierdził bowiem, że wychowawca nie brał udziału w realizacji programu wolnościowego (28,89%). Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że *inny sposób* uczestnictwa wychowawcy w realizacji programu skazani rozwijali w następujący sposób: *wypełnił formularz do sądowego kuratora, nie utrudniał korzystania z przepustek, tragedia, niewyrażał woli współdziałania*²⁴⁶. Wyłaniające się z komentarzy skazanych sposoby współdziałania wychowawców w realizacji programu trudno uznać za pozytywne. Jednoznacznie wskazują one na daleko niewystarczające zaangażowanie wychowawców w realizację omawianego procesu.

²⁴⁵ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli wybrać 3 odpowiedzi.

²⁴⁶ Zachowana oryginalna pisownia respondentów.

7. Zezwolenie na czasowe opuszczenie zakładu karnego

Zadania nałożone na skazanych w okresie przygotowania do zwolnienia związane z uregulowaniem spraw bytowych, rodzinnych, kontynuacją leczenia na wolności niejednokrotnie wymagają podjęcia działań wiążących się z koniecznością czasowego opuszczenia zakładu karnego. Trudno bowiem wyobrazić sobie, aby uregulowanie wszelkich kwestii życiowych odbywało się jedynie drogą korespondencyjną. Ponadto, jak wskazują przedstawione uprzednio wyniki badań, kuratorzy nie zawsze uczestniczą w realizacji programu wolnościowego przez skazanego. W sytuacji, gdy skazany nie może skorzystać z pomocy kuratora, będącego łącznikiem ze światem poza murami więziennymi, czasowe opuszczenie zakładu karnego może stanowić jedyną szansę rozwiązania problemów i uporządkowania istotnych spraw bytowych.

Pomimo tego, badania aktowe wykazały, iż w przypadku aż 72,5% skazanych nie stwierdzono celowości przyznania przepustki w okresie przygotowania do zwolnienia. W pozostałej grupie badanych 75% korzystało z zezwolenia na czasowe opuszczenie zakładu karnego przyznanego w trybie art. 165 § 2 k.k.w., a 25% – na podstawie zezwolenia udzielonego w innym trybie.

Z przepustki udzielonej na podstawie art. 165 § 2 k.k.w. w badanej populacji korzystali recydywiści penitencjarni odbywający karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu otwartego (55,56% badanych w tej grupie), pierwszy raz karani odbywający karę w zakładzie karnym typu półotwartego (33,33% badanych w tej grupie) oraz zamkniętego (11,11% badanych w tej grupie).

Skazany udzielano na podstawie art. 165 § 2 k.k.w. od 1 do 6 przepustek, nie dłużej niż na okres 6 dni. Jedynie jeden skazany w okresie przygotowania do zwolnienia wykorzystał łącznie 14-dniowy okres pobytu poza zakładem karnym.

Tabela nr 44. *Zadania wyznaczone do realizacji w trakcie przepustki udzielonej na podstawie art. 165 § 2 k.k.w. (badania aktowe)²⁴⁷*

Zadania wyznaczone do realizacji w trakcie przepustki	Liczba badanych	%
podjęcie starań o uzyskanie zatrudnienia po zwolnieniu	9	29,03
zgłoszenie się do powiatowego urzędu pracy	7	22,58
zacieśnienie więzi rodzinnych	4	12,90
pomoc rodzinie	3	9,68
podjęcie starań o kontynuowanie leczenia uzależnienia od alkoholu na wolności	2	6,45
nawiązanie kontaktu z poradnią AA na wolności	1	3,23
nawiązanie kontaktu z poradnią AN na wolności	1	3,23
skompletowanie dokumentów niezbędnych do zarejestrowania się jako bezrobotny	1	3,23
nawiązanie kontaktu z rodziną	1	3,23
nawiązanie kontaktu z kuratorem sądowym	1	3,23
remont mieszkania	1	3,23

²⁴⁷ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż część skazanych, którzy otrzymali zgodę na czasowe opuszczenie zakładu karnego na podstawie art. 165 § 2 k.k.w. miała do wykonania więcej niż jedno zadanie.

Ponad połowa skazanych, którym udzielono zezwolenia na czasowe opuszczenie zakładu karnego na podstawie art. 165 § 2 k.k.w., w trakcie pobytu na wolności miała za zadanie podjąć działania zmierzające do znalezienia miejsca pracy po zwolnieniu. Obowiązek ten sformułowany był ogólnie jako *podjęcie starań znalezienia miejsca zatrudnienia*, bądź wyznaczano skazanym konkretne zadanie zgłoszenia się do powiatowego urzędu pracy. Co czwarty skazany z kolei czas spędzony poza zakładem karnym miał wykorzystać na umocnienie lub nawiązanie kontaktu z rodziną, czy też udzielenie jej pomocy. Obowiązek pomocy rodzinie oznaczał opiekę nad członkiem rodziny lub dokonanie niezbędnych napraw w domu. Z kolei w przypadku prawie 13% badanych przepustka miała być przeznaczona na powzięcie kroków zmierzających do kontynuowania leczenia od uzależnienia na wolności.

Najczęściej nakładany na skazanych w okresie przygotowania do zwolnienia obowiązek podjęcia starań o znalezienie miejsca zamieszkania po zwolnieniu nie znalazł odzwierciedlenia w zadaniach, jakie wyznaczano do realizacji w trakcie pobytu poza zakładem karnym na podstawie art. 165 § 2 k.k.w.. Zaledwie w odniesieniu do jednego skazanego można uznać, że miał on do wykonania w trakcie przepustki zadanie związane z uregulowaniem swojej sytuacji mieszkaniowej po zwolnieniu. Wobec powyższego nasuwa się wniosek, że pozostali skazani obowiązek podjęcia starań o znalezienie miejsca zamieszkania zmuszeni byli realizować jedynie zza więziennych murów.

W trakcie przepustki skazani mieli do zrealizowania od 1 do 7 obowiązków. W większości zobowiązano ich do wykonania dwóch zadań – 45% badanych w tej grupie.

Dwóch skazanych, którym z powodu braku pozytywnej prognozy kryminologicznej nie udzielono zgodny na czasowe opuszczenie zakładu karnego na podstawie art. 165 § 2 k.k.w., skorzystało jednak w okresie przygotowania do zwolnienia z przepustek udzielonych w trybie art. 141a. Obaj skazani otrzymali przepustki dwudniowe, a w ich trakcie jedna osoba miała podjąć starania znalezienia miejsca zamieszkania po zwolnieniu, a druga odbudowania więzi rodzinnych.

Wśród badanej z zastosowaniem kwestionariusza ankiety populacji skazanych 40% ubiegało się o uzyskanie zgody na czasowe opuszczenie zakładu karnego na podstawie art. 165 § 2 k.k.w.. Pozostali skazani nie występowali z wnioskiem o udzielenie zgody, gdyż nie mieli miejsca, w którym mogliby się zatrzymać w trakcie pobytu na wolności, miejsce ich zamieszkania znajdowało się w dużej odległości od zakładu karnego, nie posiadali dokumentu tożsamości lub dochodzili do wniosku, że otrzymanie przez nich przepustki nie byłoby możliwe.

Mimo znacznego odsetka osób ubiegających się, zgodę na czasowe opuszczenia zakładu karnego wydaną na podstawie art. 165 § 2 k.k.w. otrzymało zaledwie 15,56% badanych. Przepustkę na innej podstawie przyznano natomiast 24,44% skazanym z badanej grupy.

W badanej populacji zgodę na czasowe opuszczenie zakładu karnego na podstawie art. 165 § 2 k.k.w. otrzymali recydywiści penitencjarni odbywający karę w zakładzie karnym typu półotwartego (14,28% badanych) oraz otwartego (42,85% badanych), a także skazani pierwszy raz karani osadzeni w zakładach karnych typu półotwartego (28,57% badanych) i otwartego (14,28% badanych). Nadmienić należy, iż były to te same osoby, z których akt także przeprowadzono badania. Rozbieżności powstałe pomiędzy danymi uzyskanymi z akt, a wskazaniami respondentów wytłumaczyć można najprawdopodob-

niej nieumiejętnością prawidłowego określenia przez skazanych typu zakładu karnego w jakim odbywali karę.

Skazani sprecyzowali, iż na podstawie art. 165 § 2 k.k.w. udzielono im od 1 do 6 przepustek, nie dłużej niż na okres 7 dni. Tylko jeden z respondentów w okresie przygotowania do zwolnienia wykorzystał łącznie 14-dniowy okres pobytu poza zakładem karnym.

Wśród zadań wyznaczonych do realizacji podczas przepustki skazani wymienili zaprezentowane w tabeli niżej.

Tabela nr 45. Zadania wyznaczone do realizacji w trakcie przepustki udzielonej na podstawie art. 165 § 2 k.k.w. (badania ankietowe)²⁴⁸

Zadania nałożone na skazanego w trakcie przepustki	Liczba badanych	%
podjęcie starań o uzyskanie zatrudnienia po zwolnieniu	7	15,55
zacieśnienie więzi rodzinnych	4	8,88
nawiązanie kontaktu z rodziną	3	6,66
remont mieszkania	2	5,55
zgłoszenie się do powiatowego urzędu pracy	1	2,22
podjęcie starań o znalezienie miejsca zamieszkania	1	2,22
podjęcie starań o kontynuowanie leczenia uzależnienia od alkoholu na wolności	1	2,22
brak danych	1	2,22

Osoby uczestniczące w badaniach ankietowych wskazały, iż udzielenie im zgody na czasowe opuszczenie zakładu karnego wiązało się najczęściej z obowiązkiem podjęcia starań w celu znalezienia zatrudnienia po zwolnieniu (15,55%) oraz z uregulowaniem sytuacji rodzinnej (15,54%). Niecałe 8% badanych korzystających z przepustki miało za zadanie znaleźć miejsce zamieszkania po zwolnieniu. Badania z zastosowaniem kwestionariusza ankiety wykazały zatem, podobnie jak to miało miejsce w badaniach aktywnych, że większość skazanych zagrożonych bezdomnością zapewnić sobie schronienie po opuszczeniu zakładu karnego mogła jedynie drogą korespondencyjną, bądź korzystając z pomocy kuratora.

Ponad 15% badanych stwierdziło, iż w trakcie pobytu na przepustce wypełniło wszystkie z nałożonych na nich obowiązków, a niecałe 9% przyznało się do częściowego wykonania zadań. Przyczyn niewykonania obowiązków skazani dopatrywali się przede wszystkim w okolicznościach niezależnych od nich, np. zbyt krótkim czasie trwania przepustki.

Odmienny pogląd na omawiany temat prezentowali kuratorzy sądowi. Co piąty wśród badanych kuratorów ocenił, iż skazani w trakcie pobytu poza zakładem karnym sporadycznie realizują nałożone na nich zadania, a prawie 16% było zdania, że skazani wykonują nałożone obowiązki jedynie w części. Tylko w opinii nieco ponad 5% respondentów skazani podczas przepustki wypełniają wszystkie z wyznaczonych im zadań. Powodów niewykonania obowiązków 36,84% respondentów upatrywało w zaniedbaniach własnych skazanych, a 10,53% w przyczynach od nich niezależnych. Warty podkreślenia jest również fakt, iż 57,89% osób z tej grupy nie miało wiedzy na

²⁴⁸ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż część skazanych, którzy otrzymali zgodę na czasowe opuszczenie zakładu karnego na podstawie art. 165 § 2 k.k.w. miała do wykonania więcej niż jedno zadanie.

temat realizacji przez skazanych zadań w trakcie przepustki, a 52,63% nie potrafiło wypowiedzieć się na temat przyczyn niewykonania nałożonych zadań.

Także wychowawcy najczęściej prezentowali pogląd, że skazani w trakcie pobytu poza zakładem karnym realizują nałożone na nich zadania w części (32,69%), wypełniają je jedynie w odosobnionych przypadkach (17,31%) lub nie wykonują ich w ogóle (9,62%). W ocenie nielicznej grupy wychowawców (11,54%) osoby objęte art. 164 k.k.w. podczas przepustki realizują wszystkie z wyznaczonych im obowiązków. Jako przyczynę niewypełnienia zadań wychowawcy w większości wskazywali zaniedbania własne skazanego (57,96%). Tylko co piąty respondent z tej grupy badanych był zdania, że skazani nie wykonują obowiązków z powodów od nich niezależnych. Z kolei prawie 27% wychowawców nie zajęło stanowiska w kwestii realizacji przez skazanych obowiązków, a niecałe 17,5% – odnośnie powodów niewykonania obowiązków.

Poddane badaniu trzy grupy respondentów w sposób zupełnie przeciwny postrzegają omawiany problem. Skazani realizację zadań w trakcie przepustki ocenili jednoznacznie pozytywnie. Kuratorzy i wychowawcy wyrazili w tym zakresie opinie bardziej umiarkowane lub wręcz negatywne. Ponadto, odbyty przez skazanych w trakcie pobytu w zakładzie karnym trening bezradności może powodować, że przyczyn niepowodzeń upatrują oni w okolicznościach zewnętrznych, do własnego zachowania przejawiając czasem stosunek bezkrytyczny i bezrefleksyjny. Badani z dwóch pozostałych grup natomiast zdecydowanie częściej skłonni byli winą za niewykonanie zadań obciążać skazanych nawet w sytuacji, gdy na temat realizacji przez nich zadań w trakcie przepustki nie posiadali żadnej wiedzy.

Mimo nieco krytycznego spojrzenia na kwestię wypełniania przez skazanych zadań w trakcie przepustki, zarówno większość kuratorów (47,37%) oraz wychowawców (48,08%) rozwiązanie przyjęte w art. 165 § 2 k.k.w. oceniła jako zasadne.

8. Pomoc udzielana skazanym

W okresie przygotowania do zwolnienia kurator sądowy lub podmioty, których działania skoncentrowane są na ułatwieniu osobom opuszczającym zakłady karne powrotu do społeczeństwa powinny ustalić ze skazanym zakres niezbędnej pomocy oraz sposób jej udzielenia.

Wyniki przeprowadzonych badań z zastosowaniem kwestionariusza ankiety mogą nasuwać wniosek, że regulacja zobowiązująca kuratorów i podmioty, o których mowa w art. 38 § 1 k.k.w. nie zawsze ma zastosowanie w praktyce. Dokładnie 60% skazanych stwierdziło bowiem, iż w trakcie okresu przygotowania do zwolnienia kurator nie ustalił z nimi ani zakresu oczekiwanej pomocy, ani sposobu jej udzielenia. Z 40% badanych zakresu pomocy nie ustalił także wychowawca, a z prawie 89% respondentów nie nawiązała kontaktu w tym celu żadna z instytucji, których celem działania jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych.

Z kolei, aż 89,47% kuratorów oraz 73,08% wychowawców stwierdziło, iż ustala ze skazanymi objętymi okresem przygotowania do zwolnienia zakres niezbędnej pomocy i sposób jej udzielenia. Ponadto, 78,59% kuratorów i 26,92% wychowawców ustalając zakres niezbędnej pomocy kontaktuje się z podmiotami, których celem działania

jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych. Zarówno większość kuratorów, jak i wychowawców dokonuje weryfikacji potrzeb zgłoszonych przez skazanego. Kuratorzy w tym celu najczęściej kontaktują się z wychowawcami (47,37%), zapoznają się z aktami skazanego lub przeprowadzają wywiad środowiskowy (34,21%). Wychowawcy natomiast przeważnie kontaktują się z kuratorami (32,69%) lub sprawdzają zakres potrzeb skazanego w inny sposób, np. czytając akta, sprawdzając stan depozytu skazanego (11,54%). Jednakże, należy zauważyć, że co prawda jedynie 13,16% kuratorów, ale aż 30,77% wychowawców ustalając ze skazanym zakres niezbędnej pomocy opiera się w tym zakresie wyłącznie na oświadczeniach samego zainteresowanego.

Przeprowadzona analiza akt zdaje się wykazywać, że bliższe rzeczywistości stanowi rzeczy mogą być wskazania kuratorów i wychowawców. W przypadku większości skazanych, których akta poddano badaniom, dokonano weryfikacji potrzeb w zakresie pomocy postpenitencjarnej. Dane dotyczące tej kwestii zawiera poniższa tabela.

Tabela nr 46. *Potrzeby skazanych w zakresie pomocy postpenitencjarnej (badania aktowe)²⁴⁹*

Potrzeby skazanych w zakresie pomocy postpenitencjarnej	Liczba badanych	%
zapomoga pieniężna	10	25,00
odzież	5	12,50
dowód osobisty	3	7,50
pomoc w uzyskaniu lokalu socjalnego	2	5,00
skierowanie do schroniska dla bezdomnych	1	2,50
żywność	1	2,50
środki higieniczne	1	2,50
transport z zakładu karnego do miejsca zamieszkania	1	2,50
brak potrzeb	15	37,50
brak danych	6	15,00

Najczęstszą potrzebą wśród skazanych z badanej populacji były środki finansowe na okres po zwolnieniu (25%). Oznacza to, że co czwarty z badanych przez cały okres przebywania w zakładzie karnym nie zgromadził żadnych środków pieniężnych, które pozwoliłyby mu utrzymać się w czasie bezpośrednio po opuszczeniu więzienia. Ponad 17% skazanych przed zwolnieniem należało zaopatrzyć w odpowiednią odzież, środki higieniczne oraz żywność. Jeden z badanych ze względu na niepełnosprawność wymagał przewiezienia z zakładu karnego do miejsca zamieszkania. U prawie 40% badanych osób nie zdiagnozowano żadnych potrzeb w zakresie pomocy postpenitencjarnej, z uwagi na fakt, iż miały one zdeponowane wystarczające środki finansowe na okres po zwolnieniu.

Skazani niewątpliwie oczekują pomocy. Prawie 69% poddanych badaniu ankietowemu osób objętych art. 164 k.k.w. zadeklarowało, że przed zwolnieniem z zakładu karnego będzie ubiegało się o pomoc przyznawaną przez administrację zakładu karnego. Ich potrzeby przedstawia tabela niżej.

²⁴⁹ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż u części skazanych nie stwierdzono potrzeb lub stwierdzono więcej niż jedną potrzebę w zakresie pomocy postpenitencjarnej.

Tabela nr 47. Oczekiwania skazanych w zakresie pomocy przyznawanej przez zakład karny (badania ankietowe)²⁵⁰

Oczekiwania skazanych w zakresie pomocy przyznawanej przez zakład karny	Liczba badanych	%
zapomoga pieniężna	24	53,33
odzież	18	40,00
obuwie	13	28,88
bilet na przejazd	9	20,00
bielizna	3	6,66
dowód osobisty	3	6,66
skierowanie do lekarza specjalisty	3	6,66
artykuły żywnościowe	2	4,44
brak potrzeb	13	28,89
brak danych	3	6,66

Ponad połowa skazanych przyznała, że w chwili opuszczenia zakładu karnego oczekuje uzyskania zapomogi pieniężnej. Ponad $\frac{3}{4}$ badanych osób liczyło na otrzymanie odzieży, obuwia oraz bielizny. Prawie 30% respondentów stwierdziło, iż przed zwolnieniem nie będzie ubiegać się o pomoc z zakładu karnego. Jako powód swojej decyzji wskazywali oni najczęściej odpłatne wykonywanie pracy i samodzielne zgromadzenie środków finansowych na okres po zwolnieniu, brak wiary w uzyskanie jakiegokolwiek pomocy ze strony administracji zakładu karnego, a także brak możliwości zaoferowania przez zakład karny pomocy oczekiwanej przez skazanego.

Ponadto skazani precyzowali zakres pomocy, na jaką liczyli z Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej²⁵¹. Ilustrację ich oczekiwań stanowi poniższa tabela.

²⁵⁰ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż część skazanych wskazała na więcej niż jedną potrzebę w zakresie pomocy możliwej do uzyskania z zakładu karnego.

²⁵¹ Z dniem 1 stycznia 2012 weszła w życie ustawa z dnia 16 września 2011 r. (Dz. U. Nr 240, poz. 1431) zastępująca Fundusz Pomocy Postpenitencjarnej Funduszem Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej.

Tabela nr 48. *Oczekiwania skazanych w zakresie pomocy przyznawanej z Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej (badania ankietowe)*²⁵²

Oczekiwania skazanych w zakresie pomocy przyznawanej z Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej	Liczba badanych	%
dopłata do czynszu	19	42,22
sfinansowanie porady prawnej	13	28,89
odzież	12	26,67
artykuły żywnościowe	8	17,78
zapomoga pieniężna	7	15,56
sfinansowanie uzyskania dokumentów	4	8,89
sfinansowanie specjalistycznego leczenia	4	8,89
leki	4	8,89
podręczniki i pomoce naukowe	2	4,44
protezy	1	2,22
sfinansowanie rehabilitacji zdrowotnej	1	2,22
brak potrzeb	9	20,00
brak danych	2	4,44

Nieco ponad 75% badanych przewidywało, że po zwolnieniu będzie ubiegać się o pomoc z Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej. Największa liczba badanych liczyła na uzyskanie dopłaty do czynszu (42,22%) oraz sfinansowanie porady prawnej. Ponad 1/5 skazanych oczekiwała pokrycia kosztów leczenia lub rehabilitacji, zakupu leków i protez. Uzyskać środki finansowe chciało nieco ponad 15% poddanych badaniu osób.

Skazani uczestniczący w badaniach wskazywali obszary pomocy, jaką winny im zagwarantować inne podmioty odpowiedzialne za społeczną readaptację skazanych. Dane na ten temat zawiera tabela niżej.

Tabela nr 49. *Oczekiwania skazanych w zakresie pomocy udzielanej przez podmioty, których celem działania jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych (badania ankietowe)*²⁵³

Oczekiwania skazanych w zakresie pomocy udzielanej przez podmioty, których celem działania jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych	Liczba badanych	%
pomoc w uzyskaniu mieszkania	11	24,44
zapomoga pieniężna	10	22,22
dopłata do czynszu	2	4,44
pomoc w uzyskaniu renty socjalnej	1	2,22
terapia kontroli agresji	1	2,22
każda pomoc	1	2,22
brak potrzeb	18	40,00
brak danych	7	15,56

²⁵² Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż część skazanych nie zamierzała ubiegać się o pomoc z Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej (obecnie Fundusz Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej) lub liczyła na uzyskanie pomocy w więcej niż jednej sferze.

²⁵³ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż część skazanych nie zamierzała ubiegać się o pomoc lub liczyła na uzyskanie pomocy w więcej niż jednej sferze.

W populacji skazanych ponad połowa (51,11%) wskazała, że po zwolnieniu zwróci się o pomoc także do instytucji społecznych. Wśród podmiotów, o których wsparcie zamierzali zabiegać skazani wymieniali MOPS, Patronat, Centrum Pomocy Rodzinie, Urząd Gminy. Największa liczba badanych oczekiwała na pomoc w znalezieniu miejsca zamieszkania (24,44%) oraz uzyskanie środków finansowych (22,22%).

10. Wpływ okresu przygotowania do zwolnienia na szanse społecznej readaptacji

Wyodrębnienie okresu przed końcem kary lub przewidywanym warunkowym zwolnieniem w celu zwiększenia wysiłków na rzecz przygotowania skazanego do życia na wolności uznać należy za rozwiązanie niezbędne. Skazani po wyjściu na wolność napotykać szereg problemów, z którymi często nie są w stanie sami sobie poradzić. Nierozwiązane trudności i brak wsparcia w efekcie mogą stać się przyczyną powrotu do przestępstwa.

Dlatego też w ramach przeprowadzonych badań podjęto próbę ustalenia, czy skazani są w stanie identyfikować problemy, z jakimi będą zmuszeni zmierzyć się na wolności.

Wypowiedzi badanej grupy skazanych dotyczące tej kwestii ujmuje tabela niżej.

Tabela nr 50. *Problemy skazanych po opuszczeniu zakładu karnego (badania ankietowe)*²⁵⁴

Problemy skazanych po opuszczeniu zakładu karnego	Liczba badanych	%
bezdomność	13	28,89
brak pomocy ze strony państwa	13	28,89
brak możliwości uzyskania pracy	13	28,89
potępienie ze strony społeczeństwa	9	20,00
brak pomocy ze strony najbliższych	9	20,00
obawa przed powrotem do przestępstwa	8	17,78
trudności z dostosowaniem się do życia na wolności	8	17,78
brak możliwości utrzymania się	7	15,56
odrzućenie przez rodzinę	7	15,56
brak pomocy ze strony instytucji społecznych	6	13,33
brak możliwości porozumienia się z rodziną	6	13,33
uzależnienie od alkoholu	4	8,89
negatywny wpływ najbliższego otoczenia	3	6,67
uzależnienie od środków odurzających	1	2,22
brak problemów	2	4,44
brak danych	4	8,89

Jak obrazują powyżej zaprezentowane wyniki badań skazani mieli świadomość, jak wielorakie problemy mogą ich oczekiwać na wolności. Przede wszystkim, respondenci obawiali się bezdomności oraz braku zatrudnienia po zwolnieniu. Bardzo duża grupa

²⁵⁴ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli wybrać 5 odpowiedzi.

skazanych niepokoiła się też, że w trudnym czasie po zwolnieniu nie uzyska pomocy ze strony instytucji państwowych, społecznych, a nawet od swoich najbliższych. Na uwagę zasługuje fakt, iż co piąty z poddanych badaniu skazanych odczuwał strach przed stygmatyzacją i odrąceniem przez resztę społeczeństwa. Najmniejsza grupa skazanych oczekujące ich problemy dostrzegała w uzależnieniach oraz negatywnym oddziaływaniu środowiska, do którego powrócą.

Poddany badaniu młodociany wskazał, iż w okresie po opuszczeniu zakładu karnego obawia się jedynie braku możliwości uzyskania pracy.

Trudności w znalezieniu odpłatnego zatrudnienia stanowiły także najczęściej wskazywany problem w grupie pierwszy raz karanych. Problemów w tym zakresie obawiało się ponad 28% badanych, a co piąty z respondentów stwierdził, iż będzie miał problemy w znalezieniu innego źródła utrzymania. Równie 24% respondentów spodziewało się po wyjściu na wolność także kłopotów w znalezieniu miejsca zamieszkania, a 32% pierwszy raz karanych czuło niepokój związany z sytuacją rodzinną, a przede wszystkim przewidywanym brakiem możliwości porozumienia się z najbliższymi oraz odrąceniem z ich strony.

W populacji recydywistów penitencjarnych dominującą okazała się obawa przed brakiem pomocy ze strony państwa. Odpowiedź taką wybrało ponad 42% badanych w tej grupie. Częsty w tej grupie badanych był także strach przed nieuzyskaniem w okresie po zwolnieniu wsparcia ze strony instytucji społecznych (26,31%) oraz rodziny (21,05%). Znaczna grupa respondentów, gdyż prawie 37% recydywistów przyznało, że zagrożonych jest bezdomnością, a nieco ponad 26% brakiem możliwości znalezienia zatrudnienia. Co czwarta osoba w populacji recydywistów odczuwała także lęk przed stygmatyzacją ze strony społeczeństwa.

Powyższa analiza prowadzi do wniosku, iż więcej obaw związanych z powrotem do życia na wolności zdają się przejawiać skazani pierwszy raz karani. Być może pobyt w zakładzie karnym uświadomił osobom z tej grupy badanych, jak wiele mają do stracenia i jak ciężko po odzyskaniu wolności będzie im powrócić do poprzedniego statusu. Interesujący wydaje się fakt, iż skazani pierwszy raz karani stosunkowo częściej niż recydywiści obawiali się braku zatrudnienia lub braku możliwości uzyskania środków potrzebnych do utrzymania się na wolności oraz trudności w uregulowaniu stosunków rodzinnych.

Mniejszy lęk przed odrzuceniem przez najbliższych oraz niemożliwością porozumienia się z nimi odczuwali recydywiści. Nietrudno o wyjaśnienie zaistniałego stanu rzeczy. Powtarzające się pobyty w zakładach karnych w wielu wypadkach prowadzą nie tylko do rozluźnienia więzi z najbliższymi, ale i do całkowitego jej zerwania. W związku z powyższym część recydywistów nie troszczy się o odbudowanie relacji rodzinnych, gdyż z ich punktu widzenia wydaje się to zupełnie niemożliwe. W badanej populacji recydywistów penitencjarnych dominującą obawą było zagrożenie bezdomnością oraz nieuzyskaniem pomocy ze strony państwa oraz instytucji społecznych. Zapewne także zerwaniem więzi rodzinnych można wyjaśnić, że rzadziej niż pierwszy raz karani obawiali się recydywiści braku wsparcia najbliższych. Wskazanie przez większość recydywistów penitencjarnych na nieuzyskanie pomocy jako główny problem osób opuszczających zakłady karne może stanowić przejaw ukształtowanej w tych osobach w ciągu lat spędzonych za więziennymi murami postawy roszczeniowej i wyuczzonej bezradności. Wydaje się tym

samym, że część osób z tej populacji pomyślność swojej readaptacji społecznej uzależnia nie od własnych starań i aktywności, ale od stopnia zainteresowania innych podmiotów. Niewątpliwie łatwiej jest żywić oczekiwania, że instytucje państwowe lub społeczne zapewnią skazanemu miejsce zamieszkania, zatrudnienia i środki na utrzymanie niż zagwarantować to sobie własnym działaniem. Jest to zdecydowanie prostsza i łatwiejsza, ale na pewno nie bardziej skuteczna droga w kierunku społecznej readaptacji.

Opinie kuratorów sądowych oraz wychowawców na temat problemów, którym stać czoła muszą skazani w okresie po zwolnieniu z zakładu karnego zawierają poniższe tabele.

Tabela nr 51. *Problemy skazanych po opuszczeniu zakładu karnego w opinii kuratorów (badania ankietowe)*²⁵⁵

Problemy skazanych po opuszczeniu zakładu karnego w opinii kuratorów	Liczba badanych	%
brak możliwości uzyskania pracy	34	89,47
bezdromność	25	65,78
uzależnienie od alkoholu lub środków odurzających	25	65,78
brak możliwości utrzymania się	22	57,89
trudności z dostosowaniem się do życia na wolności	20	52,63
negatywny wpływ środowiska	17	44,73
brak możliwości porozumienia się z rodziną	10	26,31
brak pomocy ze strony najbliższych	10	26,31
odrzućenie przez rodzinę	7	18,42
brak pomocy ze strony instytucji społecznych	5	13,15
obawa przed powrotem do przestępstwa	4	10,52
potępienie ze strony społeczeństwa	2	5,26

Kuratorzy zdawali się także dostrzegać, że trudności, z którymi skazani będą musieli zmierzyć się po zwolnieniu dotyczą niemal każdego z aspektów ich życia. Prawie 90% z nich w braku możliwości znalezienia odpłatnego zatrudnienia, a ponad 65% w zagrożeniu bezdromnością widziało najpoważniejsze problemy osób opuszczających zakłady karne. Kuratorzy, bardziej niż sami skazani, byli świadomi zagrożeń dla pomyślności przebiegu społecznej readaptacji płynących z uzależnień oraz przebywania w niewydolnym wychowawczo środowisku. Respondenci z tej grupy jednak nie podzielali opinii skazanych jakoby znaczącym problemem w readaptacji do życia na wolności mogło być odrzućenie byłych więźniów przez resztę społeczeństwa.

Powyzszy problem był również opiniowany przez wychowawców. Ich stanowisko w tej kwestii przedstawia tabela niżej.

²⁵⁵ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli wybrać 5 odpowiedzi.

Tabela nr 52. *Problemy skazanych po opuszczeniu zakładu karnego w opinii wychowawców (badania ankietowe)*²⁵⁶

Problemy skazanych po opuszczeniu zakładu karnego w opinii wychowawców	Liczba badanych	%
brak możliwości uzyskania pracy	46	88,46
bezdomność	37	71,15
brak możliwości utrzymania się	31	59,61
odrzućenie przez rodzinę	29	55,76
trudności w dostosowaniu się do życia na wolności	27	51,92
uzależnienie od alkoholu lub środków odurzających	26	50
negatywny wpływ środowiska	16	30,76
obawa przed powrotem do przestępstwa	12	23,07
brak możliwości porozumienia się z rodziną	11	21,15
brak pomocy ze strony najbliższych	11	21,15
brak pomocy ze strony instytucji społecznych	10	19,23
potępienie ze strony społeczeństwa	8	15,38

Jak wskazują dane zawarte w tabeli wychowawcy na omawiane zagadnienie prezentowali pogląd zbliżony do stanowisk zajętych przez kuratorów sądowych. Jako główny problem oczekujący skazanych po zwolnieniu z zakładu karnego wskazali oni brak możliwości utrzymania się z powodu niemożności znalezienia odpłatnego zatrudnienia (88,46%) lub uzyskania środków finansowych z innych źródeł (59,61%). Także i w tej grupie badanych, jako jeden z najpoważniejszych problemów, wskazano zagrożenie bezdomnością (77,15%). Połowa poddanych badaniu wychowawców dostrzegła, że negatywny wpływ na funkcjonowanie byłych więźniów na wolności mają również uzależnienia, a co trzeci z respondentów wskazał na demoralizujące oddziaływanie najbliższego otoczenia.

Jak wskazują prezentowane wyżej wyniki badań spektrum problemów, z jakimi musi się zmierzyć skazany po wyjściu na wolność jest ogromne. Pozytywne ich rozwiązywanie uzależnione jest w dużej mierze od wsparcia środowiska zewnętrznego, z którym zetknięcie się skazany za więziennymi murami. Nie mniejszą rolę odgrywać winna wewnętrzna motywacja i chęć powrotu do życia w społeczeństwie, którą wzmacniać można poprzez system oddziaływań wychowawczych przez cały okres pobytu skazanego w zakładzie karnym.

Pomimo licznych problemów oczekujących po zwolnieniu większość osób objętych art. 164 k.k.w. prezentowała optymistyczne nastawienie co do swojej przyszłości. Blisko 47% badanych szanse swojej społecznej readaptacji oceniło jako bardzo duże, a ponad 33% jako duże. Bardzo duże szanse społecznej readaptacji widział dla siebie jedynie poddany badaniom młodociany, 60% pierwszy raz karanych oraz 26,32% recydywistów penitencjarnych. Duże prawdopodobieństwo prawidłowego funkcjonowania na wolności zachodziło w opinii 32% pierwszy raz karanych oraz 36,84% recydywistów, a średnie w opinii 15,79% recydywistów. Załedwie jeden skazany – recydywista penitencjarny nie widział dla siebie żadnej możliwości prawidłowego funkcjonowania na wolności.

²⁵⁶ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli wybrać 5 odpowiedzi.

Przy analizowanym zagadnieniu zwrócono się do skazanych także z prośbą o określenie, jaki wpływ na szanse ich społecznej readaptacji miało objęcie okresem przygotowania do zwolnienia.

Tabela nr 53. *Wpływ okresu przygotowania do zwolnienia na szanse społecznej readaptacji skazanego (badania ankietowe)*

Wpływ okresu przygotowania do zwolnienia na szanse społecznej readaptacji skazanego	Liczba badanych	%
wpływa w sposób istotny	26	57,78
nie wpływa znacząco	6	13,33
nie ma żadnego wpływu	7	15,56
trudno powiedzieć	4	8,89
brak danych	2	4,44
Ogółem	45	100,00

Skazani z badanej grupy w większości pozytywnie ustosunkowali się do zastosowanego wobec nich okresu przygotowania do zwolnienia. Większość, gdyż aż 57,78% badanych było zdania, że objęcie art. 164 k.k.w. wywarło istotny wpływ na szanse ich społecznej readaptacji. Co trzeci z badanych (28,89%) stwierdził jednak, że okres przygotowania do zwolnienia nie zwiększa znacząco szans społecznej readaptacji lub nie ma w tym zakresie żadnego znaczenia. Jako uzasadnienie opinii wyrażonej przez tych skazanych można przytoczyć następujące wypowiedzi: *program przygotowania do wolności to fikcja i to jest tylko po to robione by zamydlić oczy społeczeństwu i sami kuratorzy i administracja z-k nie wierzą w jej powodzenie. Nie znam nikogo komu by pomogły organy do tego wyznaczone.* Skazani o okresie przygotowania do zwolnienia wypowiadali się także w następujących gorzkich słowach: *nie spotkałem się z żadną pomocną mi osobą która z własnej woli pomogła by mi zrealizować art. 164 k.k.w.. Spotkałem się tylko z wrogością i stwierdzeniem że ten art. to tylko pro-forma i nic nie znaczy, program przygotowania do zwolnienia jest w moim odczuciu bzdurą gdyż jest wyłącznie na papierze i nikomu nie zależy na wypełnianiu celów w nim zawartych ani pomocy komukolwiek lecz wypełnianiem statutowych obowiązków przez ludzi z nim związanych.*

Bardziej sceptycznie w kwestii readaptacji społecznej skazanych wypowiedzieli się kuratorzy oraz wychowawcy. Blisko 90% kuratorów oraz 77% wychowawców szanse skazanych oceniło jako średnie lub małe. Zaledwie nieco ponad 5% kuratorów oraz 17,3% wychowawców wyraziło pogląd, iż w przypadku byłych więźniów zachodzi duże prawdopodobieństwo ich ponownego włączenia w nurt życia społecznego.

Uzyskane w trakcie realizacji badań opinie na temat wpływu okresu przygotowania do zwolnienia na szanse społecznej readaptacji skazanych prezentują tabele niżej.

Tabela nr 54. *Wpływ okresu przygotowania do zwolnienia na szanse jego społecznej readaptacji skazanego w ocenie kuratorów (badania ankietowe)*

Wpływ okresu przygotowania do zwolnienia na szanse społecznej readaptacji skazanego w ocenie kuratorów	Liczba badanych	%
wpływa w sposób istotny	3	7,89
nie wpływa znacząco	17	44,74
nie ma żadnego wpływu	12	31,58
trudno powiedzieć	6	15,79
Ogółem	38	100,00

Jak wynika z powyższych danych kuratorzy ocenili negatywnie nie tylko szanse społecznej readaptacji skazanych, ale i wpływ jaki wywiera na nie wyznaczenie okresu przygotowania do zwolnienia. Ponad 76% respondentów w tej grupie było zdania, że objęcie art. 164 k.k.w. albo wcale, albo jedynie w niewielkim stopniu ułatwia skazanym powrót do życia na wolności.

Tabela nr 55. *Wpływ okresu przygotowania do zwolnienia na szanse jego społecznej readaptacji skazanego w ocenie wychowawców (badania ankietowe)*

Wpływ okresu przygotowania do zwolnienia na szanse społecznej readaptacji skazanego w ocenie wychowawców	Liczba badanych	%
wpływa w sposób istotny	19	36,54
nie ma znaczącego wpływu	17	32,69
nie ma żadnego wpływu	7	13,46
trudno powiedzieć	8	15,38
brak danych	1	1,92
Ogółem	52	100,00

Prezentowane w tabeli wyniki wskazują, że badani wychowawcy także w dużej mierze podzieli pogląd kuratorów i uznali, że objęcie skazanego okresem przygotowania do zwolnienia nie ma żadnego (13,46%) lub ma niewielkie znaczenie w kontekście jego przyszej readaptacji (32,69%). Opinie na omawiany temat w tej grupie badanych są jednak najbardziej podzielone, gdyż liczna grupa wychowawców, ponad 36,5%, wpływ zastosowania instytucji z art. 164 k.k.w. oceniła jako istotny. Daje to podstawy sądzić, że opinie wyrażone przez wychowawców mogą być w dużym stopniu zdeterminowane ich osobistym doświadczeniem zawodowym i praktyką stosowaną w tym zakresie w zakładzie karnym, w którym wykonują pracę zawodową

W korespondencji z wyżej omawianym problemem pozostaje kolejny, w którym starano się uzyskać informacje, czy istnieje potrzeba wyodrębniania okresu przygotowania do zwolnienia z zakładu karnego. Dane na ten temat ilustrują tabele niżej.

Tabela nr 56. *Potrzeba wyodrębnienia okresu przygotowania do zwolnienia z zakładu karnego w ocenie kuratorów (badania ankietowe)*

Potrzeba wyodrębnienia okresu przygotowania do zwolnienia z zakładu karnego w ocenie kuratorów	Liczba badanych	%
tak, jest potrzebne, ale w odniesieniu do skazanych, którzy mogą napotkać szczególne problemy w społecznej readaptacji,	19	50,00
brak takiej potrzeby, gdyż wyznaczenie okresu przygotowania do zwolnienia nie przynosi oczekiwanych rezultatów	14	36,84
brak takiej potrzeby, gdyż skazani są przygotowywani do życia na wolności w trakcie całego odbywania kary,	5	13,16
Ogółem	38	100,00

Opinie kuratorów na temat celowości wyodrębniania okresu przygotowania skazanego do zwolnienia są podzielone. Dokładnie połowa respondentów widzi taką potrzebę, ale tylko w odniesieniu do skazanych, którzy ze względu na swoją sytuację mogą napotkać wyjątkowe problemy w powrocie do życia społecznego. Pozostali respondenci w zdecydowanej większości są przeciwni wyznaczaniu okresu przygotowania do zwolnienia z uwagi na fakt, iż w ich przekonaniu nie przynosi on zamierzonych efektów (36,84%).

Natomiast badani wychowawcy wypowiadali się w tej kwestii następująco.

Tabela nr 57. *Potrzeba wyodrębnienia okresu przygotowania do zwolnienia z zakładu karnego w ocenie wychowawców (badania ankietowe)*

Potrzeba wyodrębnienia okresu przygotowania do zwolnienia z zakładu karnego w ocenie wychowawców	Liczba badanych	%
tak, jest potrzebne, ale w odniesieniu do skazanych, którzy mogą napotkać szczególne problemy w społecznej readaptacji,	33	63,46
tak, jest potrzebne w odniesieniu do wszystkich skazanych.	9	17,31
brak takiej potrzeby, gdyż wyznaczenie okresu przygotowania do zwolnienia nie przynosi oczekiwanych rezultatów	8	15,38
brak danych	2	3,85
Ogółem	52	100,00

Odpowiedzi udzielone przez wychowawców ujawniają inne zapatrywanie na kwestię zasadności obejmowania skazanych okresem przygotowania do zwolnienia. Ponad 80% respondentów w tej grupie potwierdziło potrzebę wyodrębnienia przed końcem kary lub przewidywanym zwolnieniem okresu, w którym koncentruje się wysiłki na rzecz ułatwienia skazanym powrotu do życia na wolności. Przeszło 2/3 badanych wychowawców wyraziło pogląd, że art. 164 k.k.w. należy obejmować skazanych, którzy mogą borykać się ze szczególnymi problemami po opuszczeniu więziennych murów, a nieco ponad 17% potrzebę taką dostrzegło w odniesieniu do wszystkich osób odbywających karę pozbawienia wolności. Jedynie co szósty respondent w badanej populacji wychowawców był zdania, że nie ma potrzeby wyznaczania okresu przygotowania do zwolnienia, gdyż nie przynosi on zamierzonych rezultatów.

Także badania przeprowadzone przez G. B. Szczygieł²⁵⁷ ujawniły, iż większość wychowawców (52,88%) w pełni akceptowała rozwiązanie przyjęte w art. 164 k.k.w.. Znaczna grupa badanych (38%) podkreślała natomiast, że cały okres pobytu w zakładzie powinien być wykorzystany w celu przygotowania skazanych do powrotu do społeczeństwa. Tylko nieliczna grupa wychowawców nie dostrzegała celowości wyodrębnienia okresu przygotowania do zwolnienia.

Ponad 13% badanych kuratorów wskazało na niecelowość wyodrębnienia okresu przygotowania do zwolnienia, gdyż odpowiednimi oddziaływaniami w tym zakresie skazani poddawani są przez cały okres odbywania kary pozbawienia wolności. Znamienne wydaje się to, że odpowiedzi takiej nie wybrał żaden z badanych wychowawców.

Sygnalizowana wyżej różnica stanowisk wychowawców i kuratorów, uczestniczących w badaniach, w niektórych kluczowych kwestiach daje podstawę przypuszczać, że w praktyce penitencjarnej pojawiają się problemy pomiędzy wychowawcami a kuratorami dotyczące celowości i zasadności funkcjonowania programu przygotowania skazanych do zwolnienia. Zjawisko to uzasadnia sformułowaną wcześniej tezę o potrzebie wypracowania modelu, zgodnie z którym wszystkie podmioty uczestniczące w przygotowaniu skazanych do zwolnienia będą realizowały wyznaczone im zadania.

Pomimo przytoczonych wyżej zróżnicowanych opinii i poglądów uczestników badań, odnoszących się do kwestii wpływu okresu przygotowania do zwolnienia na poziom szans społecznej readaptacji skazanych, wydaje się, że instytucja ta znajduje swoje uzasadnienie w praktyce penitencjarnej i w wielu swoich elementach jest istotnym czynnikiem wspierającym skazanych w procesie przywracania ich społeczeństwu.

²⁵⁷ G. B. Szczygieł, Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym, Białystok 2002, s. 244-255.

Zakończenie

Wymierzanie kary za popełnione przestępstwa jest uzasadniane racjami utylitarnymi lub moralnymi. Jedna z racji utylitarnych sprowadza się do unieszkodliwienia sprawcy poprzez pozbawienie go możliwości popełniania przestępstw. Jak zauważa jednak L. Kołakowski²⁵⁸, często można wykluczyć prawdopodobieństwo by ten sam sprawca powtórzył swój czyn, a zatem w takich sytuacjach należy w ogóle zaniechać karania przestępców. Drugi argument utylitarny związany jest z rolą kary jako środka odstraszającego innych potencjalnych złoczyńców. Biorąc jednak pod uwagę zasadę kantowską, wedle której człowiek powinien być traktowany jako cel sam w sobie, a nie jako środek do osiągnięcia celu, także i ten argument należy poddać krytyce²⁵⁹. Obecnie więzienie nie może pełnić jedynie funkcji izolacyjnej i odstraszającej. Sprowadzenie jego roli wyłącznie do tych dwóch zadań powodowałoby, że osoby opuszczające zakłady karne, posługując się metaforą Z. Baumana²⁶⁰, skazane byłyby na śmierć pod kołami pędzącego pojazdu, jakim jest współczesna rzeczywistość.

Wykonywanie kary pozbawienia wolności zamiast represji i odwetu powinno być zatem ukierunkowane na dokonywanie zmian w postawach więźniów, tak aby po zwolnieniu mogli oni pełnić role obywatela, członka społeczności lokalnej, pracownika, ucznia, członka rodziny. Osiągnięcie tego celu wymaga jednak indywidualnego podejścia do skazanego, poszanowania godności, zagwarantowania praw, umożliwienia rozwoju, rozpoznania jego problemów, potrzeb i na tej podstawie opracowania drogi postępowania w przygotowaniu do życia na wolności. Wymienione elementy wykonywania kary pozbawienia wolności stanowią niezbędny fundament, na którym można rozpocząć budowanie od nowa systemu wartości i aspiracji skazanego. Nie mogą być zatem traktowane jako przywileje, a wręcz przeciwnie – ich brak może być uznany za rodzaj tortury²⁶¹. Parafrazując słowa R. Kapuścińskiego²⁶² należy stwierdzić bowiem, że być więźniem nie znaczy tylko stracić wolność, by po określonym czasie znowu ją odzyskać. Być więźniem to znaczy przestać uczestniczyć w realnym życiu społecznym, ponieważ cywilizacja zmienia się obecnie tak bardzo, że osoba ta nie jest w stanie tego nadrobić.

Zmienność współczesnego świata, wymóg szybkiego adaptowania się do nowych uwarunkowań, konieczność ustawicznego dokonywania wyborów życiowych i ponoszenia za nie odpowiedzialności sprawiają, że kwestiom związanym z przygotowaniem skazanych do wolności należy przypisać ogromne znaczenie. Skazany, chcąc włączyć się po okresie uwięzienia w nurt życia społecznego, nie może obecnie jedynie biernie oczekiwać końca kary, a administracja zakładu karnego nie powinna pełnić wyłącznie funkcji nadzorczej.

Wprowadzenie do k.k.w. możliwości zintensyfikowania działań w końcowym etapie odbywania kary w celu przygotowania skazanych do życia na wolności należy uznać za rozwiązanie uzasadnione z uwagi na wielość problemów, jakim muszą stawić czoła byli więźniowie. Regulacje dotyczące tej instytucji budzą jednak szereg wątpliwości. Prze-

²⁵⁸ L. Kołakowski, *Mini-wykłady o maxi-sprawach*, Kraków 2005, s. 192.

²⁵⁹ *Ibidem*, s. 193.

²⁶⁰ Z. Bauman, *Życie na przemiał*, Kraków 2004, s. 28.

²⁶¹ Zob. M. Porowski, *Tortury więzienne (w:) Przymus w społeczeństwie*, pod red. A. Kojdera, Warszawa 1989 r., s. 185.

²⁶² R. Kapuściński, *Lapidaria*, Warszawa 2006, s. 320.

pisy bardzo ogólnie wskazują model przebiegu okresu przygotowania do zwolnienia, co sprawia, że w tym zakresie wciąż jest więcej pytań niż odpowiedzi. Przede wszystkim ustawodawca nie wskazał jednoznacznie podmiotu odpowiedzialnego za pracę ze skazanym w okresie przygotowania do zwolnienia. Kodeks nie zawiera w tym zakresie żadnej regulacji, rozporządzenie o sprawie szczegółowego trybu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych²⁶³ określa natomiast jakie czynności w ramach przygotowania skazanego do zwolnienia realizuje kurator sądowy. Wydaje się jednak, iż takie uregulowanie omawianej kwestii nie czyni kuratora jedynym podmiotem odpowiedzialnym za przebieg okresu przygotowania do zwolnienia. Ponadto, w obowiązujących przepisach zauważalny jest brak określenia elementów, jakie powinien zawierać program wolnościowy oraz wskazania częstotliwości kontaktów kuratora ze skazanym, w związku z czym w praktyce zachodzić mogą sytuacje, w których kurator spotka się z osobą objętą art. 164 k.k.w. zaledwie raz w celu opracowania programu wolnościowego. Przepisy milczą także na temat roli wychowawców w okresie przygotowania do zwolnienia oraz zakresu współpracy pomiędzy nimi a kuratorami sądowymi.

W związku z powyższym, odtworzenie modelu przebiegu okresu przygotowania do zwolnienia wyłącznie na podstawie obowiązujących przepisów jest bardzo utrudnione, a podmioty realizujące czynności związane z art. 164 k.k.w. są zdane w wielu obszarach na własne doświadczenie, a także doniesienia z praktyki białostockich kuratorów penitencjarnych.

Rozwiązaniem powyższych problemów mogłoby być postulowane w literaturze przedmiotu²⁶⁴ unormowanie instytucji kuratora penitencjarnego i określenie w przepisach, wzorem kuratorów zawodowych oraz kuratorów społecznych, jego zakresu działań związanych z przygotowaniem skazanych do życia na wolności.

Pamiętać również należy, iż określony przepisami k.k.w. model przygotowania skazanych do życia na wolności funkcjonuje w określonej rzeczywistości. Rzeczywistość penitencjarna to obecnie 76 258 osób odbywających karę pozbawienia wolności, 35 900 osób, które nie stawily się do odbycia kary mimo upływu terminu oraz 709 osób, którym upłynął okres przerwy w wykonywaniu kary²⁶⁵. Przy tak dużej populacji więziennej wręcz niemożliwe staje się zapewnienie godziwych warunków bytowych osadzonemu, znalezienie zatrudnienia i możliwości kształcenia wszystkim potrzebującym, a przede wszystkim indywidualna praca ze skazanymi w ramach okresu przygotowania do zwolnienia.

Na podstawie przeprowadzonej w niniejszej pracy analizy okresu przygotowania skazanych do życia na wolności można wnioskować, że instytucja przewidziana w art. 164 k.k.w. daje duże możliwości w zakresie wdrożenia więźniów do życia na wolności, przywrócenia ich do wypełniania ról społecznych, zawodowych i rodzinnych, pozwala ograniczać negatywny wpływ izolacji penitencjarnej, wpisuje się w zasadę normalizacji warunków wykonywania kary pozbawienia wolności. W praktyce jednak wydaje się, iż możliwości te nie są w pełni wykorzystywane. Przyczyną tego stanu rzeczy jest z pewnością brak jednolitego modelu przebiegu okresu przygotowania do zwolnienia, zbyt powierzchowne kwalifikowanie skazanych do objęcia omawianą instytucją,

²⁶³ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego trybu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych, Dz. U. Nr 112, poz. 1064.

²⁶⁴ G. B. Szczygieł, Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym, Białystok 2002, s. 284.

²⁶⁵ Dane Centralnego Zarządu Służby Więziennej na dzień 31 sierpnia 2013 r., http://sw.gov.pl/Data/Files/001290rchm/2013_sierpien_statystyka_biezaca.pdf

brak świadomości skazanych odnośnie celu instytucji przygotowania do zwolnienia, zbyt duże obciążenie pracą zarówno wychowawców, jak i kuratorów uniemożliwiający indywidualne podejście do skazanego i jego problemów oraz potrzeb.

Poza tym należy uwzględnić wpływ czynników zewnętrznych negatywnie wpływających na efektywność działań podejmowanych w ramach procesu przygotowania skazanych do zwolnienia. Wśród nich można wymienić wysoki poziom bezrobocia, niski poziom akceptacji społecznej dla osadzonych i osób opuszczających zakłady karne, ekonomiczne ograniczenia świadczenia pomocy.

Także badani kuratorzy oraz wychowawcy wskazywali na szereg trudności, jakie w praktyce penitencjarnej napotyka realizacja art. 164 k.k.w.. Kuratorzy zwracali uwagę przede wszystkim na zbyt wczesne obejmowanie skazanych okresem przygotowania do zwolnienia, tzn. w sytuacji, gdy uzyskanie przez nich warunkowego zwolnienia jest mało prawdopodobne, brak realnej możliwości świadczenia pomocy, brak współpracy z instytucjami państwowymi i organizacjami społecznymi, zbyt krótki czas trwania okresu przygotowania skazanego do zwolnienia, nierespektowanie przez Służbę Więzienną zasady, że w trakcie okresu przygotowania do zwolnienia skazany powinien odbywać karę w zakładzie karnym położonym najbliżej miejsca swojego zamieszkania po zwolnieniu. Wychowawcy więzienni z kolei podnosili, iż jednym z największych problemów związanych z realizacją art. 164 k.k.w. w praktyce penitencjarnej jest utrudniona współpraca z kuratorami sądowymi.

Ponadto respondenci wskazywali, iż nawet pozytywny przebieg okresu przygotowania do zwolnienia nie daje skazanym gwarancji otrzymania warunkowego przedterminowego zwolnienia. Zdarzają się bowiem sytuacje, w których mimo wypełnienia przez skazanego zadań przewidzianych w programie wolnościowym, orzeczenie sądu penitencjarnego jest odmowne. Wówczas zaangażowanie skazanego, kuratora, wychowawcy okazuje się daremne. Zapewnione zatrudnienie po zwolnieniu, zakwaterowanie w domu pomocy społecznej lub w schronisku dla bezdomnych, miejsce w szkole lub na kursie zostaje utracone. Taki stan rzeczy u wychowawców i kuratorów może wywoływać zniechęcenie, a u skazanych rozgoryczenie i przekonanie, że nie warto podejmować jakichkolwiek wysiłków.

Pomimo wielu barier i trudności w pełnej realizacji analizowanej instytucji wydaje się jednak, że nie należy rezygnować z jej stosowania i marginalizować jej znaczenia zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i ogólnospołecznym. M. Korenfeld²⁶⁶ słusznie upatruje jednego z tryumfów cywilizacji w tym, że „pierwotny popęd naturalny, który popychał społeczeństwa do mściwego tępienia przestępców, obaliła rozumna zasada opieki nad przestępcą celem przywrócenia go na drogę moralną”.

²⁶⁶ M. Korenfeld, Międzynarodowe Kongresy penitencjarne i przyszły kongres w Petersburgu, Gazeta Sądowa Warszawska nr 33, Warszawa 6 sierpnia 1888, s. 572.

Bibliografia

- **Ambrozik W.**, Więzi społeczne skazanych i ich rola w procesie resocjalizacji (w:) Więziennictwo – Nowe Wyzwania, pod red. B. Hołysta, W. Ambrozika, P. Stępniaaka, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001.
- **Ambrozik W.**, Readaptacja społeczna i reorganizacja środowisk lokalnych jako warunek skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych (w:) Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna, tom 2., red. B. Urban, J. M. Stanik, Warszawa 2007.
- **Ambrozik W.**, Czynniki readaptacji społecznej skazanych (w:) Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych, red. W. Ambrozik, H. Machel, P. Stępniaak, Poznań – Gdańsk – Warszawa – Kalisz 2008.
- **Barczykowska A., Muskała M.**, Kapitał społeczny osób pozbawionych wolności – przesłanki resocjalizacyjne (w:) Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych, red. W. Ambrozik, H. Machel, P. Stępniaak, Poznań – Gdańsk – Warszawa – Kalisz 2008.
- **Bauman Z.**, Życie na przemiał, Kraków 2004.
- **Berman G., Fox A.**, Why nonprofit innovation requires failure, Chronicle of Philanthropy, 6/24/2010, Vol. 22, Issue 15.
- **Bochniewicz A.**, Programy readaptacji społecznej skazanych (w:) Oddziaływania penitencjarne i terapeutyczne w zakładach karnych i aresztach śledczych w 2010 r., Warszawa 2011.
- **Bogunia L., Godyla R.**, Oczekiwanie skazanych w zakresie pomocy od społeczeństwa (w:) Więziennictwo – Nowe wyzwania, red. B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępniaak, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001.
- **Bolewska E.**, Opinia społeczna o karze pozbawienia wolności, Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa, Część II, Biuletyn RPO nr 32, Warszawa 1997.
- **Budzyński A. J.**, Pomoc dla więźniów politycznych 1863-1915, Z Pola Walki 1981, nr 3-4.
- **Bulenda T., Musidłowski R.**, Nowelizacja Kodeksu karnego wykonawczego w 2003 r. (analiza i ocena), Przegląd Więziennictwa Polskiego 2003, nr 40-41.
- **Czapiński J., Panek T.** (red.), Diagnoza Społeczna 2005, Warszawa 2006.
- **Czapiński J.** (red.), Diagnoza Społeczna 2009, Warszawa 2010,
- **Czapiński J., Panek T.** (red.), Diagnoza Społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków. Raport, Warszawa 2011.
- **Dahrenddorf R.**, O pojęciu szans życiowych, (w:) Socjologia. Lektury, red. P. Sztompka, M. Kucia, Kraków 2006.
- **Dziedzic K.**, Społeczne uwarunkowania udziału społeczeństwa w świadczeniu pomocy postpenitencjarnej (w:) Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne, red. A. Jaworska, Kraków 2009.
- **Dubiel K.**, Środki oddziaływania penitencjarnego (w:) Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1989-2009, Warszawa 2009.
- **Dybalska I.**, Program aktywizacji zawodowej i społecznej skazanych jako aktywna forma pomocy postpenitencjarnej, Przegląd Więziennictwa Polskiego 1999.
- **Dybalska I.**, Przygotowanie do społecznej readaptacji skazanych w polskim systemie penitencjarnym realizowane przez Służbę Więzienną w zakładach karnych i aresztach śledczych (w:) Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii i działań resocjalizacyjnych, pod red. B. Skafiriak, Kraków 2007.
- **Dybalska I.**, Przygotowanie do readaptacji społecznej skazanych oraz pomoc udzielana osadzonym w chwili zwolnienia ze środków Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej przez jednostki organizacyjne Służby Więziennej a także praca socjalna w zakładach karnych i aresztach

śledczych (w:) Oddziaływania penitencjarne i terapeutyczne w zakładach karnych i aresztach śledczych w 2010 r., Warszawa 2011.

- **EQUAL** – nowe szanse dla byłych więźniów, Warszawa 2007.
- **Gajdus D., Gronowska B.**, Europejskie standardy traktowania więźniów, Toruń 1998.
- **Gałań T.**, Kurator penitencjarny – wstęp do probacji (w:) Kurator penitencjarny – wstęp do probacji, Białystok 1997.
- **Gałań T.**, Przygotowanie do wolności skazanych opuszczających zakłady karne (w:) Probacyjne środki polityki karnej – stan i perspektywy, Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Praw Człowieka i Praworządności, 20-21 października 2000.
- **Gałań T., Kokorzecka-Piber M.**, Informacja o formach działalności postpenitencjarnej prowadzonych przez Stowarzyszenie Penitencjarne „Patronat” (Oddział w Białymstoku) (w:) Więziennictwo – Nowe wyzwania, red. B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępnia, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001.
- **Gołąb A.**, Normy moralne a gotowość do udzielania pomocy innym (w:) Osobowość a społeczne zachowanie się ludzi, red. J. Reykowski, Warszawa 1976.
- **Hoffman-Fishman S.**, Losing a loved one to incarceration: The effect of imprisonment on family members, *The Personnel and Guidance Journal*, Feb'81, Vol. 59, Issue 6.
- **Hołda Z., Postulski K.**, Kodeks karny wykonawczy. Komentarz, Gdańsk 2005.
- **Hołda Z., Postulski K.**, Kodeks karny wykonawczy. Komentarz, Gdańsk 2007.
- **Kaczyńska E.**, Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815-1914, Warszawa 1989.
- **Kapuściński R.**, Lapidaria, Warszawa 2006.
- **Karaszewska H., Silecka E.**, W stronę readaptacji społecznej skazanych (w:) Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne, pod red. A. Jaworskiej, Kraków 2009.
- **Keller K.**, Kuratela penitencjarna (w:) Problemy więziennictwa u progu XXI wieku, red. B. Hołyst, S. Redo, Warszawa – Wiedź – Kalisz 1996.
- **Kiryłuk M.**, Przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu (w trybie art. 164 i 165 k.k.w.), Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa, Część IV. Wybrane instytucje kodeksu karnego wykonawczego w praktyce penitencjarnej, Biuletyn RPO nr 42, Warszawa 2000.
- **Kiryłuk M.**, Udział kuratora sądowego w przygotowaniu skazanego do życia po zwolnieniu – w trybie art. 164 k.k.w. (w:) Wykonywanie środków probacji i readaptacji skazanych w Polsce, Biuletyn RPO nr 59, Warszawa 2008.
- **Kokorzecka-Piber M.**, Wprowadzenie do modelu kurateli penitencjarnej (w:) Kurator penitencjarny – wstęp do probacji, Białystok 1997.
- **Kokorzecka-Piber M.**, Założenia, realizacja i perspektywy instytucji kuratora penitencjarnego (w:) Model społecznej readaptacji skazanych w reformie prawa karnego, red. G. B. Szczygieł, P. Hofmański, Białystok 1999.
- **Kokorzecka-Piber M.**, Założenia instytucji „kuratora penitencjarnego” i warunki jej wprowadzenia w Okręgu białostockim (w:) ABC kuratora penitencjarnego (doświadczenia z pracy kuratorów zawodowych), Białystok 2000.
- **Kokorzecka-Piber M.**, Założenia instytucji „kuratora penitencjarnego” i warunki jej wprowadzenia w okręgu białostockim (w:) Probacyjne środki polityki karnej – stan i perspektywy, Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Praw Człowieka i Praworządności, 20-21 października 2000.
- **Kokorzecka-Piber M.**, Kuratela penitencjarna – eksperyment białostocki (w:) Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1989-2009, Warszawa 2009.
- **Kołąkowski L.**, Mini-wykłady o maxi-sprawach, Kraków 2005.
- **Korecki J.**, Kara 25 lat pozbawienia wolności w Polsce, Warszawa 1988.

- **Korecki J.**, Przygotowanie do wolności skazanych odbywających kary długoterminowe: opolska koncepcja warunkowego przedterminowego zwolnienia (w:) Model społecznej readaptacji skazanych w reformie prawa karnego, red. G. B. Szczygieł, P. Hofmański, Białystok 1999.
- **Korecki J.**, Propozycje zmian w k.k.w. na tle dotychczasowej praktyki, Przegląd Więziennictwa Polskiego 2000, nr 26.
- **Korenfeld M.**, Międzynarodowe kongresy penitencjarne i przyszły kongres w Petersburgu, Gazeta Sądowa Warszawska nr 33, 6 sierpnia 1888.
- **Koziński J.**, Koniec nieodpowiedzialności XXI wieku, Warszawa 1995.
- **Koziński J.**, Człowiek wielowymiarowy, Warszawa 1996.
- **Kruk M.**, Pożądane kierunki pomocy postpenitencjarnej (w:) Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej, red. W. Ambrozik, P. Stępnia, Poznań – Warszawa – Kalisz 2004.
- **Kwaśniewski J.**, Kara pozbawienia wolności w świadomości społecznej oraz w świetle zasad sprawnego karania, Archiwum Kryminologii 2010, Tom XXIX-XXX.
- **Kwieciński A.**, Rada Główna do spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym oraz rady terenowe, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego, pod red. L. Boguni, Tom XII, Wrocław 2003.
- **Kwieciński J., Waligóra B.**, Zatrudnienie w strategii readaptacji społecznej skazanych – na przykładzie Zakładu Karnego we Wronkach (w:) Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii i działań resocjalizacyjnych, pod red. B. Skafiriak, Kraków 2007.
- **Lelental S.**, Wykład prawa karnego wykonawczego z elementami polityki kryminalnej, Łódź 1996.
- **Lelental S.**, Odroczone warunkowe zwolnienie na czas niezbędny na przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu z zakładu karnego (art. 164-165 k.k.w.) (w:) Model społecznej readaptacji skazanych w reformie prawa karnego, red. G. B. Szczygieł, P. Hofmański, Białystok 1999.
- **Lelental S.**, Kodeks karny wykonawczy. Komentarz, Warszawa 2010.
- **Lelental S.**, Kodeks karny wykonawczy. Komentarz, Warszawa 2012.
- **Lizak Z.**, Medialny wizerunek więziennictwa (w:) Więziennictwo – Nowe wyzwania, red. B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępnia, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001.
- **Machel H.**, Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna, Gdańsk 2003.
- **Mandrysz W.**, Dysfunkcjonalność opieki postpenitencjarnej jako przyczyna marginalizacji społecznej byłych więźniów (w:) Praca socjalna wobec nowych obszarów wykluczenia społecznego. Modele teoretyczne. Potrzeby praktyki, red. K. Wódz, S. Pawlas-Czyż, Toruń 2008.
- **Marczak M.** (red.), Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez służbę więzienną w Polsce, Kraków 2009.
- **Matysiak-Błaszczak A.**, Resocjalizacji osób skazanych i ich readaptacja społeczna (w:) Ciągłość i zmiana w obszarze profilaktyki społecznej i resocjalizacji, red. D. Rybczyńska, Kraków 2003.
- **Matysiak-Błaszczak A.**, Przygotowanie skazanych kobiet do opuszczenia zakładu karnego (w:) Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii i działań resocjalizacyjnych, pod red. B. Skafiriak, Kraków 2007.
- **Mazur E., Laurman-Jarząbek E.**, Rola alkoholu w genezie zachowań przestępczych dorosłych skazanych (w:) Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne, pod red. A. Jaworskiej, Kraków 2009.
- **Migdał J.**, Polski system penitencjarny w latach 1956-2008 w ujęciu doktrynalnym, normatywnym i funkcjonalnym. Kontynuacja czy zmiana?, Gdańsk 2008.
- **Miklaszewski W.**, Ustawa normalna Towarzystw opieki nad uwolnionymi z więzień (patro-natu) z d. 10 września 1908 roku, Gazeta Sądowa Warszawska nr 4, 23 stycznia 1909.
- **Mościskier A.**, Zakład karny i wykonywanie kary pozbawienia wolności w opinii społeczności lokalnej, Archiwum Kryminologii 1984, t. XI.

- **Musidlowski R.**, Pomoc postpenitencjarna, Biuletyn RPO nr 34, Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa, Część III, Warszawa 1998.
- **Musidlowski R.**, Pomoc postpenitencjarna w systemie pomocy społecznej (w:) System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce, pod red. T. Bulendy i R. Musidlowskiego, Warszawa 2003.
- **Musidlowski R.**, Znaczenie aktywności własnej skazanych w przygotowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego, Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii i działań resocjalizacyjnych, pod red. B. Skafiriak, Kraków 2007.
- **Neymark E.**, Współpraca społeczeństwa z administracją penitencjarną (w:) Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1929, red. Z. Bugajski, Warszawa 1929.
- **Niemcewicz J. U.**, Memoriał o nowym systemie więzień ustanowionym w Stanach Zjednoczonych Ameryki, Warszawa 1962.
- **Nowosad A.**, Innowacyjny model wsparcia osób pozbawionych wolności. Projekt „Wyjść na prostą” Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL (w:) Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych, red. W. Ambrozik, H. Machel, P. Stępnik, Poznań – Gdańsk – Warszawa 2008.
- **Ostrowska K.**, Działalność Stowarzyszenia Penitencjarnego „Patronat” (w:) Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1989-2009, Warszawa 2009.
- **Pawela S.**, Resocjalizacja recydywistów w systemie nadzoru ochronnego, Warszawa 1977.
- **Pawela S.**, Kodeks karny wykonawczy. Komentarz, Warszawa 1993.
- **Pawlak K.**, Więziennictwo polskie w latach 1918-1939, Kalisz 1995.
- **Pawlak K.**, Za drutami więzień i kratami obozów (zarys dziejów więziennictwa w Polsce), Kalisz 1997.
- **Pędowski K.**, „Patronat” – historia i program działania w przyszłości, Palestra 1982, nr 6/7,
- **Pędowski K.**, Nowy „Patronat”, Palestra 1991, nr 8/9.
- **Pędowski K.**, O ratowaniu ludzi, Warszawa 1993.
- **Piotrowicz J.**, Pomoc postpenitencjarna w kontekście celów resocjalizacji (w:) Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii i działań resocjalizacyjnych, pod red. B. Skafiriak, Kraków 2007.
- **Płatek M.**, Europejskie Reguły Więzienne z 2006 r., Państwo i Prawo 2008, nr 2.
- **Pławski S.**, Prawo penitencjarne, Warszawa 1968.
- **Podgórecki A.**, Prestiż prawa, Warszawa 1966.
- **Podgórska-Kławe Z.**, Warszawskie Towarzystwo Dobroczyńności 1814-1914 (w:) Warszawa XIX wieku 1795-1918, Warszawa 1970.
- **Porowski M.**, Tortury więzienne (w:) Przymus w społeczeństwie, pod red. A. Kojdera, Warszawa 1989.
- **Porowski M.**, Społeczne inicjatywy na rzecz więźniów, Archiwum Kryminologii 1992, tom XVIII.
- **Porowski M.**, Kamień i chleb (studium z dziedziny polityki penitencjarnej), Warszawa 1993.
- **Porowski M.**, Psychospołeczne aspekty pomocy dla więźniów (w:) System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce, pod red. T. Bulendy i R. Musidlowskiego, Warszawa 2003.
- **Potocki K.**, Uwagi do projektu ogólnego i szczególnego ulepszenia administracji i stanu więzień publicznych w Królestwie Polskiem (w:) Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1928, red. Z. Bugajski, Warszawa 1929.
- **Program** operacyjny – Program Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL dla Polski 2004-2006 – załącznik do Rozporządzenia Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 11 sierpnia 2004 r. w sprawie przyjęcia programu operacyjnego – Program Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL dla Polski 2004-2006.
- **Program** Operacyjny Kapitał Ludzki, Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007 -2013, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007.

- **Projekt** kodeksu karnego wykonawczego wraz z uzasadnieniem, Warszawa 1994.
- **Przybyliński S.**, Pomoc postpenitencjarna w odczuciach więźniów recydywistów (w:) Ciągłość i zmiana w obszarze profilaktyki społecznej i resocjalizacji, red. D. Rybczyńska, Karków 2003.
- **Putman R.**, Demokracja w działaniu, Kraków 1995.
- **Readaptacja** i sytuacja społeczno-zawodowa beneficjentów ostatecznych Projektu Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL „Nowa Droga” oraz skazanych nie będących uczestnikami projektu. Raport wstępny z badań na zlecenie Partnerstwa na rzecz Rozwoju „Nowa Droga”, Instytut Socjologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2007.
- **Rekosz E.**, Przygotowanie skazanych do zwolnienia. Wyniki badań na temat oddziaływań penitencjarnych w polskich zakładach karnych, Analizy, Raporty, Ekspertyzy Stowarzyszenia Interwencji Prawnej, nr 3/2010.
- **Reykowski J.**, Nastawienia egocentryczne i nastawienia prospołeczne (w:) Osobowość a społeczne zachowanie się ludzi, red. J. Reykowski, Warszawa 1976.
- **Rzepliński A.**, Wzorcowe reguły minimum postępowania z więźniami oraz procedury efektywnego ich realizowania, Archiwum Kryminologii 1989, tom XVI.
- **Skafiriak B.**, Kobiety w warunkach izolacji więziennej a ich readaptacja do życia na wolności (w:) Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii i działań resocjalizacyjnych, pod red. B. Skafiriak, Kraków 2007.
- **Ślugocki L.**, Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 28.09.1987 r., Palestra 1988, nr 10.
- **Stodolska L.**, Międzynarodowe standardy postępowania z więźniami oraz ochrona prawna osadzonych (w:) Zagadnienia penitencjarne: skrypt dla słuchaczy szkoły podoficerskiej SW, Kalisz 2004.
- **Szczepaniak P.**, Aktualne problemy współpracy służb: socjalnej i penitencjarnej (w:) Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej, red. W. Ambrozik, P. Stępiak, Poznań – Warszawa – Kalisz 2004.
- **Szczygiel G. B.**, Model pomocy skazanym na tle projektu Kodeksu karnego wykonawczego, Przegląd Więziennictwa Polskiego 1995, nr 10.
- **Szczygiel G. B.**, Próba oceny funkcjonowania instytucji kuratora penitencjarnego (opinie skazanych, wychowawców, kuratorów zawodowych) (w:) ABC kuratora penitencjarnego (doświadczenia z pracy kuratorów zawodowych), Białystok 2000.
- **Szczygiel G. B.**, Instytucja „kuratora penitencjarnego” w opinii skazanych, wychowawców i kuratorów zawodowych, Więziennictwo – Nowe wyzwania, red. B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępiak, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001.
- **Szczygiel G. B.**, Przygotowanie skazanych do opuszczenia zakładu karnego (na przykładzie białostockiego modelu kurateli penitencjarnej), Przegląd Więziennictwa Polskiego 2001.
- **Szczygiel G. B.**, Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym, Białystok 2002.
- **Szklaruk A.**, Nauczyć więźniów pracy, Biuletyn EQUAL 2005, nr 1.
- **Szymanowska A.**, Więzienie i co dalej, Warszawa 2003.
- **Szymanowska A.**, Czynniki sprzyjające i utrudniające readaptację społeczną recydywistów (w:) Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności, red. H. Machel, Gdańsk 2006.
- **Szymanowska A.**, Polacy wobec przestępstw i karania, Warszawa 2006.
- **Szymanowski T.**, Powrót skazanych do społeczeństwa, Warszawa 1989.
- **Szymanowski T., Świda Z.**, Kodeks karny wykonawczy. Komentarz, Warszawa 1998.
- **Szymanowski T.**, Międzynarodowe standardy wykonywania kary pozbawienia wolności i ich respektowanie w polskim systemie penitencjarnym, Przegląd Więziennictwa Polskiego 2006, nr 50. Śliwowski J., Kara pozbawienia wolności we współczesnym świecie. Rozważania penitencjarne i penologiczne, Warszawa 1981.
- **Śliwowski J.**, Prawo i polityka penitencjarna, Warszawa 1982.

- **Tarwacki P.**, Europejski Fundusz Społeczny i jego wykorzystanie na rzecz społecznej readaptacji skazanych na karę pozbawienia wolności, *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 2010, nr 67-68.
- **Tarwacki P.**, Rady do spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 2010, nr 69.
- **Towards Improved Corrections: A Strategic Framework.** The International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy. Canada, Vancouver August 1994, tłumaczenie A. Kremplewski, *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 1995, nr 10.
- **Utrat-Milecki J.**, *Więziennictwo w Polsce w latach 1944-1956*, Warszawa 1996.
- **Walczak S.**, *Prawo penitencjarne PRL*, Warszawa 1968.
- **Walczak S.**, *Prawo penitencjarne. Zarys systemu*, Warszawa 1972.
- **Walczak S.**, *Postępowanie ze skazanymi w polskim systemie penitencjarnym*, Warszawa 1992.
- **Wierzbicki P.**, *Opieka postpenitencjarna w Polsce*, Warszawa 1966.
- **Włoch S.**, *Kształcenie transgresyjne – nowa alternatywa edukacyjna (w:) Pedagogika alternatywna. Postulaty, projekty i kontynuacje*, red. B. Śliwerski, Kraków 2007.
- **Wojtkowska B.**, *Bractwo Więzienne (w:) Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1989-2009*, Warszawa 2009.
- **Zagórski J.**, Współdziałanie polskiego więziennictwa ze społeczeństwem i jego organizacjami, *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 1996, nr 12-13.
- **Zagórski J.**, Europejskie Reguły Więzienne i ich stosowanie w polskim prawie i praktyce penitencjarnej (zarys problematyki) (w:) *Model społecznej readaptacji skazanych w reformie prawa karnego*, red. G. B. Szczygieł, P. Hofmański, Białystok 1999.
- **Zakrzewski J.**, *Jak powstało polskie więziennictwo (w:) Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1929*, red. Z. Bugajski, Warszawa 1929.